

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXX.
Fasc. 18.

TÓTH J. ZOLTÁN

A halálbüntetés az ókori államok jogában

SZEGED
2007

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXX.

Fasc. 18.

TÓTH J. ZOLTÁN

A halálbüntetés az ókori államok jogában

SZEGED

2007

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS,
LÁSZLÓ BODNÁR, ERVIN CSÉKA, JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-
NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA
POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL,
BODNÁR LÁSZLÓ, CSÉKA ERVIN, HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY
MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER,
POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

A halálbüntetés története az ősidőig nyúlik vissza. Nincs még egy szankció, mely hasonlóan régi lenne, mint a halálbüntetés (talán csak a száműzetés nevezhető a halálbüntetéssel egyidős, ősi büntetési nemnek). Az őskori primitív törzsek ugyanis saját – a törzs vagy a törzshöz tartozó valamely személy ellen sértő – tagjaikkal szemben valószínűleg kétféle „szankcióval” éltek: a halálbüntetéssel vagy a száműzetéssel (illetve ezek valamilyen speciális válfajával). A szankció szó azért értendő idézőjelesen, mert az emberi közösséggé válás e fokán még nem beszélhetünk sem államról, sem modern értelemben felfogott jogról, tehát ekkor még nincs olyan kialakult (akár csak szokásjogi) normarendszer, amelynek megsértését egy erre felhatalmazott szerv vagy személy szankcionálja, hanem a megtorlás még közösségi jellegű. Ez azt jelenti, hogy ha valaki „rosszat” (tehát nem jogelleneset!) tett, a törzsnek vagy a törzs egy másik tagjának sérelmet okozott, akkor a törzs ezt – saját fennmaradása érdekében – egységesen megtorolta. Ekkor tehát még nincs szó formális értelemben vett halálbüntetésről (vagy egyáltalán bármilyen *büntetésről*), pusztán a primitív emberi közösség – jóllehet egyáltalán nem céltalan – bosszújáról.

Maga a halálbüntetés mint büntetés akkor alakul ki, amikor megjelennek a kezdetleges államok, amelyeknek már többé-kevésbé egységes és köztudomású *szokásjogi* szabályai vannak, illetve létrejönnek azok a funkciók, amely funkciókat betöltő személyek kifejezett feladatai közé tartozik (általában sok más egyéb feladat mellett) az e szokásjogi normákat sértő magatartások megtorlása, vagyis akiknek *tényleges* (akár választással, akár bármely egyéb módon keletkezett) hatalmuk van a szintén szokásjogilag kialakult büntetések alkalmazására. Még később pedig az e funkcióban lévő személyek megszerzik maguknak a jogot arra is, hogy a régi szokásjogi szabályokat írásba foglalják, egyúttal a megfelelőket kiválogassák, a többit veszni hagyják vagy megváltoztassák, illetve hogy akár új, még nem létező szabályokat alkossanak. A legtöbb ókori jogrendszerben ez a jogfejlődés játszódott le, és az első jogi kompilációk még nagyrészt ilyen szokásjogi szabálygyűjteményeket jelentettek, esetlegesen kiegészítve az e szabályokat alkalmazó eseti bírói döntések ismertetésével; tudatosan, egy arra felhatalmazott személy, szerv vagy testület akaratából létrehozott törvények még csak csekély mértékben jelentek meg bennük. Igaz ez mind Hammurapi „törvényeire”, mind a zsidó és iszlám jogra, mind Manu „törvényeire”, mind pedig a XII táblás törvényekre.

A halálbüntetés konkrétan – kialakulását tekintve – majd minden jogrendszerben kettős eredetre: egyrészt a magánbosszú visszaszorításának igényére, másrészt szakrális gyökerekre vezethető vissza. Ami az elsőt illeti: a régebbi korokban (az állam előtti lazább szerveződésekben) általánosan elterjedt volt egy közösség valamely tagját sértő cselekedetek közösség általi megbosszulásának intézménye,

amely sokszor nemzedékeken át tartó törzsi viszályokhoz, egymást követő megtorlások, bosszúk és viszontbosszúk évtizedeken (vagy akár évszázadokon) át tartó sorozatához vezetett. Az egymáshoz addig csak lazábban tartozó közösségek állammá alakulásával azonban a hatalmat gyakorló (vagy azt ténylegesen gyakorolni akaró) állami szervek részéről felmerült az az igény, hogy a jogszolgáltatást ténylegesen a maguk kezébe vegyék, és megszerezzék egy adott terület lakossága felett a tényleges főhatalmat. Ehhez viszont vissza kellett szorítani a magánbosszút, úgy azonban, hogy az eddig e kiváltságot élvező nemzetségek, törzsek, klánok stb. ne érezzék azt, hogy jogaik csorbultak volna. Vagyis a represszió szokásjogilag kialakult formáit az ilyen, állammá szerveződött közösségek irányítóinak át kellett venniük, el kellett fogadniuk, különben az állami szervek jogszolgáltató funkciójának hallgatólagos elismerése nem történt volna meg, és a háborúskodások tovább folytatódtak volna. Mivel pedig a szokásjog alapján a „jogsértések” jó részének a szankciója (a pénzbüntetés – pontosabban ekkor még a magánbosszú megváltása, az ún. *compositio* – mellett) a halálbüntetés volt (és persze mert a kor uralkodó eszméje amúgy is a *tálio* elve volt), ezért a kialakuló államok széles körben alkalmazták ezt a szankciófajtát.

A halálbüntetés másik gyökere pedig a vallásban keresendő. A rosszcselkedetet elkövetett személy megölése ugyanis eredetileg nem büntetés volt, hanem az isteneknek bemutatott áldozat. (Rómában például a bűnöst egyenesen „*sacratusnak*”, azaz „áldozatnak” nevezték.)¹ Ha ugyanis valaki a vallás előírásaival szemben cselekedett, az az istenek haragját nem saját maga ellen vívta ki, hanem azon közösség ellen, amelynek a tagja volt. Az isteneket a közösségnek kellett kiengesztelnie, erre pedig a legcélszerűbbnek az mutatkozott, hogy azon tagját áldozzák fel (szó szerint) az isteneknek, aki vétkezett. A halálbüntetés tehát eredetét tekintve egyáltalán nem volt „büntetés”, a bűn pedig, amit követett, eredetileg nem jogi értelemben vett bűncselekmény, hanem vallási értelemben felfogott bűn volt.

E szankció az ókori államok legtöbbjében ún. „rendes büntetés” („*poena ordinaria*”) volt, vagyis azt jogellenes cselekedetek széles körében alkalmazták: az életellenes bűncselekményeken kívül tipikusan a vagyon elleni bűncselekményeket, az uralkodó érdekei elleni bűncselekményeket, a nemi és az erkölcsi jellegű büntetteket, a vallás elleni bűncselekményeket és az okkultizmus bizonyos formáit általában véve mindenütt halállal büntették, mégpedig válogatottan kegyetlen módokon. Ezenkívül közös sajátosságuk az ókori jogrendszereknek, hogy a vallási és a világi szabályok még nem voltak egyértelműen elválasztva egymástól: a „világi” szabályok megsértésének gyakran voltak vallási szankciói; de ez fordítva is igaz volt: a vallási parancsok megszegésének is léteztek jogi következményei (természetesen a vallási „büntetések” mellett). Ezen kívül a magánjog és a büntetőjog szétválasztása is kezdetleges volt: sok, ma a magánjog körébe tartozónak tekintett magatartást szankcionáltak mai értelemben vett „büntetőjogi” eszközökkel, így az

¹ Az „áldozat” szó itt természetesen nem a bűncselekmény áldozatát, hanem az isteneknek feláldozott bűnöst jelöli.

„öröklési jogi”, „családi jogi” vagy „kötelmi jogi” szabályok megsértését gyakran büntették különböző testi és megszégyenítő büntetésekkel, jobb esetben pénzbüntetéssel. A büntető jellegű ókori normákra egységesen jellemző továbbá (a halálbüntetés gyakori alkalmazása mellett) a *tálio* és a tükörbüntetések elvének érvényesítése, az egyéb testi büntetések preferálása, az istenítéletek alkalmazása (ez alól az egyik nagy kivétel a Kínai Birodalom) és a börtönbüntetés hiánya vagy korlátozott mértékű igénybe vétele. Ez utóbbi egyébként azzal magyarázható, hogy az ókori jog az emberek életének minden egyes szegmensét részletesen szabályozta, gyakori volt még a szabadok körében is a tényleges személyi függőség, és az uralkodók is nem ritkán saját személyes tulajdonuként rendelkeztek az emberekkel, ilyen körülmények között pedig a szabadság viszonylagos volt, ezért az nem számított értéknek, megvonása tehát nem jelentett valódi hátrányt, annak nem volt valódi büntetés jellege.

Mint szó volt róla tehát, a különböző bűncselekmények megtorlására a legtöbb ókori és kora középkori jog legsúlyosabb büntetésként az elkövető halálát rendelte el, bár az alkalmazás mértéke természetesen jogrendszerenként (és azon belül is korszakonként) változott. Például míg a Drakón előtti Athénban elsősorban a magánbosszú érvényesült, azaz szinte minden bűncselekményt (ideértve a gyilkosságot is) a sértett fél családjának volt joga megtorolni,² és csak az államot direkt módon fenyegető büntetteket (például a hazaárulást vagy az ellenség támogatását) szankcionálta közvetlenül a közösség, addig Drakón i. e. 621-ben szinte minden bűncselekményre állami megtorlásként halálbüntetést írt elő, Szolón pedig e szankció alkalmazási körét i. e. 594-ben a társadalmi nyugtalanság megfékezése érdekében a gyilkosságra és a hazaárulásra korlátozta.³ Az athéni végrehajtási mód perverz furcsasága volt egyébként, hogy az elítélt maga kellett, hogy kiigya a méregpoharat; ez tehát inkább öngyilkosságra kötelezés volt, mintsem a szó hagyományos értelmében vett kivégzés;⁴ érdekesség továbbá, hogy az összes ókori görög filozófus – minden haladó gondolatuk ellenére – a halálbüntetés mellett volt.⁵ Tör-

² Ebben az esetben az állami közreműködés pusztán a tárgyalás levezénylésére korlátozódott. Ez annyit jelentett, hogy a sértett fél vagy családja kérésére indult meg az eljárás, majd a bíróság előtt megtörtént a bizonyítás, és amennyiben a vádlottat az állami bíróság bűnösnek találta, átadta őt a sértett fél családjának. A bosszú végrehajtása tehát a magánfelek kezében maradt, és a bosszúról való lemondás (akár pénzbeli kompenzáció ellenében, akár a nélkül) is kizárólag az ő döntésükön (meg egyezségükön) múlt. Az i. e. VIII–VII. században tehát az állami büntető hatalom kizárólagossága még nem alakult ki Athénban.

³ LYONS, LEWIS: *A büntetés története*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2005, 53–59. p.

⁴ Szemléletesen írja le e végrehajtási mód menetét PLATÓN a *Szókratész halála* c. művében.

⁵ Platón például a javíthatatlan bűnöző társadalomból való eltávolítását a test gyógyításához hasonlítja: ahogy az ember szervezete egészének megmentése érdekében gyógyítani kell a beteg tagot, annak gyógyíthatatlansága esetében pedig el kell távolítani azt, hogy a kór ne terjedhessen tovább és ne pusztíthassa el az egész embert, ugyanígy kell a gyógyítható bűnözőket inteni és javítani, a menthetetleneket pedig a társadalom érdekében eltávolítani (száműzni vagy fizikailag megsemmisíteni). A bűnöző ugyanis maga is beteg: hiányzik belőle a legfontosabb emberi tulajdonság, az igazságosság. Emiatt szánalomra méltó, ám kegyelemre nem, hiszen ha életben hagyjuk, ezzel kitesszük őt egy hosszú és örömtelen, nyomorult életnek, amelynek szépségeit – lévén, hogy arra alkattanál fogva nem képes – egyrészt nem tudja élvezni, másrészt a társadalomnak is csak terhére és kárára van. Arisztote-

téneti feljegyzések szerint továbbá szintén a halálbüntetés volt a legfőbb szankció Egyiptomban, az Asszír Birodalomban, Babilonban, Kínában, Indiában, Izraelben és Júdában, a Római Birodalomban, Arábiában és Perzsiában is.

A Szászánida-kori Perzsiában⁶ például *margarzán*, azaz halálos bűnnek minősült a gyilkosság, az útonállás, a házasságtörés, a megrontás,⁷ a szodomia, az ártó varázslás, zoroasztrianus rabszolga hitetlennek való eladása,⁸ ha a nő egy bizonyos

lész pedig az emberek között előfordulható kapcsolatok alapján az igazságosságnak két fajtáját különbözteti meg: az ún. osztó (disztributív), valamint a kiigazító (kommutatív) igazságosságot. Az előbbi az állam által szétosztható javak (anyagi javak, kitüntetések, címek, hivatalok stb.) és az állam által beszedhető terhek (adók, szolgálati kötelezettségek stb.) emberek közti felosztását határozza meg, amely felosztás nem a viszonyosságon (kölcsonösségen), hanem a geometriai (mértani) arányosságon kell, hogy alapuljon. Így szerinte abban az esetben, ha eltérő érdemekkel, pozícióval stb. rendelkező személyek ugyanolyan jellegű bűncselekményeket követnek el, illetve ha ugyanolyan pozíciójú (értékű) személyek eltérő pozíciójú sértettekkel szemben valósítanak meg ugyanolyan deliktumokat, akkor az lesz az igazságos, ha az elkövetők, illetve az áldozatok eltérő személyi körülményeinél fogva eltérő büntetéseket alkalmazunk. A halálbüntetésre azonban Arisztotelész szerint nem a geometriai alapú disztributív igazságosság, hanem a kiigazító igazságosság vonatkozik. Minden olyan esetben ugyanis, amikor az emberek közötti arányosság elve nem alkalmazható (például azért, mert az emberek egyenlők és/vagy mert javak közti felosztásról nem lehet szó), akkor a kommutatív igazságosság alapján kell eljárni. (Ezt nevezi Arisztotelész aritmetikai [számítási] igazságosságnak.) Mindez két különböző esetben valósulhat meg: egyrészt akkor, ha önkéntes, mindkét fél szabad beleegyezésén alapuló ügyletekről van szó (mint a polgári jogi jellegű szerződések legnagyobb része), másrészt pedig akkor, ha az „ügylet” legalább az egyik fél részéről nem önkéntes beleegyezéssel valósult meg (ide tartozik Arisztotelész szerint a legtöbb bűncselekmény). Ez utóbbi esetekben a bírónak, mint az igazságosság reprezentánsának a feladata, hogy a büntetés révén a bűnt elkövetőt megfossza attól az előnytől, amelyhez a bűn megvalósítása eredményeképpen hozzájutott, és így helyreállítsa a megsértett jogrendet, kiegyenlítsze az igazságtalanságot. Ebben az esetben az igazságosság helyreállítása a kölcsonosság elvén alapszik: amilyen sérelmet az elkövető az áldozatnak okozott, a számítási igazságosságnak megfelelően ugyanolyan sérelmet kell, hogy ő maga is elszenvedjen. Ha tehát valaki embert ölt, az egyetlen igazságos dolog az lesz, ha a gyilkos ugyanazt kapja, amit ő adott, vagyis meg kell halnia, a bírónak halálra kell őt ítélnie.

⁶ Perzsia vagy Irán ókori története négy szakaszra osztható: az Akhaimenida Birodalomra (i. e. 559–333), a Szeleukida Birodalomra vagy más néven a hellenizmus korára (i. e. 301–164), a párhúsok uralmára (kb. i. e. 250 – i. sz. 224) és a Szászánida Birodalomra (i. sz. 224–643). Ezek közül csak az utóbbiból rendelkezünk írott jogforrásokkal, bár valószínű, hogy a korábbi korszakokban is hasonló jellegű büntetőjogi rendelkezések érvényesültek. Az ókori perzsa joghoz részletesen lásd DEZSŐ CSABA: Az ókori Irán. In Jany János (szerk.): *Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 9–48. p.

⁷ A (jobb kifejezés híján) általam „megrontásnak” nevezett bűncselekmény azt jelentette, hogy egy férfi házasságot ígérve közöskült egy felnőtt (12. életévét betöltött) nővel, ezzel elhálással házasságot kötve vele, de a házassági ajándékot, ami pedig a házasság törvényi előfeltétele, utóbb mégsem adta ki. Ez pedig két okból is elítélendő volt: egyrészt elvette valakinek a szüzességét, anélkül, hogy nőül vette volna, így őt más férfi valószínűleg már soha többé nem akarta feleségül venni, másrészt anélkül közöskült egy nővel, hogy arra ténylegesen joga lett volna (hiszen utóbb a férfi hibájából a házasság mégsem jött létre), ez a házasságon kívüli nemi kapcsolat pedig paráznalkodásnak minősült.

⁸ E cselekmény már önmagában is bűn, de a tiltás túlmutat magán a magatartáson: ebben az esetben ugyanis fennáll annak a veszélye, hogy a rabszolgára új ura a saját vallását kényszeríti rá. Ekkor a perzsa jog szerint mind az eladónak, mind a vevőnek vállalnia kell a felelősséget minden olyan bűncselekményért, amelyet az áttért rabszolga követ el, és mivel a hitehagyás önmagában is

életkorig nem ment férjhez, ha a feleség nem teljesítette hitvesi vagy a fiú fiúi kötelességeit, ha az apa megtagadta a fiát, ha a gyám a hatalmával visszaélt és a gyámlot szándékosan megkárosította, valamint a vallási vétkek. Ez utóbbi csoport rengeteg konkrét magatartást ölelt fel: a legsúlyosabbnak tartott hitehagyás, vagyis a zoroasztrianus vallásról egy másik (tipikusan a muszlim) vallásra való áttérés mellett idetartoztak mindazok a cselekmények is, amelyek valamilyen módon „tisztátalanságot” eredményeztek, például a „kutya által nem látott”⁹ holttest megérintése vagy (akár eszközökkel történő) megmozdítása, a holttesthez tűz érintése, a holttest vízbe dobása vagy a folyóban meglátott holttest ki nem húzása.¹⁰ A végrehajtási mód a lefejezés volt, amelyet a *rad* bírósága szabott ki. A *rad*-nak mérlegelési joga nem volt; ha a bűn bebizonyosodott, az előírt büntetés alól menekülni nem lehetett.¹¹ A valódi büntetésnek azonban nem a világi szankció minősült, hanem az, hogy aki *margarzán* bünt követett el, annak lelke a pokolba került. Ezt elkerülendő, a bünt megbánással és a földi büntetés elviselésével (a halálos ítéletbe való beletnyugvással) jóvá lehetett tenni, de aki két vagy több ilyen bűncselekményt követett el, az nem menekülhetett a pokoltól, mert „...az embert ... csak egy alkalommal lehet lefejezni.”¹²

Azon ókori jogrendszerek közül azonban, amelyekből egyáltalán írott források maradtak ránk, a legfontosabbak a mezopotámiai törvénykönyvek és ezeken belül is különösen Hammurapi törvényei; az e törvényeken alapuló bibliai parancsok (a mózesi törvények és a premozaikus zsidó szokásjogi szabályok); a posztmozaikus zsidó jogfejlődés eredményeképpen létrejött Talmud, valamint a mózesi és talmudi parancsokat folyamatosan értelmező és újraértelmező zsidó *haláchá*; a zsidó jogi alapokat magába foglaló kora középkori iszlám jog; az ind jogot híven reprezentáló *Manu* törvényei; az ókori és kora középkori császári-birodalmi kínai jog; valamint természetesen a későbbi (középkori és újkori) európai jogfejlődést alapjaiban meghatározó római jog. A továbbiakban a kronológiától eltekintve ebben a sorrendben ismertetem e jogrendszerek halálbüntetésre vonatkozó szabályait, részben azért, mert a kronológiai rend amúgy is csak viszonylagos (például mind a kínai, mind a római, mind pedig a zsidó jog több mint ezeréves időszakot fog át, ezért e jogrendszerek fejlődése időben részben egymást átfedi), másrészt pedig azért is, mert logi-

halálos bűn, ezért a felek a zoroasztrianus rabszolga eladásával, illetve megvételével önmagában is *margarzánok*, azaz „halálra méltók”.

⁹ Az, hogy a holttestet „meg kellett mutatni a kutyának”, eredetileg arra szolgált, hogy a halál beálltában bizonyosak lehessenek, mivel a kutya az emberénél finomabb érzékszervekkel rendelkezik, ezért jobban képes megkülönböztetni az élő a holtól. Azt azonban, hogy a kutya pontosan hogyan jelezte, hogy a test halott, nem tudjuk.

¹⁰ Ezek azért minősültek bűnnek, mert a holttest tisztátalan, a tűz és a víz pedig szent, éltető elemek, amelyek tisztaságát (az isteni haragot elkerülendő) mindenképpen meg kell őrizni.

¹¹ Ez a büntetés természetesen nemcsak (sőt nem elsősorban) halál lehetett, hanem pénzbüntetés is, amelyet az enyhébb vallási büntettekért szabtak ki, de ismerte a perzsa jog a testi és megszégyenítő büntetéseket, sőt (testi sértések esetén) a vérdíj intézményét is.

¹² DEZSŐ CSABA: Az ókori Irán. In Jány János (szerk.): *Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 46. p.

kialag így ésszerűbb. Elsőként tehát Hammurapi törvényeit mutatom be, majd az ezen alapuló biblia és talmudi zsidó, valamint az ebből kifejlődő iszlám jogot; ezt követően kitekintek a távol-keleti jogfejlődésre, és ennek keretében ismertetem az ind és kínai büntető jellegű normákat; végül a római joggal zárom az ókori jogrendszerek halálbüntetéssel kapcsolatos rendelkezéseinek bemutatását.

A babiloni jog – Hammurapi törvényei. Mezopotámia már az Óbabiloni Birodalom Hammurapi (i. e. 1792–1750) általi megalapítása előtt is igen fejlett gazdasággal, kultúrával és társadalmi élettel rendelkezett, így az ezeket szabályozó jog is már viszonylag fejlettnak volt mondható. Már az egymástól elszigetelt sumér városállamok is bírtak ahhoz hasonló jogszabálygyűjteményekkel, mint amelyet Hammurapi is összeállított, ám ezek nem, vagy csak rendkívül töredékesen maradtak ránk, tartalmukra pedig jórészt csak későbbi írásos feljegyzések beszámolóiból következtethetünk. Az első ilyen, általunk ismert törvénykönyv Lagas királyának, Urgakinának a törvénytára volt i. e. 2350 körül. Ennek tartalma közvetlenül nem ismert, valószínű azonban, hogy – legalábbis részben – mintául szolgálhatott a későbbi hasonló gyűjtemények számára, ezért annak alapvető jellemzőire következtetni lehet. Ennek alapján (és a kor szokásait ismerve) bizonyosnak tekinthető, hogy a bűncselekmények két legfontosabb szankciója a halálbüntetés, illetve a pénzbüntetés volt, valószínűleg azonban már ekkor ismerték a száműzetést és a rabszolgaságba taszítást is. Két bűncselekményről biztosan tudjuk, hogy Urgakina halállal rendelte büntetni: ez pedig a rablás és a nő részéről elkövetett házasságtörés volt: őket egy későbbi irat szerint olyan kövekkel kellett halálra kövezni, amelyre felírták bűneiket.

A következő sumér törvénykönyv Ur városából származik és i. e. 2050 körül keletkezett. Ez Ur-Nammu törvénykönyve, amelyből csak öt rendelkezést ismerünk: ezek közül három testi sértések különböző fajtáira (csonttörés, láb- és orrvágás) változó mértékű pénzbüntetéseket ír elő, a másik kettő pedig a rabszolga törvény szerinti urának való visszaadásáról, illetve a vízpróba általi istenítélet végrehajtási módjáról rendelkezik; valószínűleg azonban ez a gyűjtemény is ismerte a halálbüntetést, a száműzést és a rabszolgává tétel szankcióit. Ugyanez mondható el Isin királyának, Lipit-Istarnak az i. e. XX. század közepéről származó törvénykönyvéről, illetve az i. e. XX. vagy XIX. században keletkezett esnunnai törvényekről is. Ez utóbbiak 1945-ben és 1949-ben kerültek elő egy ásatás során, és ez a két felfedezett tábla két konkrét büntetett esetében írja elő a halálbüntetést, nevezetesen az éjszaka tetten ért tolvajra és a házasságtörő nőre vonatkozóan.

E törvények mellett azonban rengeteg (több száz) bírósági jegyzőkönyvi tábla (*ditilla*) is fennmaradt, amelyekből sok értékes információhoz juthatunk az Óbabiloni Birodalom kora előtti városállami jogok jellegzetességeiről. Ilyen például az, hogy az igazságszolgáltatás és a kultikus tevékenység nem különült el egymástól; mivel a büntettek nagyrészt egyben vallási vétkek is voltak, ezért az ítélezést az *ensi* (a város főpapja és egyben kormányzója) felügyelte, magát az eseti jogszolgáltatást pedig az *abuddában* (bírói iskolában) kiképzett, ám ettől eltekintve

laikus bírák (mai szóhasználatul: esküdtbírák) végezték. Az *abudda* templomi intézmény volt, ahol a leendő bírót papok tanították; sőt maga az ítélkezés is szakrális helyen, a templomban volt. A halálbüntetés ebben az időben (is) rendes büntetésnek számított, amit gyilkosságra, vallás elleni vétkekre, az állammal és a templommal szembeni bűntettekre és rabszolgák által elkövetett cselekményekre szabtak ki, de természetesen városállamról városállamra egyéb bűnöket is ezzel toroltak meg. A büntetés céljának az elrettentést, a félelem keltését tartották, amely hozzájárul a kezdetleges államiság megszilárdításához és az uralkodó hatalmának fenntartásához, ezáltal pedig a társadalom együtt maradásához és fejlődéséhez.

Ami azonban az ókori Mezopotámia jogát mégiscsak a leginkább jellemzi, és amelyből erre nézve a legtöbb információt megismerhetjük, az Hammurapi törvénykönyve. A mitológia szerint Hammurapi, Babilónia királya a főistentől, Marduktól megkapta az „igazság pálcáját”, mellyel szert tett a törvényalkotó és a bírói hatalomra. E hatalmával élve megalkotta máig is híres törvénykönyvét, melyet dioritoszlopokra vésetett, és ezeket a birodalom nagyobb városainak templomaiban, valamint Marduk babiloni főtemplomában állíttatta fel, hogy minden szabad ember láthassa és olvashassa azokat a szabályokat, amik rá vonatkoznak.¹³ Ez a gyűjtemény azonban – közkeletű nevével ellentétben – valószínűleg csak kis részben tartalmazott valódi törvényeket, vagyis tudatos jogalkotással létrehozott, előre lefektetett absztrakt jogi normákat, ehelyett nagyrészt az addigi szokásjogi szabályokat foglalta össze, illetve az ezen szokásjogi szabályokon alapuló, konkrét ügyeket eldöntő bírói ítéleteket tartalmazott, e normák tehát meglehetősen kazuisztikus jellegűek. Magát a törvénykönyvet – az általános tévhiedelemmel szemben – döntően nem büntetőjogi, hanem magánjogi (és kisebb részben közigazgatási) jellegű szabályok alkotják, melyek a különböző, a társadalom szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró foglalkozásoktól (katona, hajós, orvos, építőmester, földmunkás, béres, marhapásztor) kezdve az adásvételen, bérleten, pénzkölcsönön, letéten, megbízáson, kamaton és zálogon keresztül a személyállapotig, házasságig, válásig, örökre fogadásig, öröklésig és kitagadásig az életviszonyok számos fontos szegmensére kiterjednek. A büntetőjogi jellegű szabályok a ránk maradt 282 paragrafusnak mindössze harmadát-negyedét teszik ki;¹⁴ ezek egy jó része egy meghatározott jogellenes cselekményre csupán pénzbüntetést ír elő, 48 bűncselekménynek viszont komoly szankciói vannak. Ezek közül Hammurapi testi büntetéssel 14, míg halálbüntetéssel 34 büntettet sújtott.

¹³ E köoszlopok közül egy maradt ránk, melyet francia régészek tártak fel 1901-ben, és amely ma a párizsi Louvre-ban látható. E köoszlop 2,2 méter magas, és ebbe vésték ékírással, akkád nyelven Hammurapi király törvényeit.

¹⁴ A pontos arány megadása azért nem lehetséges, mert néhány szabály esetében a büntető és a magánjog egymással keveredik, előfordul ugyanis, hogy bizonyos, kereskedelmet vagy öröklést szabályozó paragrafusoknak büntetőjogi jellegű szankciói vannak.

Jogtörténeti jelentőségére tekintettel a testi büntetések közül kiemelkedik a *tálió* vagy más szóval *forbát*¹⁵ elvének és az ún. tükörbüntetéseknek az alkalmazása, amelyek nemcsak a mezopotámiai, hanem az általunk eddig ismert valamennyi jogrendszer közül itt jelentek meg elsőként, és amelyek a zsidó, az iszlám és a római jogra való hatásukon keresztül az egész világ további jogfejlődését alapjaiban meghatározták.¹⁶ Ennek ellenére magában a Törvénykönyvben a *tálió* elve mindössze három paragrafusban jelenik meg, amelyek a szem elpusztítását, a csonttörést és a fog kiütését rendelték hasonló sérelem okozásával büntetni: „Ha egy *awélum* („szabad ember”) *awélum* fiának szemét elpusztította: pusztítsák el az ő szemét” (196. szakasz); „Ha *awélum* csontját törte el: törjék el az ő csontját” (197. szakasz); „Ha *awélum* vele egyenrangú *awélum* fogát ütötte ki: üssék ki az ő fogát” (200. szakasz).¹⁷ A *táliótól* meg kell különböztetni a tükörbüntetéseket, amelyek esetében szankcióként nem azt a testrészt kell elpusztítani, *amelynek* sérelmét az elkövető okozta, hanem azt, *amellyel* a bűncselekményt elkövette.¹⁸ Ilyen jellegű büntetést Hammurapi öt esetben ír elő: egyrészt ha valaki megtagadja (nevelő)apját vagy (nevelő)anyját, nyelvét ki kell vágni;¹⁹ másrészt ha valaki megüti apját,²⁰ ha az orvos műtét közben valakinek a halálát okozza vagy szemét elpusztítja,²¹ ha egy borbély a rabszolgáról ura tudta nélkül a rabszolgajelet eltávolítja,²² valamint ha a földmunkás a rá bízott vetőmagot vagy takarmányt ellopja,²³ az ilyenek kezét le kell vágni.

¹⁵ A *tálió* és a *forbát* szinonimák: mindkettő viszonzást, megtorlást jelent. A „*talio*” és a „*forbat*” is latin eredetű szó, a büntetőjogi büntetésekre alkalmazott jelentése pedig: a bűnös által okozott baj, rosszcsелеkedet ugyanazon rosszcsелеkedettel való viszonzása a bűnösrel szemben.

¹⁶ Bár a *tálió* elve Hammurapinál jelent meg elsőként, és ez a törvénykönyv mind a szemet elpusztító, mind a fogat kiütő személy azonos módon történő megbüntetéséről szól, ezen elv leghíresebb megfogalmazása („szemet szemért, fogat fogért”) mégsem innen, hanem a Bibliából ered: „Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért” [2 Móz. 21, 24.25.].

¹⁷ A Hammurapi törvényeiből vett idézetek Dávid Antal fordításai. In: Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

¹⁸ Egy egyszerű példa a kétfajta elv megkülönböztetésére: ha valaki egy másik személyt oly módon üt meg, hogy a bántalmazás következtében kifolyik a szeme, akkor a *tálió* elve szerint a bántalmazót is meg kell vakítani, a tükörbüntetés elve alapján viszont azt a testrészt kell megbüntetni, amellyel a sérelmet okozta, vagyis példánkban a kezét kell levágni.

¹⁹ „Ha *girsequm* fia vagy akár *zikrum* fia nevelőapjának vagy nevelőanyjának azt mondja: »Te egyáltalán nem vagy apám«, »Te egyáltalán nem vagy anyám«: nyelvét vágják ki” [192. szakasz] (i. m. 143. p.).

²⁰ „Ha egy fiú apját megütötte: kezét vágják le” [195. szakasz] (uo.).

²¹ „Ha az orvos *awélum*-on bronzkésével nehéz sebet ejtven, az *awélum* halálát okozta, vagy pedig egy *awélum* szemtályogát bronzkésével megnyitván, az *awélum* szemét elpusztította: kezét vágják le” [218. szakasz] (i. m. 144. p.).

²² „Ha egy borbély a rabszolga gazdája [tudta] nélkül a rabszolgajelet úgy levágta, hogy [a rabszolga] kinyomozhatatlanná válik: ennek a borbélynak kezét vágják le” [226. szakasz] (i. m. 145. p.).

²³ „Ha egy *awélum* földje felügyeletére egy *awélum*-ot bérelvén, takarmányt bízott rá, szarvasmarhát adott a gondjaira, és földje megművelésére szerződtette őt, ha ez az *awélum* a vetőmagot és takarmányt ellopván, [azt] kezén találják: keze fejét vágják le” [253. szakasz] (i. m. 146. p.).

Ami a halálbüntetést illeti, azt különböző formákban 34 cselekményre írja elő a Törvénykönyv; a leggyakrabban (nyolc esetben) tulajdon elleni, illetve (hat esetben) nemi bűncselekményekre rendeli ezt a szankciót kiszabni. A vagyon elleni bűncselekmények közül szakasz (a 8.²⁴ és 25.) kifejezetten a lopást, négy (a 6., 7., 9. és 10.) a lopást és az orgazdaságot,²⁵ egy (a 21.) a betörést,²⁶ egy másik (a 22.) pedig a rablást²⁷ szankcionálja. Ezek közül a 25. szakasz egy speciális helyzetre speciális, *tálió*-szerű büntetést ír elő, amikor kijelenti, hogy „ha egy *awélum* házában tűz üt ki, egy *awélum*, aki oltásra jött, a ház gazdájának holmijára vetette szemét, és a ház gazdájának holmiját elvette magának: ez az *awélum* ugyanebbe a tűzbe vettessék.”²⁸ Emellett fejlett jogérzéről, illetve a realitások ismeretéről tesz tanúbizonyságot a 9. és 10. szakasz is, amelyek előírják, hogy ha két fél között vita támad, hogy egy adott dolog kié, akkor mindkettőnek tanúkat kell előállítania, akik bizonyítják, hogy az, akinél a dolog most van, szabályszerű adásvételi szerződés útján jutott annak a birtokába, illetve hogy az, aki a dolgot magáénak vallja, csakugyan birtokolta azt. Ha mindketten igazolni tudják állításukat, akkor a Törvénykönyv szerint a tolvaj (vagy legalábbis az orgazda) nem lehet más, csak az a személy, akitől a jelenlegi birtokos azt megvásárolta,²⁹ ha pedig a mostani birtokos nem tudja az adásvételről szóló okirattal és az azt hitelesítő szerződési tanúkkal igazolni, hogy azt csakugyan jogszerűen vette, akkor bizonyára ő a tolvaj (vagy legalábbis az orgazda). (Ha a dolgot magáénak valló nem tud olyan tanúkat elő-

²⁴ „Ha egy *awélum* akár szarvasmarhát, akár juhót, akár szamarat, akár disznót vagy akár hajót lopott, ha az az istené, ha az a Palotáé: harmincszorosan adja vissza; ha az *muskenum*-é, tízszeresen térítse vissza; ha a tolvajnak adnivalója nincs: ölessék meg” [8. szakasz] (i. m. 128. p.). „Ha egy *awélum* akár ezüstöt, akár aranyat, akár rabszolgát, akár rabszolgánőt, akár szarvasmarhát, akár juhót, akár szamarat vagy akár bármi néven nevezhető dolgot *awélum* fiának vagy *awélum* rabszolgájának kezéből tanúk vagy szerződés nélkül megvásárolt, vagy akár megőrzésre átvett: az illető *awélum* tolvaj, ölessék meg” [7. szakasz] (uo.). „Ha egy *awélum*, akinek holmija eltűnt, eltűnt holmiját egy *awélum* kezében fogja el, és ez az *awélum*, akinek az eltűnt holmi a kezében elfogott, azt állítja: »Hiszen eladó adta el nekem, hiszen tanúk előtt vásároltam«, és az eltűnt holmi gazdája is azt állítja: »Eltűnt holmimat ismerő tanúkat fogok előállítani«, és a vásárló az eladót, aki [a holmit] eladta neki, valamint a tanúkat, akik előtt vásárolt, [valóban] előállította, az eltűnt holmi gazdája pedig eltűnt holmiját ismerő tanúkat állított elő, a bírák ezek kijelentéseit vizsgálják meg, s aztán a tanúk, akik előtt a vásárlás történt, nemkülönben az eltűnt holmit ismerő tanúk is tudomásukat az isten előtt jelentésk ki: ez esetben az eladó a tolvaj; ölessék meg; az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját vegye vissza, a vásárló az eladó házából a pénzt, amelyet lefizetett, vegye vissza” [9. szakasz] (uo.). „Ha a vásárló az eladót, aki [a holmit] eladta neki, valamint a tanúkat, akik előtt vásárolt, nem állítja elő, az eltűnt holmi gazdája pedig eltűnt holmiját ismerő tanúkat állít elő: a vásárló a tolvaj; ölessék meg, s az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját vegye vissza” [10. szakasz] (uo.).

²⁵ Ha egy *awélum* az isten vagy a palota tulajdonát ellopta: ez az *awélum* ölessék meg; ugyanúgy: az, aki a lopott holmit kezéből átvette, ölessék meg” [6. szakasz] (uo.).

²⁶ „Ha egy *awélum* egy házon rést nyitott: e rés előtt öljék őt meg, és hantolják el.” (i. m. 129. p.)

²⁷ Ha egy *awélum* rablást követvén el, elfogott: ez az *awélum* ölessék meg.” (Uo.)

²⁸ A római jog – mint majd látni fogjuk – kísértetiesen hasonló büntetést írt elő, csak éppen nem a tolvaj, hanem a gyújtogató vonatkozásában.

²⁹ Természetesen az eladó szintén igazolhatja, hogy ő a dolgot jogszerűen valaki mástól vásárolta, és ez utóbbi ugyanígy, egészen addig, amíg el nem jutunk addig a személyig, aki ilyen jogszerű ügyletet már nem tud bizonyítani, vagyis (vélelmezhetően) magáig a tolvajig.

hozni, akik bizonyítják, hogy az adott értéktárgy tényleg az övé, akkor ő hamis vádban lesz bűnös.) E szabályok jelentősége túlmutat önmagukon, ugyanis ezen rendelkezések léte azt is bizonyítja, hogy az Óbabiloni Birodalomban már igen fejlett szerződési jogi kultúra és általánosan elterjedt írásbeliség volt; minden magánjogi ügyletet szerződésbe kellett foglalni, és ha ilyen írásos bizonyíték az ügylet megtörténtéről, valamint a szerződés megkötésénél közreműködő tanú nem volt, akkor vélelmezni kellett, hogy ilyen kontraktus a felek között egyáltalán nem is létezett.

A hat szexuális bűntett közül kettő (a 129. és 133. szakasz) a házasságtörésre, kettő (a 155. és 157.) a vérfertőzésre, egy (a 130.) a nemi erőszakra, egy (a 143.) pedig a házastársi kötelezettség elmulasztására vonatkozik. Ezek szerint ha egy férfi egy házassággal kötött nővel paráználkodik, akkor mindkettejüket vízbe kell fojtani, feltéve, hogy a megcsalt férj ezt kívánja;³⁰ ugyanezt kell tenni azzal a nővel, aki hadifogságban levő urát elhagyta, noha a férjnek még volt elég vagyona, amiből a nő meg tudott volna élni,³¹ és azzal az apával is, aki saját menyével paráználkodik;³² ellenben ha egy férfi az anyjával paráználkodik, el kell őket égetni,³³ ha valaki egy eljegyzett leányt megerőszakol,³⁴ a férfit meg kell ölni,³⁵ ha pedig egy nő elhanyagolta férjét és nem teljesítette hitvesi kötelezettségeit, őt szintén vízbe kell fojtani.³⁶ A nemi bűncselekmények mellett súlyos bűnnek számított a rabszolga megszöktetése és az ezzel kapcsolatos összes egyéb deliktum is, hiszen a termelés tetemes részben a rabszolgamunkán nyugodott (olyannyira, hogy nemcsak a magánszemélyeknek, hanem az államnak és az egyháznak is voltak rabszolgái). Hammurapi ezzel kapcsolatban négy konkrét magatartást nyilvánított halállal büntetendőnek:

³⁰ „Ha egy *awélum* felesége más férfival fektében éretett: megkötözve vessék őket a vízbe. Ha az asszony ura életben hagyja feleségét, a király is életben fogja hagyni [szolgáját]” [129. szakasz] (i. m. 137. p.).

³¹ „Ha egy *awélum* hadifogságba esvén házában van ennivaló: [fel]esége, [mig fér]je [távol va]n, [test]ét [öriz]ze meg, és [másnak házá]ba [ne költöz]zék be. Ha az illető nő [tes]tét nem őrizte meg, hanem másnak házába költözött be: erre a nőre bizonyítsanak rá, s azután vessék őt a vízbe” [133. szakasz] (uo.).

³² „Ha egy *awélum*, fia számára menyasszonyt választván, fia [a nőt] megismerte, utóbb pedig ő maga [az *awélum*] feküdt [a nő] ölébe, és így raktakapattak: az illető *awélum*-ot kötözzék meg, és a vízbe vessék őt” [155. szakasz] (i. m. 139. p.).

³³ „Ha egy *awélum* atyja [halála] után anyja ölébe feküdt: mindkettejüket égessék el” [157. szakasz] (uo.).

³⁴ Az „eljegyzett leányt” azért védi jobban a törvény, mint a hajadont, mert Babilóniában a lányt ugyanúgy adásvétel útján vásárolták meg annak addigi kvázi tulajdonosától, az apjától, mint bármely vagyontárgyat; ha viszont a lány nem volt szűz, maga az adásvétel is meghiúsult, mert a leendő férj ilyenkor visszalépett az ügylettől.

³⁵ „Ha egy *awélum* egy *awélum* feleségén, aki férjét még nem ismervén, atyja házában lakik, erőszakot tett, és a nő ölében fekvé érték őt, ez az *awélum* ölessék meg, a nő pedig mentessék fel” [130. szakasz] (i. m. 137. p.).

³⁶ „Ha [a nő] nem volt gondos, eljárogatott, házát szétszórta, és férjét megkevesbitette: ezt az asszonyt vessék vízbe” [143. szakasz] (i. m. 138. p.).

magának a rabszolgának a megszöktetését (15. szakasz),³⁷ annak elrejtését (16. szakasz)³⁸ és jogosulatlan (gazdája tudta nélküli) magánál tartását (19. szakasz),³⁹ valamint a rabszolgajel borbéllal való, a gazda tudta nélküli levágatását (227. szakasz),⁴⁰ amely utóbbi cselekmény alkalmas volt arra, hogy a rabszolga beazonosíthatatlanná váljon, és így kibújjon urával szembeni kötelezettségei teljesítése alól.

Természetesen a gyilkosság szintén halállal volt büntetendő, bár magáról az előre kitervelt, szándékos emberölésről – feltehetőleg a büntetés nyilvánvaló és mindenki által közismert volta miatt – a Törvénykönyv csak áttételesen szól, a bérgyilkosság kapcsán (amikor is a férjét megölető asszonyt szintén halálra kellett ítélni);⁴¹ emellett azonban Hammurapi kifejezetten rendelkezik a halált okozó testi sértésről és a gondatlanságból elkövetett emberölésről, e törvényhelyekben pedig a *tálio* elvéhez való sajátos, a végletekig eltúlzott ragaszkodás figyelhető meg. Ez abban nyilvánul meg, hogy ha valaki nem egy teljes jogú (önjogú) szabad személyt (vagyis egy *awélumot*), hanem annak lányát (és – a kevesebbről a többre való következtetés maximájának felhasználásával – valószínűleg fiát is) úgy üti meg, hogy annak halálát okozza, akkor nem az elkövetőt magát, hanem annak lányát (fiát) kell halálra ítélni.⁴² Ugyanez a helyzet a gondatlan emberölés esetében: ha egy építőmester hanyagságból úgy építi fel egy szabad személy házat, hogy az összedől, és ezzel annak fia halálát okozza, akkor az építőmester fiát kell kivégezni.⁴³ (Ha azonban a ház magát az *awélumot* temeti maga alá és öli meg, akkor már az építőmester a saját életével felel.)⁴⁴

Halállal kellett büntetni továbbá a hamis vádat (rágalmazást), illetve a hamis tanúzást, amennyiben az illető egy másik, vele azonos jogállású személyt olyan bűncselekménnyel vádolt meg, amely, ha igaznak bizonyult volna, halálbüntetést vont volna maga után.⁴⁵ Ez is a *tálio* elvének egyfajta alkalmazása, mely azonban

³⁷ „Ha egy *awélum* akár a palota rabszolgáját, akár a palota rabszolgánőjét, akár *muskénum* rabszolgáját, akár *muskénum* rabszolgánőjét a városkapun kivezette: ölessék meg.” (I. m. 129. p.)

³⁸ „Ha egy *awélum* a szökött rabszolgát vagy rabszolgánőt, amelyik a palotáé vagy *muskénum*-é, házában rejtegetvén a *nágirum* („felügyelő, helytartó”) kihirdetésére nem vezette elő: e ház gazdája ölessék meg.” (Uo.)

³⁹ „Ha ezt a rabszolgát házában magánál tartotta, s utóbb a rabszolga az ő birtokában találtatott, ez az *awélum* ölessék meg.” (Uo.)

⁴⁰ „Ha egy *awélum* kényszerítette a borbélyt, s az a rabszolgajelet úgy levágta, hogy [a rabszolga] kinyomozhatatlanná válik: az illető *awélum*-ot öljék meg, és kapuja előtt akasszák fel, a borbély pedig esküdjék meg: »Tudva nem vágtam le«, s ez alapon mentessék fel.” (I. m. 145. p.)

⁴¹ „Ha egy *awélum* felesége más férfi miatt férjét megölette: ezt az asszonyt húzzák karóba” [153. szakasz] (i. m. 139. o.)

⁴² „Ha ez a nő meghalt, [a megütő] leányát öljék meg” [210. szakasz] (i. m. 144. p.).

⁴³ Hasonló rendelkezéssel találkozhatunk a 116. szakaszban is, ahol a családfő által adósrabszolgaságba adott fiú megölése esetén nem az őt megölő ideiglenes urát, hanem annak fiát kell kivégezni.

⁴⁴ „Ha egy építőmester egy *awélum*-nak házat épített, de munkáját nem készítette el szilárdul, úgy, hogy a ház, amelyet épített, összedől, s a ház gazdáját megölte: az illető építőmester ölessék meg” [229. szakasz] (i. m. 145. p.). „Ha a ház gazdájának fiát ölte meg: az illető építőmester fiát öljék meg” [230. szakasz] (uo.).

⁴⁵ „Ha *awélum awélum*-ot bevádolván, gyilkosság vádját emelte ellene, de rá nem bizonyította: vádlója ölessék meg” [1. szakasz] (i. m. 127. p.). „Ha *awélum* varázslás vádját emelte *awélum* ellen,

nemcsak itt, hanem a többi ókori jogrendszerben is megjelenik; és nemcsak azokban, amelyek Hammurapi törvényeire épülnek, illetve – legalábbis részben – abból eredeztethetők (például a zsidó és az arab jogban), hanem a babilóniai jogfejlődéstől független jogrendszerekben (például az ind és a kínai jogban) is.

Szintén halálbüntetés járt a hadi kötelezettséggel kapcsolatos büntettekért, vagyis azért, ha egy katona a hadba vonulási kötelezettségének nem tett eleget, hanem mást küldött maga helyett;⁴⁶ ha a toborzótiszt olyan személyt szerződtetett katonának, aki arra alkalmatlan volt, avagy elfogadta azt, hogy az arra kötelezett katona másvalakit küldjön saját maga helyett;⁴⁷ illetve ha a toborzótiszt a katonával szemben egyéb visszaéléseket követett el.⁴⁸ Halálbüntetés járt végül egy szabad ember fiának elrablásáért (pontosabban annak rabszolgasorba taszításáért),⁴⁹ az adórszolgálat⁵⁰ megöléséért,⁵¹ a csalásért vagy hamis mérésért,⁵² a feljelentési köte-

de rá nem bizonyította: az, aki ellen a varázslás vádja emeltetett, folyam[próbá]ra menjen, s a folyóba merüljön, és ha a folyó elragadta őt: vádlója vegye birtokba házát; ha pedig ezt az *awélum*-ot a folyó tisztázta, úgy, hogy épen maradt: az, aki ellene a varázslás vádját emelte, ölessék meg, aki pedig a folyóba merült, vádlója házát vegye [birtokba]” [2. szakasz] (uo.). „Ha egy *awélum* ítélkezés alkalmával büntett ügyében való tanúskodás céljából megjelenén, meggett kijelentéseit nem bizonyította: ha ez az ügy főbenjáró ügy: az illető *awélum* ölessék meg” [3. szakasz] (i. m. 128. p.). „Ha az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját ismerő tanúkat nem állít elő: gonosztevő, s mivel rágalmat hozott forgalomba, ölessék meg” [11. szakasz] (i. m. 129. p.).

⁴⁶ „Ha egy *redum* vagy akár egy *bairum* (különböző fegyvernemű katonák), akinek a király útjára menetele elrendeltetett, nem ment el, vagy akár béren fogadottat bérélvén, maga helyett küldte el: akár *redum* vagy akár *bairum* az illető, ölessék meg, és akit béren fogadott, az vegye át házát” [26. szakasz] (i. m. 130. p.).

⁴⁷ „Ha akár *dékum* (toborzótiszt) vagy akár *labattum* (altszt, a *dékum* alárendeltje) alkalmatlan katonát felvett, vagy akár a király útjára béren fogadott helyetttest elfogadott és kiküldött: az illető *dékum* vagy akár *labattum* ölessék meg” [33. szakasz] (uo.).

⁴⁸ „Ha akár *dékum*, akár *labattum* egy *redum* tulajdonát elvette, egy *redum*-ot megkárosított, egy *redum*-ot bérbe adott, egy *redum*-ot per: alkalmával hatalmasnak kiszolgáltattott, a juttatást, amelyet a király egy *redum*-nak adott, elvette: az illető *dékum* vagy *labattum* ölessék meg” [34. szakasz] (uo.).

⁴⁹ „Ha egy *awélum* egy *awélum* kiskorú fiát ellopta: ölessék meg” [14. szakasz] (i. m. 129. p.).

⁵⁰ A rabszolgaságnak az Óbabilóni Birodalomban (keletkezésétől függően) négy fajtája volt: rabszolgává lehetett válni rabszolga apától való születéssel (szabad férfi és rabszolga nő gyermekét azonban törvényesíteni lehetett); hadifogságba eséssel; bűncselekmény elkövetésével (ilyenkor a büntetett elkövető vagy áldozatát, illetve annak családját, vagy az államot magát kényszerült meghatározott ideig szolgálni); és az adósság meg nem fizetésével (amely utóbbi – lévén, hogy a magán- és a büntetőjog még nem különült el teljesen egymástól, hiszen sok magánjogi jogsértésnek büntetőjogi jellegű szankciója volt – az előbbi esettel rokonítható). Az adórszolgálat a többi rabszolgához képest privilegizált helyzetben volt, mivel csak bizonyos ideig, főszabály szerint három évig tartozott urának szolgálni, a negyedik évben fel kellett őt szabadítani. Ezenkívül voltak jogai is, nem pusztán dologként kezelték őket; ezek közé tartozott az is, hogy nem lehetett őket megölni.

⁵¹ „Ha a zálog elzálogolója házában ütlegetés vagy rossz bánásmód következtében halt meg: a zálog gazdája kereskedőjére bizonyítson rá, s ez esetben ha [a zálog] *awélum* fia [volt], [a kereskedő] fiát ölje meg; ha [az illető] *awélum* rabszolgája [volt], 1/3 *manum* ezüstöt fizessen, s ezenkívül minden néven nevezendő dologban, amit csak adott, vesztes legyen” [116. szakasz] (i. m. 136. p.).

⁵² „Ha egy kocsmárosnő a sör ára fejében gabonát nem fogadott el, ellenben nagy súlyban pénzt fogadott el, s ezenfelül a sör árát a gabona árára csökkentette: erre a kocsmárosnőre bizonyítsanak rá, s azután vessék őt vízbe” [108. szakasz] (135. p.). A „kocsmárosnő” és a „sör” természetesen csak példák; mint ahogy Hammurapi sok egyéb törvényhelyében sem feltétlenül csak az ott megnevezett

lezettség elmulasztásáért (aki ugyanis bármilyen bűncselekményről tudomást szerzett, azt jelentenie kellett a hatóságnak),⁵³ valamint halálra kellett ítélni azt a papnőt is, aki erkölcsileg elítélendő dolgot tett és ezáltal tisztátalanná vált.⁵⁴

A Biblia – a mózesi törvények. Az Ószövetségben található törvények egy része – Hammurapi „törvényeihez” hasonlóan – nem a szó mai értelmében vett törvény volt, hanem szokásjogi szabályok és eseti bírói döntések, amelyek részben Hammurapi kompilációjából eredeztethetők. Ezt a feltételezést több tény is alátámasztja.⁵⁵ Az első szerint a zsidó nép ősatyjának tartott Ábrahám valószínűleg Babilonból származott, és Hammurapi kortársa volt, feltehető ezért, hogy a leginkább az ottani jogrendszer hatott rá és utódaira. Ennél fontosabb és meggyőzőbb azonban az, hogy a két „törvénykönyv” között rengeteg a formai és tartalmi hasonlóság. Ami az előbbit illeti, mindkét szabálygyűjtemény hasonló átok- és áldásformákat tartalmaz, vagyis ugyanúgy az istenek (Isten) kegyét kéri azokra, akik a törvényeket betartják és azok szerint élnek, és az istenek (Isten) büntetését kívánja azokkal szemben, akik e normákat megsértik. A tartalmi hasonlóság azonban még ennél is lényegesebb: a Biblia például ugyanúgy a *tálió* elvén áll, mint az óbabilóniai kódex (még a megfogalmazás is azonos: „szemet szemért, fogat fogért”);⁵⁶ hasonló tetteket rendel szankcionálni (például ha valaki paráználkodik vagy megüti apját, meg kell ölni); az „öklelős ökörré” vonatkozó rész⁵⁷ pedig a két törvénykönyvben szinte szó szerint megegyezik. Természetesen lényeges eltérések is léteznek: például a rabszolga a zsidó jogban sokkal jobb helyzetben van, mint Babilonban (aki marandó sérülést okoz rabszolgájának, annak büntetésekként fel kell őt szabadítania; a rabszolgának mindazt meg kell adni, ami alapvető szükségletei kielégítéséhez nélkülözhetetlen, még azon az áron is, hogy a gazda azt magától kell, hogy megvonja; a *jobél* évében [minden ötvenedik esztendőben] minden rabszolga automatikusan felszabadul stb.); a lopást a zsidók semmilyen körülmények között nem büntették halállal; létezett a menedékvárosok intézménye stb. Az eltérések mindazo-

konkrét dolgokra vonatkozik az adott rendelkezés, úgy az itt megnevezett szituáció is csak egy minta, amelyet valószínűleg mindenféle egyéb csalásra vagy szándékos becsapásra is érteni és alkalmazni kellett.

⁵³ „Ha egy kocsmárosnő, gonosztevők szervezkedvén házában, ezeket a gonosztevőket le nem tartóztatta, és a palotához nem kísérte be: ez a kocsmárosnő öltesse meg” [109. szakasz] (uo.). Az előbbi esethez hasonlóan a „kocsmárosnő” csak egy példa; a szöveg valószínűleg egy konkrét eset kapcsán meghozott ítélet alapján keletkezett.

⁵⁴ „Ha egy *naditum* [vagy] *entum* papnő, aki nem lakik kolostorban, kocsmát nyitott, vagy pedig sörért kocsmába belépett: az ilyen nőszemélyt égesse meg” [110. szakasz] (uo.).

⁵⁵ SZATHMÁRY BÉLA: *A zsidó jog alapjai*. Századvég – LUX, Budapest, 2003, 19–30. p.

⁵⁶ Hammurapi törvényei szerint: „Ha egy *awélum* („szabad ember”) *awélum* fiának szemét elpusztította: pusztítsák el az ő szemét” [196. szakasz] (i. m. 143. p.); „Ha *awélum* csontját törte el: törjék el az ő csontját” [197. szakasz] (uo.); „Ha *awélum* vele egyenrangú *awélum* fogát ütötte ki: üssék ki az ő fogát” [200. szakasz] (i. m. 144. p.). A Biblia szerint pedig: „Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézéért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért” [2 Móz. 21, 24.25.].

⁵⁷ Lásd *Hammurapi törvényei*, 250–252. szakasz, illetve 2 Móz. 21, 28.29.

nálta! nem cáfolják a „rokonságot”, már csak azért sem, mert a két kompiláció között több száz év telt el.

Ami az ószövetségi előírások létrejöttét⁵⁸ illeti: a Mózes öt könyvében található törvények valójában két különböző időszakban keletkeztek.⁵⁹ A második és a harmadik könyvben található szabályok a királyság kialakulása előtti, i.e. XII–XI. századi paraszti és pásztori szokásjog, illetve az erre alapozott bírói eseti döntések összefoglalásai; a Mózes negyedik és ötödik könyvében található törvények viszont már tudatos jogalkotás eredményei, valószínűleg az i. e. VIII. századból. Mindkét korszak törvényeinek egyik meghatározója, ha úgy tetszik, az Ószövetség „büntetőjogi koncepciója” – ahogy arról már szó esett: Hammurapi törvényeihez hasonlóan – a *tálió* elvének következetes alkalmazása. Ezt a Biblia több helyen is kifejezésre juttatja: „Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért.”⁶⁰ „Törést törésért, szemet szemért, fogat fogért; a milyen sérelmet ő ejtett másón, olyan ejtessék rajta is. A ki barmot üt agyon, fizesse meg azt, de a ki embert üt agyon, halállal lakoljon.”⁶¹ „Ne nézz reá szánalommal; lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért.”⁶² „Hallottátok, hogy megmondatott: Szemet szemért és fogat fogért.”⁶³

A Biblia tehát általános jelleggel azt parancsolja, hogy ha valaki kezét emel felebarátjára, akkor „a milyen sérelmet ő ejtett másón, olyan ejtessék rajta is”.⁶⁴ Ez az emberölések vonatkozásában egyértelműen a halálos ítéletet jelenti („életért életet adj”),⁶⁵ amelyet azonban általában nem a közösség egésze, hanem a megölt személy családtagja torol meg.⁶⁶ A megtorlás azonban az esetek egy részében még csak nem is jog, hanem egyenesen kötelesség. Ha ugyanis az emberölés előre megfontolt, szándékos volt, akkor az elégtétel a rokonok részéről kötelező.⁶⁷ Ha azonban az emberölés nem szándékosan, hanem „történetből”, azaz véletlenül esett meg, a bosszú egyrészt nem kötelező, másrészt lehetősége van a „gyilkosnak” a hat, erre a célra kijelölt menedékváros⁶⁸ egyikébe menekülni, hogy ott húzza meg magát a vérbosszú elől. Ekkor a „gyilkost” a város gyülekezete elé kell állítani ítéletre, aki felett a város papjai döntenek. Ha azt állapítják meg, hogy nem bűnös, vagy „nem szándékosan öli meg az ő felebarátját, és nem gyűlöli vala azt azelőtt”,⁶⁹

⁵⁸ Harmatta János (szerk.): Ókori keleti történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 268. p.

⁵⁹ A negyedik könyvben található ún. „papi törvényekkel”, mivel azok kizárólag szakrális-ceremoniális előírásokat tartalmaznak, ehelyütt nem foglalkozunk.

⁶⁰ [2 Móz. 21, 24.25.] – A bibliai idézetek Károli Gáspár-fordításai.

⁶¹ [3 Móz. 24.20.21.]

⁶² [5 Móz. 19.21.]

⁶³ [Máté 5.38.]

⁶⁴ [3 Móz. 24.20.]

⁶⁵ [2 Móz. 21.23.]

⁶⁶ Mint majd látni fogjuk, ez nem vonatkozik az egyéb bűncselekmények miatt kiszabandó halálos ítéletek végrehajtására, amelyek vonatkozásában a közösségi megtorlás elve érvényesül.

⁶⁷ [4 Móz. 35, 19.]

⁶⁸ Kedes, Sikem, Hebron, Beczer, Rámoth, Gólán.

⁶⁹ [5 Móz. 19.4.]

akkor befogadják, ha viszont arra a következtetésre jutnak, hogy a gyilkosság szándékos volt, vagyis „a ki gyűlöli az ő felebarátját, és meglesi azt, és reá támad és úgy üti meg, hogy meghal”⁷⁰ akkor ki kell, hogy „adják azt a vérbosszúló rokon kezébe, hogy meghaljon”⁷¹ A Biblia tehát már különbséget tesz az emberölés két-féle esete között: ha valaki „nem szántszándékból” gyilkol (mai kifejezéssel: gondatlanságból követ el emberölést), akkor a „vérbosszúló rokon” büntetlenül megölheti ugyan, de joga van a menedékvárosok valamelyikébe menekülni,⁷² ha viszont „ellenségeskedésből” (szintén mai kifejezéssel: előre kitervelten) öl meg valakit, akkor „gyilkos az; halállal lakoljon a gyilkos”⁷³ Ekkor a menedékváros sem védheti meg őt, a lévita-papok ki kell, hogy adják a bosszúszomjas rokonoknak, akik saját kezüleg vehetnek a gyilkosságért elégtételt. Ekkor még a templom sem nyújthat oltalmat: „Ha ... valaki szándékosan tör felebarátja ellen, hogy azt orvúl megölje, oltáromtól is elvidd azt a halálra.” [2 Móz. 21,14.]

A mózesi törvények azonban nem pusztán az életellenes cselekedeteket sújtották a legsúlyosabb szankcióval, hanem nagy sok egyéb, elítélendőnek tartott magatartást is. A Biblia szerint például halálbüntetés (és *csak* halálbüntetés) volt kiszabható azokkal szemben, akik megverik szüleiket, függetlenül a bántalmazás fokától,⁷⁴ akik pusztán engedetlenek a szüleikkel szemben⁷⁵ vagy akik szidják azokat.⁷⁶ Hasonló büntetés járt az emberrablónak is („A ki embert lop, és eladja azt, vagy kezében kapják, halállal lakoljon.” [2 Móz. 21,16.]), azonban az elrabolt személy megvásárlójának már semmilyen büntetéstől nem kellett tartania, a szolgaság mint

⁷⁰ [5 Móz. 19,11.].

⁷¹ [5 Móz. 19,12.]. – Ez a bibliai parancs egy ősi, szakrális eredetű jogintézményre, az *asylum* jogára vezethető vissza. Eszerint ha valaki egy szent helyre menekül, akkor bűnbocsánatot nyer elkövetett bűnéért, vagy legalábbis mentesül a bűncselekmény következményei alól. Az *asylum* jogának tartalma korszakonként, jogrendszerenként és persze vallásonként változott, valamilyen mértékű mentességre azonban mindenképpen feljogosított. A középkori Magyarországon is ez a jogintézmény figyelhető meg Szent István és Szent László törvényeiben, amikor a templomba menekült tolvajnak megadják a lehetőséget arra, hogy válasszon: bűnösnek vallja-e magát, de az *asylum* jogán mentesül a felelősségre vonás alól, vagy ragaszkodik ártatlanságához, és ezt hajlandó egy perben be is bizonyítani (természetesen ha ekkor bűnösnek tartják, nem hivatkozhat az *asylum* jogára).

⁷² Ekkor azonban kötelező a felette ítélező főpap haláláig a városban maradni, ugyanis ha elhagyja azt, nemcsak fizikailag, hanem törvényileg is védtelen lesz a vérbosszúló rokonokkal szemben. Ha viszont a főpap meghal, szabadon elhagyhatja a várost és visszatérhet szülőföldjére, mert ekkor már senki sem ítélezhet öntörvényűen felette.

⁷³ [4 Móz. 35,16.].

⁷⁴ „A ki megveri az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon” [2 Móz. 21,15.].

⁷⁵ „Ha valakinek pártütő és makacs fia van, a ki az ő atya szavára és anyja szavára nem hallgat, és ha megfenyítik, sem engedelmeskedik nekik: Az ilyet fogja meg az ő atya és anyja, és vigyék azt az ő városának véneihez és az ő helységének kapujába, És ezt mondják a város véneinek: Ez a mi fiunk pártütő és makacs, nem hallgat a mi szónkra, tobzódó és részeseg: Akkor az ő városának minden embere kövekkel kövezzék meg azt, hogy meghaljon.” [5 Móz. 21,18-21.].

⁷⁶ „A ki szidalmazza az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon” [2 Móz. 21,17.]. „Mert valaki szidalmazza az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon; atyját és anyját szidalmazza; vére rajta” [3 Móz. 20,9.]. Azonban elképzelhető az is, hogy ez a „szidalmazás” többet jelentett, mint ma, ugyanis a Biblia egy helyütt a „megátkozta” kifejezést használja, mint a szidalmazás szinonimáját („A ki az ő atyját vagy anyját megátkozta, annak kialszik szövetneke a legnagyobb setéségben”) [Péld. 20,20.].

jogintézmény ugyanis már teljesen törvényes volt(!). Erre utalnak a szolgákra, a velük való bánásmódra és a felszabadításukra vonatkozó rendeletek [2 Móz. 21, 1-11.].

A szexuális „eltévlyedések” minden fajtáját úgyszintén halállal rendeli büntetni a Biblia. Így halál járt a szodómiáért, vagyis ha valaki állattal fajtalankodott,⁷⁷ a homoszexualitásért,⁷⁸ továbbá a vérfertőzésért és a paráznaságért is. A vérfertőzéssel kapcsolatban a Biblia legelőször is egy általános parancsot fogalmaz meg: „Senki se közelgessen valamely vér szerint való rokonához, hogy felfedje annak szemérmét.”⁷⁹ Ez a homályos és anakronisztikus megfogalmazás a szexuális érintkezést jelenti, vagyis a Biblia generális jelleggel megtilt minden olyan nemi kapcsolatot, amely hozzátartozók, egészen pontosan közeli hozzátartozók között történik. Fel is sorolja ezeket a közeli rokonokat: tilos a férfinak anyjával, mostohaanyjával, leánytestvérével (beleértve a féltestvért is), lányával, lányunokájával, nagynénjével (vagyis atyja leánytestvérével, anyja leánytestvérével és atyja fiútestvéreinek feleségével), továbbá menyével és sógornőjével (azaz fiútestvéreinek feleségével) hálnia.

Azt mindenesetre érdemes megfigyelni, hogy e helyütt csak a férfi és valamely nőrokona közötti kapcsolatot tiltja az Írás, a férfi hozzátartozók egymás közötti nemi érintkezését nem. Ez azért van, mert (ahogy fentebb már szó volt róla) a Biblia máshol a homoszexualitást általános jelleggel megtiltja és halállal rendeli büntetni,⁸⁰ ez pedig természetesen a rokonok egymás közti fajtalanságára is vonatkozik. Mindenesetre a jogkövetkezmény vérfertőzés esetében is ugyanaz: a halál, mégpedig a tiltott kapcsolatban résztvevő mindkét félre nézve. E vonatkozásban a

⁷⁷ „A ki barommal közösül, halállal lakoljon” [2 Móz. 22,20.] „Ha pedig valaki barommal közösül, halállal lakoljon, és a barmot is öljétek meg. Ha valamely asszony akármely baromhoz járul, hogy az meghágya őt: öld meg mind az asszonyt, mind a barmot, halállal lakoljanak; vérök rajtok” [3 Móz. 20,15.16]. Érdekes, hogy ilyen esetben az állatot is meg kellett ölni, nyilván azért, mert „tisztátalan-ná” vált; ez a szokás azonban nemcsak az ókorban, hanem a középkorban is általánosan elterjedt volt. 1750-ben történt meg az utolsó feljegyzett eset, hogy egy állatot (ebben az esetben konkrétan egy szamarat) perbe fogtak szodómiáért. A szárnak – legtöbb „társával” ellentétben – szerencséje volt, ugyanis több tanú is azt állította, hogy „erőszak áldozata volt; s nem saját szabad akaratából lett a bűnös cselekedet részese”(!), ezért felmentették(!). Az azonban még ezután is sokáig (egészen pontosan 1906-ig) előfordult, hogy állatokat más bűncselekményekben bűnösnek találtak és kivégeztek. Már az ókori Rómában, de a középkori Európában is rendszerint felakasztották azt a kutyát, amelyik nem ugatott és ezáltal nem figyelmeztette a szomszédokat, mialatt valakik a házban a ház urát megölték vagy a ház asszonyát megerőszakolták. (Lásd ehhez részletesebben: ARTHUR KOESTLER: *Megjegyzések egy sertes felakasztásáról* avagy mi is a büntetőjogi felelősség? In: Arthur Koestler: *Egy mítosz anatómiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 92–97. p.) Am még ezt is lehetett fokozni: létezett ugyanis a középkorban a „deodand” jogintézménye, ami azt jelentette, hogy az emberölésben „vétkes” vagy abban „közreműködő” tárgyakat is „ki lehetett végezni”(!); ha például egy fa rázuhant egy emberre, a fát elégették, ha valaki késsel vagy karddal ölt meg egy másik embert, a kést vagy a baltát kettétörték, kicsorbitották vagy beolvasztották stb.

⁷⁸ „Férfival ne hálj úgy, a mint asszonnyal hálnak: útálatosság az” [3 Móz. 18,22.] „És ha valaki férfival hál, úgy a mint asszonnyal hálnak: útálatosságot követtek el mindketten, halállal lakoljanak; vérök rajtok” [3 Móz. 20,13.].

⁷⁹ [3. Móz. 18,6.].

⁸⁰ [3 Móz. 18,22. és 20,13.].

Biblia különösen elrettentő kifejezéseket használ: a szokásos „halállal lakoljanak”, illetve „vérök rajtuk” mellett felbukkannak az „irtassanak ki népök fiainak láttára” és a „magtalanul haljanak meg” fordulatok is.⁸¹

Végül a szexuális „eltévelyedések” közül a Biblia tiltja a paráznaság minden formáját is. Már a Tízparancsolatban is azt olvashatjuk: „Ne paráználkodjál.”⁸² Később pedig a Biblia meg is magyarázza, mit ért paráznaság alatt. Eszerint tilos és halállal büntetendő, ha egy férfi egyszerre vagy egymás után szexuális kapcsolatot részesít két, egymással egyenes ági kapcsolatban álló nőrokonnal (például anyával és annak lányával, nagyanyával és annak lányunokájával), függetlenül attól, hogy bármelyikük is házas-e vagy sem, és akkor is, ha (akár egyszerre, akár egymás után) mind a kettővel házasságot köt;⁸³ továbbá ha egy férfi férjes asszonnyal (azaz „felebarátja feleségével”) közösül⁸⁴ vagy „jegyben járó leánnyal hál”. Ez utóbbi esetben azonban az Írás különbséget tesz aközött, hogy ez a városban történik-e (ebben az esetben ugyanis nemcsak a szüzet meggyalázó férfit kell megkövezni, hanem a lányt is, hiszen segítségért kiálthatott volna és ezt mégsem tette meg, tehát maga is paráználkodni akart), vagy pedig a mezőn (ahol is a lány hiába kiáltott volna, senki nem hallhatta volna azt meg és nem segíthetett volna neki, tehát „a leánynak nincsen halálos bűne”, ezért „csak maga a férfi haljon meg, a ki azzal hált”).⁸⁵

Ezenkívül halállal büntetendő az is, ha valaki egy nővel a menstruációja alatt közösül(!): mind a férfinak, mind a nőnek meg kell halnia. („Asszonyhoz ne közelgess az ő havi tisztátalansága alatt, hogy felfedjed az ő szemérmét.”⁸⁶ „És ha valaki havi bajos asszonnyal hál, és felfedi annak szemérmét, »és« forrását feltakarja, és

⁸¹ A vérfertőzés szankciói egészen pontosan a következőképpen szólnak: „Ha valaki az ő atyjának feleségével hál, az ő atyjának szemérmét fedi fel: halállal lakoljanak mindketten; vérök rajtok. Ha valaki az ő menyével hál, halállal lakoljanak mindketten, fertelmességet követtek el; vérök rajtok” [3 Móz. 20, 11.12.]. „És ha valaki feleségül veszi az ő leánytestvérét, atyjának leányát, vagy anyjának leányát, és meglátja annak szemérmét, és az is meglátja az ő szemérmét: gyalázatosság ez; azért irtassanak ki népök fiainak láttára, az ő leánytestvérenek szemérmét fedte fel: viselje gonoszságának terhét” [3 Móz. 20,17.]. „A te anyád leánytestvérenek, vagy az atyád leánytestvérenek szemérmét se fedd fel; mivelhogy az ő vérrokonát takarja ki: viseljék gonoszságuk terhét. És ha valaki az ő nagynénjével hál, az ő nagybátyjának szemérmét fedte fel: viseljék gonoszságuk terhét, magtalanul haljanak meg” [3 Móz. 20,19-20.].

⁸² [2 Móz. 20,14.].

⁸³ „Valamely asszonynak és az ő leányának szemérmét fel ne fedd; az ő fiának leányát, vagy leányának leányát el ne vedd, hogy annak szemérmét felfedjed; mert vér szerint való rokonok ők; fajtálankodás ez. De feleségül se végy senkit az ő leánytestvére mellé, hogy ellenkezés ne legyen, ha felfeded ő mellett amannak szemérmét az ő életében” [3 Móz. 18,17.18.]. „És ha valaki feleségül vesz valamely asszonyt annak anyjával egybe: fajtálankodás ez; tüzzel égessék meg azt és azokat, hogy ne legyen köztetek fajtálankodás” [3 Móz. 20,14.].

⁸⁴ „És a te felebarátodnak feleségéhez se add magad közösülésre, hogy azzal magadat megfertőztessed” [3 Móz. 18,20.]. „Ha valaki más ember feleségével paráználkodik, mivelhogy az ő felebarátjának feleségével paráználkodik: halállal lakoljon a parázna férfi és a parázna nő” [3 Móz. 20,10.]. „Ha rajtakapnak valamely férfit, hogy férjes asszonnyal hál, ők mindketten is meghaljanak: a férfi, a ki az asszonnyal hált, és az asszony is” [5 Móz. 22,22.].

⁸⁵ [5 Móz. 22, 23–27.].

⁸⁶ [3 Móz. 18,19.].

az asszony is felfedi az ő vérenek forrását: mindketten irtassanak ki az ő népökből.”⁸⁷ Külön rendelkezik a Biblia arról, ha egy pap lánya követ el paráznaságot. Mivel a lány ezzel egy papot (aki az apja) szentségtelenít meg, ezért az Írás ezt olyan súlyú bűnnek minősíti, hogy annak elkövetője még a „rendes” halála sem méltó: megkövezés helyett meg kell égetni.⁸⁸ Végül úgyszintén paráznaság (és „természetesen” halálbüntetést érdemel), ha egy nő nem szűzen megy férjhez. Ha ugyanis a férfi az első éjszakán azt találja, hogy a nő nem szűz, akkor a lány apja és anyja köteles gyermekük szüzességét bebizonyítani („vigyék a leány szüzességének »jeleit« a város vénei elé a kapuba”).⁸⁹ Ha a bizonyítás sikerül, vagyis kiderül, hogy a férj alaptalanul vádolta meg a feleségét, akkor a férjet büntetésül meg kell ostromozni,⁹⁰ ha viszont a férjnek volt igaza és a felesége tényleg nem volt szűz, akkor a nőre már halál vár: a város népe megkövezi őt.⁹¹

Meg kell azonban említeni, hogy e rendelkezések nem pusztán a zsidó nép erkölceit voltak hivatottak magas szinten tartani, hanem komoly gyakorlati céljai is voltak. Ebben az időben (és még később is nagyon sokáig, egészen a XX. századig) rengeteg járvány és betegség pusztított, és ezek egy része nemi úton terjedt. Az ilyen, nemi úton terjedő betegségek megelőzésére pedig egyetlen módszer kínálkozott: az, ha a házastársak egész életükben hűségesek maradnak egymáshoz és nem lépnek többekkel nemi kapcsolatba, valamint ha a nő még férjhezmenetele előtt sem érintkezhet szexuálisan több férfival, hanem majd csak a férjével. Erre szolgálnak a szüzességre és a felebarát feleségével (azaz férjes asszonnyal vagy jegyben járó nővel) való paráználkodásra vonatkozó szabályok, de ugyanezt a célt szolgálják azok a rendelkezések is, amelyek a „havibajos asszonnyal”, az azonos neműekkel, a közeli rokonokkal vagy az állatokkal való nemi érintkezést tiltják.

A halállal büntetendő cselekmények következő csoportját az Istennel szemben elkövetett bűnök alkotják. Idetartozik az istenkáromlás, a bálványimádás, közvetve pedig a jóslás, varázslás, boszorkányság és más hasonló, „okkult” cselekmények. Az istenkáromlásról Mózes Harmadik Könyve a következőket tartalmazza: „És a ki szidalmazza az Úrnak nevét, halállal lakoljon, kövezzé azt agyon az egész gyülekezet; akár jövevény, akár bennszülött, ha szidalmazza az »Úrnak« nevét, halállal lakoljon.”⁹² A bálványimádás hasonlóan súlyos Isten elleni vétek, melyről a Biblia így szól: „A ki isteneknek áldozik, nem csupán az Úrnak, megöletessék.”⁹³ Továbbá: „Hogyha találtatik közötted ... vagy férfiú, vagy asszony, a ki ... elmegy és szolgál idegen isteneket, és imádja azokat, akár a napot, akár a holdat, vagy akár-

⁸⁷ [3 Móz. 20,18.].

⁸⁸ „Hogyha valamely papnak leánya vetemedik paráznaságra, megszentelteleníti az ő atyját, azért tűzzel égettessék meg” [3 Móz. 21,9.].

⁸⁹ [5 Móz. 22,15.]. – Azt nem tudni, hogy mindezt hogyan lehetséges egyáltalán egy csoport bíró előtt hitelt érdemlő módon igazolni, illetve hogy kétség esetén mi a követendő eljárás.

⁹⁰ Továbbá köteles a férj a lány apjának száz ezüstöt fizetni, és a feleségét soha életében nem bocsáthatja el.

⁹¹ Lásd ehhez: [5 Móz. 22, 13–21.].

⁹² [3 Móz. 24,16.].

⁹³ [2 Móz. 22,20.].

melyet az égnek seregei közül, a melyet nem parancsoltam; ... akkor vidd ki azt a férfiút vagy azt az asszonyt, a ki azt a gonosztságot mívelte, a te kapuidba, és kövezd agyon őket, hogy meghaljanak.”⁹⁴ Ha pedig egy próféta prédikálna valamit, amit nem Isten parancsolt neki, vagy ha egy próféta idegen istenek nevében prédikálna, ő is hasonló sorsra kell, hogy jusson.⁹⁵

A bálványimádás utolsó, és egyben legsúlyosabb esete pedig az, ha valaki „odaadja az ő magzatát a Moloknak”.⁹⁶ A Moloknak (vagy Molochnak) való áldozat egy óhéber szakrális emberáldozatot jelentett, amikor is valaki Molok isten tiszteletére saját gyermekét áldozta fel. E kánaánita istenség mását vasból öntötték ki úgy, hogy a szobor belül üres volt. A feláldozandó gyermeket a szobor karjaiba tették, amely egy mechanikus szerkezet segítségével a szobor belsejébe vitte az áldozatot. A szobor belsejében tűz égett, így a Moloknak feláldozott gyermek elevenen elégett. A mózesi törvények ezt az emberáldozatot (és az emberáldozatokat általában) tiltották be, halállal fenyegetve meg azokat, akik így kívánnak imádni idegen isteneket. Azt mondhatjuk, hogy a gyakorlatilag gyermekgyilkosságnak minősülő hasonló cselekedetek ilyenén módon való üldözése és büntetéssel való fenyegetése volt tulajdonképpen a Biblia egyetlen olyan humánusnak tekinthető rendelkezése, amely a halálbüntetéssel volt kapcsolatos.

Az előbb felsorolt magatartásokon kívül a Biblia szintén halállal bünteti azokat az „okkult” cselekményeket, melyek közvetett módon ugyancsak Isten elleni vétkeknek minősülnek. Ezek közé tartozik a varázslás, a bűvészkedés, a jövődömondás, a halottidézés, továbbá a bűbájosság és az igézés (azaz a boszorkányság) is.⁹⁷ A nem Isten elleni, illetve nem főbenjáró bűncselekmények közül pedig halálbüntetés jár annak, akinek az állata sebesít meg halálosan mást, feltéve, hogy „az ökör azelőtt is öklelős volt, és annak urát megintették, és még sem őrizte azt”.⁹⁸ Ezenkívül az is halált érdemel, aki a papok vagy bírák ítéletét nem hajtja végre, hanem

⁹⁴ [5 Móz. 17,2-5.].

⁹⁵ „De az a próféta, a ki olyat mer szólani az én nevemben, a mit én nem parancsoltam néki szólni, és a ki idegen istenek nevében szól: haljon meg az a próféta” [5 Móz. 18,20.].

⁹⁶ Szó szerint így szól a Biblia: „A te magzatodból ne adj, hogy oda áldozzák a Moloknak, és meg ne szentségtelenítsd a te Istenednek nevét” [3 Móz. 18,21.]. Valamint: „Izráel fiainak pedig mondd meg: Valaki Izráel fiai közül és az Izráelben tartózkodó jövevények közül odaadja az ő magzatát a Moloknak, halállal lakoljon, a földnek népe kövezzé agyon követ. ... Ha pedig a föld népe behűnyja szeméit az ilyen ember előtt, a mikor az oda adja az ő magzatát a Moloknak, és azt meg nem öli: Akkor én ontom ki haragomat arra az emberre és annak házanépére, és kiirtom azt és mindazokat, a kik ő utána paráználkodnak, hogy a Molokkal paráználkodjanak, az ő népek közül” [3 Móz. 20,2.4.5.].

⁹⁷ A Biblia erről a következőképpen szól: „Varázsló asszonyt ne hagyj életben” [2 Móz. 22,18.], „... ne varázsoljatok és ne bűvészkedjete” [3 Móz. 19,26.]. „Ne találtassék te közötted ... se jövődömondó, se igéző, se jegymagyarázó, se varázsló; se bűbajos, se ördögösöktől tudakozó, se titokfejtő, se halottidéző” [5 Móz. 18,10.11.]. „És akár férfi, akár asszony, hogyha igéző vagy jövődömondó lesz közöttök, halállal lakoljanak; követ kövezzétek azokat agyon; vérök rajtok” [3 Móz. 20,27.]. „A mely ember pedig az igézőkhöz és a jövődömondókhoz fordul, hogy azok után paráználkodjék, arra is kiontom haragomat, és kiirtom azt az ő népe közül” [3 Móz. 20,6.].

⁹⁸ [2 Móz. 21,29.].

annak ellenszegül,⁹⁹ továbbá aki hamisan tanúskodik, amennyiben a bevádoltnak a vád beigazolódnása esetén halálbüntetés járna¹⁰⁰ (lásd előbb: szemet szemért, fogat fogért ...).

Végül szólni kell a tanúzás szabályairól, illetve a halálos ítélet végrehajtásának módjáról. Halálos ítélettel sújtható bűncselekményeknél érvényesül az „egy tanú nem tanú” elve. A Biblia ugyanis egyértelműen kijelenti: „Ha valaki megöl valakit, tanúk szavára gyilkolják meg a gyilkost; de egy tanú nem lehet elég tanú senki ellen, hogy meghaljon.”¹⁰¹ Továbbá: „Két tanú vagy három tanú szavára halállal lakoljon a halálra való; »de« egy tanú szavára meg ne haljon.”¹⁰² A kivégzés módja pedig kétféle lehet: magánbosszú vagy közösségi kivégzés.¹⁰³ Előbbire a gyilkosságok esetében kerülhet sor, utóbbira pedig egyrészt akkor, ha a gyilkosságot a megölt rokonai közül senki sem torolja meg (kivéve persze a gondatlan emberölés azon esetét, amikor a „gyilkos” egy menedékvárosba menekül), másrészt a gyilkosságon kívüli összes egyéb bűncselekmény esetében. Ekkor a kivégzés általános módja a megkövezés,¹⁰⁴ ám egyes okkult tevékenységekkel kapcsolatos bűncselekményeknél, illetve bizonyos különösen súlyosnak tartott egyéb bűncselekményeknél (mint amilyen például a pap leánya által elkövetett parázñaság) a végrehajtás módja az élve elégetés is lehet.¹⁰⁵ Továbbá a Biblia ezeken kívül ismeri az akasztást is, ám ezt csak kivételesen engedi meg a vérbosszuló rokonnak, mert tisztátalan halálnak tartja.

A Talmud és a zsidó háláchá. A Talmud nem más, mint a zsidó nép gyűjteményes szent könyve, mely a mózesi öt törvénykönyvben, a Tórában található jogi, vallási és életvezetési szabályokat elemzi, értelmezi és kommentálja, és amelyet a legnagyobb zsidó jog- és vallástudósok döntéseiből és tanításaiból állítottak össze az i. sz. V. század végén. Mivel a mózesi törvényeket (*mispátim*) mind a keresztény

⁹⁹ „Ha pedig elbizakodottságból azt cselekszi valaki, hogy nem hallgat a papra, a ki ott áll, szolgálnál az Urat, a te Istenedet, vagy a bíróra: haljon meg az ilyen ember” [5 Móz. 17, 12.].

¹⁰⁰ „Ha valaki ellen gonosz tanú áll elő, hogy pártütéssel vádolja őt: akkor álljon az a két ember, a kiknek ilyen perök van, az Úr elé, a papok és a bírák elé, a kik abban az időben lesznek; és a bírák vizsgálják meg jól »a dolgot«, és ha hazug tanú lesz a tanú, a ki hazugságot szólott az ő atyjafia ellen: úgy cselekedjete az azzal, a mint ő szándékozott cselekedni az ő atyjafiával” [5 Móz. 19, 16-19.].

¹⁰¹ [4 Móz. 35, 30.].

¹⁰² [5 Móz. 17, 6.].

¹⁰³ Ez utóbbi azt jelenti, hogy a kivégzésben a város egész népe közreműködik, és közösen idézik elő a bűnöző halálát. Az első végrehajtók azonban mindig a tanúk, akik ezáltal igazolják azt, hogy tiszta a lelkiismeretük; és nem ítéltettek el családságból ártatlan embert. („A tanúk keze legyen első rajta, hogy megölettessék, és azután mind az egész nép keze. Így tisztítsd ki magad közül a gonoszt” [5 Móz. 17, 7.].)

¹⁰⁴ Ezen a város egész népe részt vesz, és az ő közös tevékenységük együttesen okozza végül is a bűnöző halálát. Ennek az az oka, hogy az illető az elkövetett bűncselekménye által közvetve vagy közvetlenül az egész közösségnek ártott, vagyis tulajdonképpen az összes emberrel szemben bűnt követett el (ez különösen az Istennel szembeni, valamint a szexuális jellegű bűncselekmények egyes fajtáinál egyértelmű), ezért a közösség egésze jogosult a bűnt megtorolni.

¹⁰⁵ A keresztény hitvilág szerint ugyanis a tűz nemcsak a testet, hanem a lelket is megtisztítja a bűntől.

Biblia, mind pedig a zsidók a legfontosabb vallási és jogi előírások közé számítják, ezért nem véletlen, hogy a talmudtudósok által lefektetett, végső soron a Tóra betűjén vagy szellemén alapuló előírások és a keresztény Biblia eredeti értelme (vagyis az ősi zsidó jog) szerinti parancsok nagyon hasonlóan egymásra. A talmudi rendelkezések és az azokból kialakuló zsidó vallásjogi gyakorlat (*háláchá*)¹⁰⁶ azonban némileg felülírta, pontosabban (bizonyos vonatkozásokban) átértelmezte az eredeti isteni kinyilatkoztatásokat, és azokat a megváltozott idők megváltozott követelményeihez igazította.¹⁰⁷ Igaz ez a halálbüntetés jogintézménye esetében is, ahol a Talmud bölcsei a Biblia szó szerinti értelméhez néhol hozzátettek, néhol elvettek belőle, néhol pedig egyszerűen aktualizálták, a kor igényeihez igazították azokat, továbbá különböző logikai következtetések, legfőképpen pedig analógiák révén olyan élethelyzetekre kreáltak szabályokat, amelyeket a mózesi törvények elfelejtettek rendezni, illetve amely élethelyzetek a mózesi törvények keletkezésekor még nem is léteztek.

Ami a halállal büntetendő cselekedeteket¹⁰⁸ és azok büntetését (vagyis a halálbüntetés végrehajtási módját) illeti:¹⁰⁹ míg a Biblia szerint a büntetés lehet magánbosszú (a meggyilkolt személy rokonának feladata megtorolni a gyilkosságot és megölni a gyilkost), megkövezés, élve elégetés és (kivételesen) akasztás, addig a

¹⁰⁶ A Talmud és a *háláchá* általános jellemzőiről bővebben lásd BLAU LAJOS: Mi a talmud?; WEISZ MIKSA: A Misna; FISCHER GYULA: A zsidó vallástörvénykönyvek; KUN LAJOS: Az ókori zsidó irodalom. In: Molnár Ernő (szerk.): *A Talmud könyvei*. Paginarum Kereskedelmi és Kiadói Vállalat, Saxum Kiadó, Budapest, 1997, 7–8., 14–16., 29–36. és 37–45. p.); MENACHEM ELON (ed.): *The Principles of Jewish Law. Encyclopaedia Judaica*. The Hebrew University of Jerusalem, the Institute for Research in Jewish Law. Keter Publishing House, Jerusalem, 1996; SZATHMÁRY: i. m. 11–71. p.; KRAUS, NAFTALI: *A 613 parancsolat*. PolgART Könyvkiadó, Budapest, 2004, 17–28. p.

¹⁰⁷ Így például a Második Templom lerombolása (i. sz. 70) után, a római üldöztetés alatt Rabbi Akiba, Rabbi Tárfon és Rabbi Joszé elrendelték, hogy a zsidók életük megmentése érdekében bármely tórai vagy talmudi rendelkezést áthághatnak abban az esetben, hogy ha ezt nem tennék, megölnék őket. Ez alól csak három kivételt szabtak: a fajtalanságot vagy vérfertőzést (*giluj árájot*), az emberölést (*sfichut dámim*) és a bálványimádást (*ávoda zára*), ezeket ugyanis akkor sem szabad megtenniük, ha kényszerítenék őket; ekkor (és csak ekkor) vállalniuk kell, hogy inkább meghalnak, de a fertelmes bűnökbe nem esnek. De szemléletes példa a *háláchá* változékonyságára Rabbénu Gersom rendelete is, aki a XI. században megtiltotta a Tóra és a Talmud által eredetileg engedélyezett többnejűséget, amely ettől az időtől fogva minden zsidó számára tilos.

¹⁰⁸ Az egyes büntetett halállal szankcionálандósága Maimonidész szerint alapvetően négy októl függ: a bűn súlyától, a cselekmény gyakoriságától, a csábító nagyságától és a titokban tarthatóság fokától. Ennek alapján a legveszélyesebb, legkárosabb magatartásokat, mint például a bálványimádást, a hamis prófétaságot vagy a fajtalanság egyes formáit halállal kell büntetni; és ugyanez igaz a rendszeresen elkövetett, a túlságosan kíváncsi és a könnyen leplezhető tettekre is, hogy azokkal szemben a büntetéssel való fenyegetés kellő ellensúlyt képezhessen. Vö. MAIMONIDÉSZ: *A tévelygők útmutatója* (ford.: Klein Mór) Logos Kiadó, Budapest, 1997, 936–941. p.

¹⁰⁹ A halálbüntetés talmudikus szabályainak elemzését elsősorban a következő művek alapján végezzük el: MENACHEM ELON (ed.): i. m. 469–553. (ezen belül is különösen 526–530.) és 561–565. p.; *The Misnah*. Yale University Press, New Haven and London, 1988. A Talmud egyes részei magyarul hozzáférhetők, lásd DOMÁN ISTVÁN (szerk.): *A Babilóniai Talmud*. Origó-Könyvek, Budapest, 1994; MOLNÁR ERNŐ (szerk.): *A Talmud könyvei*. Paginarum Kereskedelmi és Kiadói Vállalat, Saxum Kiadó, Budapest, 1997. Ezenkívül forrásként szolgáltak még KRAUS, NAFTALI idézett műve, valamint SZATHMÁRY: i. m. 73–97. p.

Talmud ezek közül csak a megkövezést és az élve elégetést tartja meg, ezekhez viszont hozzáveszi a (Bibliában nem említett) lefejezést és megfojtást.¹¹⁰ A Talmudban a magánbosszú már nem engedélyezett; a gyilkossági ügyeket (és persze minden egyéb büntetőügyet is) a *szanhedrin* (vagy *szinhedrin*)¹¹¹ feladata (szigorú eljárási szabályok alapján) elbírálni és a bűnöst – amennyiben bűne bizonyítást nyert – elítélni. Az akasztást pedig ugyan bizonyos esetekben előírja a *háláchá*, de az a zsidó vallásjogban már nem kivégzési mód, hanem pusztán a (volt) bűnös

¹¹⁰ Manapság mind a keresztények, mind a zsidók közül sokan hivatkoznak a halálbüntetés megengedhetetlenségével kapcsolatban arra, hogy azt már a mózesi törvények is elítélték és tiltották, hiszen a 6. parancsolat egyértelműen kimondja, hogy „ne ölj”. Ez azonban minden szempontból megalapozatlan álláspont. Először is e parancs vonatkozásában egy fordítási hibáról van szó: már a Septuaginta, később pedig a Vulgata is helytelenül használja ezt a kifejezést; valójában az „öl” szó helyett a „gyilkol” kifejezésről van itt szó. Ahogy a magyar is megkülönbözteti az élet „szimpla” elvételét annak jogellenes változtatától („megöl”, illetve „meggyilkol”), és ahogy ezt más nyelvek is megteszik (gondoljunk itt például az angol „kill” és „murder” vagy a német „töten” és „morden” közti különbségre), úgy ez a különbség már az óhéberben is megvolt. A Tóra tehát nem azt mondja, hogy „ne oldsd ki más ember életét”, hanem azt, hogy „ne ölj meg jogtalanul ártatlan embert”, vagyis – röviden – „ne gyilkolj”. Az előbbi már csak a történelmi ismeretek fényében is értelmezhetetlennek tűnne, hiszen ez azt jelentené, hogy semmilyen körülmények között sem lehet mást életétől megfosztani, de tudjuk jól, hogy ekkoriban mindennaposak voltak a törzsi viszályok és a népek közötti háborúk (maga a Tóra is számos ilyenről beszél), amely ezen indokolás alapján éppígy a „ne ölj” tilalom alatt kellett volna, hogy álljon, holott – tudjuk jól – nem állt. A másik érv logikai: ha egyszer egy törvénykönyv egy adott módszert vagy eljárást esetek garmadájában tesz nemcsak lehetővé, hanem (mérlegelést nem tűrő módon) egyenesen kötelezővé, akkor lehetetlen úgy érvelni, hogy az a törvénykönyv ezt a magatartást tiltottnak tekinti. Ha ugyanis valóban tiltottnak tekintené, akkor nem tenné kötelezővé. Ráadásul ha van egy alapelvünk és vannak konkrét szabályaink, és ezek alapján a jogalkotó akarátát kívánnánk felkutatni, akkor nem mondhatjuk az *egyetlen* alapelvre hivatkozva, hogy az a jogalkotó akarata, amit mi abba beleolvastunk, és nem a *sok* konkrét szabály. Ilyen esetben a sokaság határozza meg ezt (mármint a jogalkotói szándékot), hiszen a józan emberi racionalitás szerint egy elvont rendelkezésben könnyebb tévedni, mint konkrét rendelkezések *tömegében* (vagy még pontosabban: könnyebb azt félreérteni). (Nézzünk egy analógiát a jobb megértés kedvéért: ha egy ország polgári törvénykönyve tartalmazza a jóhiszeműség elvét, viszont minden egyes szerződési fajta vonatkozásában kimondja, hogy az elévülési idő letelte után a jogosult fél akkor sem tarthat igényt arra, hogy a bíróság a másik felet kényszerítse a vele szembeni /egyébként már elévült/ kötelezettségei teljesítésére, ha a fél jóhiszemű volt és önhibáján kívül nem tudta az elévülési időn belül igényét érvényesíteni, akkor ebben az esetben sem lehet azzal érvelni, hogy a jóhiszeműség elve alapján erre mégiscsak joga van a jóhiszemű félnek, hiszen az összes konkrét rendelkezés ennek ellentmond. Ugyanígy a Tóra összes, a halálbüntetésre vonatkozó konkrét szabálya ellentmond a 6. parancsolat mai kedvelt értelmezésének [tehát annak, hogy az megtiltotta volna a halálbüntetést], nyilvánvaló tehát, hogy itt a „ne ölj” parancs értelmezésében, és nem az összes többi, azzal szembenálló rendelkezés értelmezésében van a hiba.) De a hétköznapi józan ész is azt kell, hogy mondassa velünk, hogy egy olyan korszak olyan társadalmában, ahol és amikor a halálbüntetés általánosan elismert és széles körben alkalmazott, és ezen nép olyan törvénykönyvében, ahol ez a szankció rendelkezések tucatjaiban megtalálható és ezen esetekben kötelezően alkalmazandó, nem lehet azt mondani, hogy ez éppen hogy tilos. Nem szabad abba a hibába esnünk, hogy mai felfogásunk, világszemléletünk alapján vetítettünk bele utólagosan egy olyan, évezredekkel korábban született törvénykönyvbe valamit, ami abban nem volt (nem is lehetett) benne.

¹¹¹ Mivel az óhéber írás csak a mássalhangzókat jelölte, ezért nehéz pontosan rekonstruálni az eredeti kiejtést; emiatt az itt szereplő szavak többféleképpen is kiejthetők helyesen és többféle magyar fonetikával is leírhatók.

megszégyenítését szolgálja, mivel arra csak a kivégzés *után*, a megkövezést (és csakis a megkövezést) követően kerülhet sor.¹¹² A kivégzési módok (*arbá mitot bét din*) közül a Talmud Szanhedrin traktátusa (7:1) szerint a legsúlyosabb a megkövezés, majd az élve megégetés, a lefejezés és a megfojtás következik.¹¹³

Megkövezésre kellett ítélni azt a férfit, aki valamely nőrokonával¹¹⁴ fajtalankodik (azaz vérfertőzést követ el) és aki egy másik férfival közösül,¹¹⁵ továbbá azt, aki (akár férfi, akár nő) állattal közösül. Úgyszintén ilyen büntetést kapott az istenkáromló, a bálványimádó, az, aki „fajtalankodik a Molokkal” (vagy a Biblia megfogalmazásában: „odaadja az ő magzatát a Moloknak”),¹¹⁶ a varázsló,¹¹⁷ a jövőmondó,¹¹⁸ aki megszentelteleníti a szombatnapot, aki átkozza apját vagy anyját (de a talmudi magyarázat szerint csak akkor, ha azt Isten nevében vagy Isten nevé-

¹¹² A Talmud ezt két esetben írja elő (Szanh. 6:4): az istenkáromlóval és a bálványimádóval szemben. A rabbik a végrehajtás részleteit is kidolgozták: eszerint a megkövezettet rögtön a kivégzés után fel kell akasztani, és még ugyanazon a napon le kell onnan venni és el kell temetni. Az akasztófa egy fölbe ázott fácölöpből és egy ahhoz erősített gerendából, Rabbi Yosé szerint viszont egy falnak támasztott faoszlopból áll. A kivégzettek kezét az akasztás előtt (a megszégyenítés fokozása miatt) össze kell kötni; a férfiakat Rabbi Eliezer szerint arccal az emberek felé, a nőket pedig arccal a faoszlop felé fordítva kell felakasztani, a bölcsek többségének véleménye azonban az, hogy nőket egyáltalán nem szabad ily módon megszégyeníteni. A felakasztottat (és egyébként általában a kivégzettet) nem lehet rögtön a rendes temetőbe („az ősök temetőjébe”) elhantolni, hanem az ő testüket a halálbüntetés következtében elhunyt személyek számára fenntartott sírkertek valamelyikébe kell vinni (külön temetőben vannak egyrészt a lefejezettek és a megfojtottak, másrészt a megkövezettek és a megégetettek), és csak miután a hús elbomlott, lehet a csontokat a megszentelt helyen eltemetni (Szanh. 6:5).

¹¹³ Rabbi Simeon szerint azonban a sorrend: megégetés, megkövezés, megfojtás és lefejezés (Szanh. 7:1).

¹¹⁴ Konkrétan anyjával, mostohaanyjával, leánytestvérével (beleértve a féltestvért is), lányával, lányunokájával, nagynénjével (vagyis atyja leánytestvérével, anyja leánytestvérével és atyja fiútestvérének feleségével), továbbá menyével és sógornőjével (azaz fiútestvérének feleségével) tilos a férfinak nemileg érintkeznie, bár az eredeti Szanhedrin traktátus ezek közül csak az anyát, a mostohaanyát („apja feleségét” – ekkor még a többnejűség megengedett volt, azt csak a XI. században tiltják be) és menyét említi meg.

¹¹⁵ Ez kétszeresen is bűnös cselekedet volt: először is a rokoni, másodsorban pedig a homoszexuális kapcsolat miatt.

¹¹⁶ [3 Móz. 20,2.4.5.].

¹¹⁷ Más megfogalmazásban: „akinek házi szelleme van” (Szanh. 7:4); amit a Talmud úgy értelmez, mint olyan személyt, aki „a hónaljából beszél” (Szanh. 7:7). Ez a rendelkezés azokra a személyvesztőkre vonatkozott, akik különböző trükkök, csalások (pl. hasbeszélés, bűvészkedés) által próbálták megtéveszteni az embereket, és elhitetni velük azt, hogy természetfeletti képességeik vannak, illetve túlvilági erőkkel állnak kapcsolatban, mivel ez a magatartás alkalmas volt arra, hogy az emberekben az egyistenhit iránt kétségeket ébresszen, ezáltal pedig arra, hogy letérítse őket a monoteizmus útjáról és bálványimádásra ösztönözze őket. Ez pedig megrengette volna a zsidó vallás alapjait, mert annak alfáját és őmegáját, a Tízparancsolat első parancsolatát kérdőjelezte volna meg: „Én, az Úr, vagyok a te Istened, a ki kihoztalak téged Egyiptomnak földéről, a szolgálat házából. Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem...” [2 Móz 20,1.2.].

¹¹⁸ Ez a Talmud szerint olyan személy, akinek a száján keresztül szólalnak meg a szellemek, vagyis spiritiszta szeánszok (a „varázslóhoz” hasonlóan csalónak tartott) médiumait jelenti.

re esküdve teszi), aki eljegyzett leánnyal fajtalanodik,¹¹⁹ aki bálványimádásra csábít vagy egy egész várost bálványimádóvá tesz, valamint a boszorkány és a „párt-ütő és makacs”¹²⁰ fiú”. Ezek mindegyikének már a Biblia eredeti szövegezése szerint is halálbüntetés járt, egy kivétellel: a szombat meggyalázása speciálisan zsidó tiltó parancs (*micvá*); a hetedik napon végzett munka tilalma ugyan a keresztény vallásban is megjelenik, ám ennek megszegése nem olyan főbenjáró vétek, mint a zsidóknál, akik a világ teremtése utáni isteni megpihenésből (és a Tízparancsolat negyedik parancsolatából)¹²¹ a munkavégzésre vonatkozó tilalmak egész sorát vezették le.¹²²

A második legszégyenletesebb mód a megégetés volt. Ezt a Biblia mindössze két esetben írja elő: ha egy férfi egyszerre vagy egymás után szexuális kapcsolatot részesít egy nővel és annak lányával, függetlenül attól, hogy bármelyikük is házase vagy sem, és akkor is, ha (akár egyszerre, akár egymás után) mind a kettővel házasságot köt;¹²³ valamint akkor, ha egy pap lánya paráználkodik.¹²⁴ Ez utóbbi azért különösen undorító és szégyenletes dolog, mert ezzel egy kohanitát szentségtelenít meg, ezáltal pedig közvetve az egész közösséget beszenyyezi. Ebben az esetben azonban csak a nőt kell megégetni, a férfit a „puszta” paráznaságért szubszidiárius büntetesként a Biblia szerint meg kell kövezni (mivel ott ez az általános büntetési nem, ha nincs speciális kivégzési metódus előírva), a Talmud szerint azonban meg kell fojtani (mivel az ezt a szankciót tekintette generálisnak). Ami pedig az előbbit illeti: a Talmud a Bibliához képest analógia révén kiterjeszti a megégetést azokra is, akik nem az anyával és a lányával, hanem egyéb nőrokonokkal egyszerre vagy egymás után szexuális kapcsolatra lépnek vagy házasságot köt-

¹¹⁹ Az eljegyzett leány tulajdonképpen már házas (ezért a férfi /és a nő/ tette házasságtörés), de még apja házában lakik (és az ő hatalma alatt áll), mivel az elhalás még nem történt meg.

¹²⁰ Talmudi megfogalmazásban: „konok és javíthatatlan” (Szanh. 7:4), illetve „lázadó és javíthatatlan” (Szanh. 8:1) fiú. Ide tartozik például az, aki részeges, aki tisztátalan ételeket eszik, aki engedetlen szüleivel szemben és nem engedelmeskedik a szülői parancsoknak, aki lop szüleitől stb.

¹²¹ „Megemlékezzél a szombatnapról, hogy megszenteljéd azt. Hát napon át munkálkodjál, és végezd minden dolgodat; De a hetedik nap az Úrnak a Te istenednek szombatja: semmi dolgot se tégy azon se magad, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálóleányod, se bármód, se jövevényed, senki, aki a te kapuidon belől van; Mert hát napon teremté az Úr az eget és a földet, a tengert és mindent, a mi azokban van, a hetedik napon pedig megnyugovék. Azért megáldá az Úr a szombat napját, és megszentelé azt” [2 Móz. 20,8-11]. Továbbá: „Hát napon át munkálkodjatok, a hetedik nap pedig szent legyen előttetek, az Úr nyugodalmának szombatja. Valaki azon munkálkodik, megöletessék” [2 Móz. 35,2].

¹²² Idetartozik például a tűzgyújtás bibliai tilalma; a rabbi éppen ezen tilalom alapján állapították meg azt a szabályt, hogy ekkor még a halálos ítéletek végrehajtása is tilos, kivégzéssel történő munkavégzés által tehát éppúgy nem szabad meggyalázni a szombatnapot, mint más tevékenységek révén. (Lásd még: „Ne gerjeszsetek tüzet a ti házaikban szombatnapon” [2 Móz. 35,3].)

¹²³ „Valamely asszonynak és az ő leányának szemérmét fel ne fedd; az ő fiának leányát, vagy leányának leányát el ne vedd, hogy annak szemérmét felfedjed; mert vér szerint való rokonok ők; fajtalanokdás ez” [3 Móz. 18,17.]; „És ha valaki feleségül vesz valamely asszonyt annak anyjával egybe: fajtalanokdás ez; tüzzel égessék meg azt és azokat, hogy ne legyen köztetek fajtalanokdás” [3 Móz. 20,14.].

¹²⁴ „Hogyha valamely papnak leánya vetemedik paráznaságra, megszentégteleníti az ő atyját, azért tüzzel égetessék meg [3 Móz. 21,9].

nek.¹²⁵ Ebben az esetben viszont a bűn olyan fertelmes, hogy mind a férfit, mind a nőt (nőket) meg kell égetni. Ez alól a Talmud szerint természetesen kivétel az a nő, aki először köt házasságot a férfival, ő ugyanis nem tehet róla, hogy az később valamely nőrokonával fajtalankodik vagy összeházasodik.

A Talmud szerint lefejezésre¹²⁶ kell ítélni a gyilkost, amennyiben tettét szándékosan követte el, valamint a bálványimádó város (vagy törzs) minden polgárát.¹²⁷ A gyilkosság a talmudi jogban is (csakúgy, mint a Bibliában) lehet szándékos és gondatlan. Ha emberölés történt, akkor a tettes a legközelebbi menedékvárosba menekült, ahonnan saját városa ki kellett, hogy kérje, hogy ügyét megvizsgálhassa. Ha saját városának bírósága úgy ítélte meg, hogy nem szándékosan okozta felebarátja halálát, akkor visszaküldte őt a menedékvárosba, hogy ne kelljen tartania a vérbosszútól, és onnan csak akkor térhetett vissza, amikor az ottani főpap meghalt.¹²⁸ Ám ha a *szanhedrin* szerint akarattal gyilkolt, akkor lefejezték. A bibliai vérbosszúból pedig mindössze annyi maradt meg a talmudi jogban, hogy a halálra ítélt szándékos gyilkoson a megölt személy legközelebbi férfi hozzátartozója hajthatta végre az ítéletet, vagy (és ez vált általánossá) ő bízhatta meg azt a szakképzett és hozzáértő személyt, aki helyette és a nevében azt elvégzi.

Végül a negyedik kivégzési mód a zsidó vallásjogban a megfojtás. Ezt a Talmud alapján¹²⁹ azzal szemben kell alkalmazni, aki „megveri az ő atyját vagy anyját”,¹³⁰ ha annak látható sérülés a nyoma,¹³¹ aki „embert lop, és eladja azt, vagy kezében kapják”,¹³² feltéve, hogy az elrabolt személy zsidó;¹³³ aki ellenszegül a bíróság döntésének; aki házas asszonnyal paráználkodik; aki hamisan vádolja házasságtöréssel a pap lányát¹³⁴ vagy aki paráználkodik vele; továbbá a hamis¹³⁵ és az

¹²⁵ E személyi kör a Talmud alapján (Szanh. 9:1) a következő: a férfi felesége; a feleségének a lánya és lányunokája (lányának a lánya és fiának a lánya); a feleségének a (másik házasságából származó) lánya (tehát a férj mostohalánya) és annak a lánya; a felesége fiának (a férj mostohafiának) a lánya; a férfi anyósa és annak az anyja; a férfi apósának az anyja. Ha ezek közül bármelyik kettővel paráználkodik a férj vagy házasságot köt, tekintet nélkül arra, hogy az előbbivel kötött házassága fennáll-e még, vagy sem, bűnös, és bűnös a második nő is (vagy ha a paráználkodás vagy a házasságkötés egyszerre történt, akkor mindkettő az).

¹²⁶ A lefejezést általában karddal, kisebb részben bárdal hajtották végre; ez volt az egyetlen olyan talmudi kivégzési mód, ahol nem érvényesült a külső sérelem okozása tilalmának elve.

¹²⁷ Emellett a zsidó királyok az ún. „rendkívüli bíraskodás” („*din melech*” – „a király törvénye”) keretében (amely esetben a Szanhedrin bejegyzése nélkül és a Tóra illetén rendelkezésének hiányában is büntethettek) rendszerint szintén a kard vagy bárd általi lefejezést alkalmazták, amennyiben valaki a király által fövesztés térhe mellett tiltott cselekményt követett el.

¹²⁸ Ez alól egy kivétel volt: ha a főpap a megérkezését követő egy héten belül hunyt el, akkor az őt követően felszentelt főpap haláláig tartott a száműzetés.

¹²⁹ Szanh. 11:1.

¹³⁰ [2 Móz. 21, 15.]

¹³¹ Ez alól a Talmud egyetlen kivételt tesz: a jogos védelem esetét. Ha ugyanis szülei meg akarják őt ölni, védekezhet, még az ő megölésük árán is, de ha „csak” meg akarják verni, akkor már nem.

¹³² [2 Móz. 21, 16.]

¹³³ [5 Móz. 24, 7.]

¹³⁴ Itt arról a tanúról van szó, aki hamisan tanúskodik a pap lánya ellen folyó perben.

olyan prófétával szemben, aki egy bálvány nevében lép fel.¹³⁵ A „bíróság döntésének ellenszegülő” személy egy olyan helyi vagy járási bírót jelent, aki valamely polgári vagy büntetőügyben nem tud dönteni, és ezért jogi véleményért egy felsőbb bírósághoz fordul. A Talmud szerint¹³⁷ három ilyen bíróság (*bét din*) van: a jeruzsálemi Templomhegy bejáratánál székelő bíróság, a Templom kapujánál székelő bíróság és a Négyszögű Csarnokban ülésező Nagy Szanhedrin. Ha a helyi vagy járási bírónak kérdése merül fel, megkérdezi a Templomhegy bejáratánál ülésező bíróságot; ha az hallott hasonló ügyről és tudja, hogyan kell dönteni, megmondja, ha nem, akkor felvilágosítást kér a Szentély bejáratánál ítélező *bét dintól*; ha az hallott ilyen ügyről, felvilágosítást ad, ha pedig nem, akkor megkérdezi a Nagy Szanhedrint. Ezeknek a véleménye (mivel itt a bölcsek ítéleznek és foglalnak állást a Tóra értelmezése alapján egy-egy vitás kérdésben) a helyi bírák számára kötelező; ha attól tudatosan eltérnek, ezzel a *rabbik* ítéletét, végső soron magát az isteni törvényt, a Tórát kérdőjelezzik meg, amely istentelenséget halállal kell megtorolni. A megfojtás módja egyébként az elevenen megégetésnél írtakkal azonos, értelemszerűen azzal a különbséggel, hogy a két tanú az elítélt nyaka köré tekert kendőket nemcsak addig húzza ellentétes irányban, amíg a halálra ítélt kinyitja a száját (és az ennél a módszerrel természetesen nem is cél), hanem amíg az illető megfullad.

Az iszlám jog. Az iszlám jogfejlődés¹³⁸ elvileg ugyan már nem az ókorhoz, hanem a középkorhoz tartozik, azt azonban mégis célszerű itt tárgyalni, mégpedig két okból is. Egyrészt azért, mert a muszlim vallás bölcsőjének tekinthető Arab-félsziget

¹³⁵ A Talmud szerint (Szanh. 11:5) egyrészt az a személy tekintendő „hamis prófétának”, akit Isten valódi prófétái feladatokkal látott el, de olyasmit prófeciál, amit nem Isten parancsolt neki, másrészt pedig az, aki soha nem volt valódi próféta, csak magát az isteni üzenetek közvetítőjének adja ki.

¹³⁶ Ez utóbbi a Talmud szerint akkor is halállal büntetendő, ha egyébként azt hirdeti az embereknek, ami Isten szándéka és ami megfelel a valóságnak [„tisztátalannak mondja, ami tisztátalan, és tisztának, ami tiszta” (Szanh. 11:6)], mert pusztán azzal, hogy mindezt idegen istenek nevében hirdeti, megvalósítja a bálványimádást és másokat is arra csábít.

¹³⁷ Szanh. 11:2.

¹³⁸ Az iszlám jogról bővebben lásd BASSIOUNI, M. CHERIF: Death as a penalty in the *Shari'a*. In Hodgkinson, Peter – Schabas, William A. (ed.): *Capital Punishment. Strategies for abolition*. Cambridge University Press, 2004, 169–185. p.; KHALIL, AKASHA IZELDIEN: Bűncselekmények és büntetések az iszlám jogban (Sarija). *Jogtudományi Közlöny*, 1992/9. szám, 413–422. p.; Korán (ford.: Simon Róbert). Helikon Kiadó, Budapest, 2001; LYONS: i. m. 38–47. p.; MUSTAFA, ELLOULOU MAGED: A hodoud jog az iszlámban. In Stipta István (szerk.): *Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*. Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Kiadványsorozata, Tomus 5/1., Fasciculus 1–18. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004; NÉMETH PÁL: Az iszlám. In Tüske László (szerk.): *Muszlim művelődéstörténeti előadások*. Iskolakultúra. Pécs, 2001, 21–45. p.; ROSTOVÁNYI ZSOLT: *Mit kell tudni az iszlámról?* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983; SIMON RÓBERT: *A Korán világa*. Helikon Kiadó, Budapest, 2001; VELKOVICS VILMOS: Az iszlám jog egyes kérdései a saria és a Korán tükrében. *Magyar Jog*, 2000/2. szám, 104–110. p.; leginkább és különösen pedig: AHMAD IBN NAQIB AL-MISRI: *Umdat al-Saliq*. Reliance of the Traveller. Classic Manual of Islamic Sacred Law. (Translated by Nuh Ha Mim Keller.) Amana Publications, 1994, illetve JANY JÁNOS: *Klasszikus iszlám jog: egy jogi kultúra természetrajza*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006!

történelmi-kulturális jellegzetességei inkább hasonlítottak az évszázadokkal (sőt akár évezredekkel) korábbi többi közel-keleti társadalom állapotához, mint a kortárs európai viszonyokhoz (ráadásul az emberi história korszakolása elsősorban az európai fejlődési trendekhez igazodik, az tehát Európán kívül kevésbé alkalmazható); másrészt pedig logikailag is helyesebb az iszlám jogot közvetlenül az után a zsidó jog után szemügyre venni, amelyből szabályainak, elveinek és jogszemléletének jó része származik.

A muszlim jog alapjául szolgáló iszlám¹³⁹ vallás történetileg az i. sz. VII. században, egészen pontosan 610-ben jött létre, mikor Mohamednek a legenda szerint megjelent Gábiel arkangyal,¹⁴⁰ és mint Allah küldötte felszólította őt arra, hogy közvetítse Isten¹⁴¹ üzenetét az emberek számára, tanítsa meg őket a helyes életre és terjessze az igaz hitet. E hit alapjait azonban maga Mohamed is csak fokozatosan kapta kézhez, egymást követő látomások sorozata révén. A mekkai időszakban e látomások elsősorban a túlvilági életről és hitbeli kérdésekről szóltak; az evilági élet rendező elveivel és a főbb emberi együttélési normákkal a próféta csak a Medinába való kivonulása¹⁴² után ismerkedhetett meg, és adhatta tovább azokat az embereknek. E normák körébe tartoztak a tulajdonviszonyokkal, a házassággal, a kereskedelemmel és a vagyoni javak öröklésével kapcsolatos szabályok, továbbá a vallás és az isteni rend megsértésének megelőzése miatt tiltott magatartások és azok szankciói is.¹⁴³ Vonzó lenne e normákat rendszerezni, és besorolni azokat valamilyen nagyobb csoportba, vagy ha úgy tetszik: jogágba (öröklési jog, kötelmi jog, dologi jog, büntetőjog stb.), ám ezt nem tehetjük meg, mégpedig két okból

¹³⁹ Az „iszlám” szó jelentése: „alávetés” (Isten akaratának).

¹⁴⁰ Mikor Mohamed 610 *ramadán* hónapjában kiment a Mekka melletti barlangok egyikébe, hogy egyedül elmélkedhessen, álmában megjelent előtte Gábiel (Dzsibráíl), és felszólította, hogy szavaljon. Az addig analfabéta próféta szavalni kezdett, majd mikor felébredt, valóban tudott olvasni. Ekkor egy hangot hallott, mely azt mondta, hogy „te vagy Allah hírnöke”, mire Mohamed visszatért Mekkába, és téríteni kezdett.

¹⁴¹ Mivel az „Allah” szó jelentése nem más, mint „az egyetlen igaz isten”, ezért nagybetűvel, tulajdonnévként írva a két szó felcserélhető (mivel egy isten van, ezért Isten csak Allah lehet); ennek okán a továbbiakban ezt a két megjelölést szinonimaként fogom használni.

¹⁴² Mohamed helyzete Mekkában egyre inkább tarthatatlanná vált; a gazdag mekkai kereskedők nem nézték jó szemmel a muszlim hit terjedését, és igyekeztek azt minden eszközzel akadályozni. Hívei kezdetben nem voltak sokan, és mikor 619-ben meghalt két legfőbb támogatója, felesége, Khadidzsa bint Khuvajlid, valamint nagybátyja és nevelőapja, Abu Tálib, családjával és néhány hívével kénytelen volt székhelyét Jaszribba (a későbbi Medinába, vagyis a „próféta városába” [arabul: *Medinat al-nabí*]) áttenni. Ez volt a *hidzsra*, Mohamed „kivonulása”, amely pusztán egy törzs vagy város elhagyását jelentette, és teljesen téves ezt „Mohamed futásának” nevezni, hiszen semmiféle menekülésről nem volt szó. Itt, Jaszribban (a továbbiakban: Medina) az emberek sokkal befogadóbbnak bizonyultak az új hit iránt, követői megsokszorozódtak, ezért Mohamed a hit alaptételei mellett elkezdte kidolgozni a muszlim állam szervezeti alapjait és az azon belül érvényes, az iszlám vallással összhangban álló magatartási normákat.

¹⁴³ Ám e szabályok csak kisebb részben voltak „valóban” isteni eredetűek, nagyobb részük nagyon is ember által alkotottnak volt tekinthető; egyrészt azért, mert a Próféta és hívei saját maguk is ítélkeztek Allah feltehető akarata alapján, és e prófétai hagyományoknak az iszlám jogban szintén fontos szerep jutott (és jut ma is), másrészt pedig azért, mert a jogot a vallásjog tudósainak magyarázatai és a *kádik* konkrét ügyekben hozott döntései folyamatosan változtatják és fejlesztik.

sem. Egyrészt azért, mert az iszlám vallásjog (nagy elődjéhez és – a zsidó jogon keresztül – egyik fő mintájához, Hammurapi törvénykönyvéhez hasonlóan) meglehetősen kazuisztikus, esetjogi szemléletű volt, az absztrakt fogalmakat nem ismerte; másrészt pedig azért sem, mert az iszlámban – ahogyan a legtöbb ókori és kora középkori keleti jogrendszerben – a vallás mindent átfogott, így a vallási előírások megsértése szempontjából tulajdonképpen mindegy volt, hogy a jogsértés konkrétan mely norma vonatkozásában történt.

A „büntetőjogra” is jellemző az elvont kategóriák hiánya; ennek egyik legszembetűnőbb jele éppen az, hogy maga ez a fogalom („büntetőjog”) sem jött létre; ehelyett azt a „büntetés” (*uquba*) kifejezéssel jelölik. Az iszlám jog a tiltott cselekedetek vonatkozásában tulajdonképpen csak a büntetendő magatartás elnevezését és az arra vonatkozó szankciót tartalmazza; az elkövetési magatartás definíciója vagy egyáltalán bármiféle törvényítényállás-leírás teljességgel hiányzik. Nem véletlen, hogy az iszlámban rendkívüli szerep jut az írott jogon túli forrásoknak, ezen belül is elsősorban a bírói gyakorlat (a *kádik*) jogfejlesztő tevékenységének, illetve a vallástudósok (*ulémák*) és a vallásjogi tudósok (*fukahák* – ezen belül is elsősorban a legnevesebb, legtanultabb és legbölcsebb vallásjogi tudósok, a *mudzsztahidok*) jogértelmezéseinek. Maga az iszlám „büntetőjog” (helyesebben: a „bűnök és büntetések joga”) három fő részből áll. Az első az iszlám vallásjog, a *saría*¹⁴⁴ részeként számon tartott *hudud* (jelentése: „tiltások”), mely a Korán előírásain vagy az abból levezethető tilalmakon és kötelezettségeken alapuló jogi normákat és az azok megsértése esetén alkalmazandó jogkövetkezményeket tartalmazza. A második a *ginayát* vagy *qeszasz*, amely az iszlám keletkezése előtti arab törzsi-nemzetségi szokásjogi szabályokat öleli fel; a harmadik pedig a *tazír*, mely az állam által büntetendőnek nyilvánított, a vallási kötelezettségeket közvetlenül nem sértő bűncselekményeket tartalmazza. A *hudud* (egyes számban: *hadd*) tehát a (Koránon alapuló) vallásjogi, a *ginayát* vagy *qeszasz* a (Korán előtti, de a Korán által elismert) szokásjogi, a *tazír* pedig a (Korán utáni, de attól független) világi (állami) jogi normák, előírások, tilalmak és szankciók rendszerét jelenti.

Az iszlám vallásjogba, a *sariába* tartozó bűnök, vagyis a *hadd* bűnök közül az első és a legsúlyosabb a *ridda* vagy hitehagyás (apostázia), amelyet az iszlám hit elhagyásával és Allah megtagadásával lehet elkövetni. Büntetése mindig halál, megbüntetni azonban csak azt a nagykorú, épelméjű muszlim férfit vagy nőt lehet, aki önként és szándékosan hagyott fel az iszlám hittel, és arra a *kalifa* felhívására

¹⁴⁴ A *saría* (jelentése: vízhez vezető út, tiszta út; átvitt értelemben: útmutatás, az igaz hit szerinti életre vonatkozó elvek összessége) az iszlám jog rendszerének azon része, amelynek normái közvetlenül vagy közvetve az allahi kinyilatkoztatásokon, parancsokon és tilalmakon alapulnak, és amely normák éppen ezért szövegszerűen megtalálhatóak a Koránban, vagy legalábbis levezethetők annak verseiből. Ide nemcsak (sőt nem elsősorban) büntető jellegű szabályok, hanem főként ma magánjoginak tartott előírások (öröklési, tulajdonjogi, házassági, személyállapoti stb. normák) tartoznak. Mivel az iszlám az egész földi létet szabályozó és minden emberi cselekvést átható vallás, ezért a *saría* az emberi élet minden fontos mozzanatára tartalmaz előírásokat. Az iszlám szerinti élet a *saría* szerinti élet; ennek megfelelően tehát a *saría* előírásainak a betartása egyben a vallási parancsoknak való engedelmeskedést is jelenti.

sem tért vissza. Ez azt is jelenti, hogy a büntetést csak a *kalifa* vagy képviselője jelenlétében lehet végrehajtani (mégpedig a visszatérésre való felhívás elutasítása után rögtön), a megbánás viszont mentesít a büntetés alól. Többszöri hitehagyás esetén ezt az eljárást minden egyes alkalommal le kell folytatni, és a hitehagyót minden esetben vissza kell engedni a muszlim közösségbe, de *tazír* büntetés a megtért aposztatával szemben is kiszabható. A hitehagyó megölése egyébként – miután törvényen kívülre vált – nem számít emberölésnek, ezért az őt megölő személlyel szemben sem a *ginayát* szerinti bosszú nem vehető igénybe, sem pénzbeli kompenzáció nem követelhető tőle,¹⁴⁵ bár a világi törvények szerint (mivel nem a *kalifa* jelenlétében történő törvényes kivégzéssel oltották ki az életét) enyhébb büntetéssel sújtható.

A *riddának* rendkívül sok megnyilvánulási formája lehetséges, idetartozik például az, ha valaki bálványoknak hódol, gyalázza Allahot vagy az ő Prófétáját, tagadja Isten létezését, az ő kezdet és vég nélküli örökkévalóságát, a Korán által említett neveit és tulajdonságait (Mindenható, Kegyelmes stb.), gúnyolódik Allah nevén, tilalmain, parancsain, ígéretein vagy fenyegetésein, tagadja a Korán verseit, az angyalokat, dzsinneket, a prófétákat, a túlvilági életet, vagy bármilyen egyéb hitetlenséget (*kufr*) követ el. Ez egyébként az egyetlen olyan, a mai értelelem szerint is kifejezetten vallási vétek, amely a *saría* alapján mindenképpen halált érdemel. (Egy kisebbségi vélemény szerint mindazonáltal a *ridda* eredetileg nem a hit, hanem az iszlám közösség elhagyását és az ellenséges országba szökést jelentette, amely büntett ezért közvetlenül nem a vallásra, hanem elsősorban a közösségre magára, tehát az államra volt veszélyes, és ezért az a mai hazaárulással mutat rokon vonásokat, szigorú büntetése pedig az állam létét fenyegető volta miatt indokolt.)¹⁴⁶

Hasonlóan a *ridda* utóbbi, kisebbségi értelmezéséhez, a felkelés (*baghi*) is elsősorban az államot fenyegeti, és csak közvetve veszélyezteti magát az iszlám hitet. A *baghi* felölel minden olyan szándékos cselekményt, amelynek célja a jogos uralom fegyverrel való, az államon belülről (tehát nem ellenséges hatalom által) történő megdöntése. Az aposztáziához (pontosabban annak többségi értelmezéséhez) hasonlóan a felkelés elítélendő volta sem található meg a Korán verseiben, így természetesen az szankciót sem írhat elő (éppen ezért sok jogi irányzat nem is tartja e két büntetést a *hudud* körébe tartozónak, csak az ezt követően ismertetendő másik öt cselekményt), azonban a négy nagy szunnita jogi iskola egységes abban, hogy e bűncselekmény büntetésének módját a *kalifa* maga határozhatja meg. Ez lehet halál, börtön, száműzetés vagy bármi más, de a cselekmény súlyára tekintettel általában a megkövezést alkalmazzák.

¹⁴⁵ A *ridda* a *saría* szerint olyan súlyos bűn, hogy még egy zsidó vagy keresztény is büntetés nélkül megölheti a hitehagyott muszlimot.

¹⁴⁶ Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy ma is több muzulmán ország joga halállal fenyegeti az iszlám hit elhagyását, ahogy azt Abdul Rahman esete is bizonyítja, akit az afgán rendőrség a *saría* alapján letartóztatott azért, mert megtagadta a muszlim hitet és áttért a kereszténységre, és végül a „világi” Afgán Legfelsőbb Bíróság mentette csak őt fel a vád alól 2006. március 27-én „elmebetegség” címén.

A harmadik legsúlyosabb *hadd* büntett a paráználkodás (*zina*). Hasonlóan a többi jogellenes magatartáshoz, e bűncselekmény fogalma sem volt kidolgozva; azt az egyes iskolák maguk határozták meg. Általában ideértettek minden olyan, emberek közötti szexuális érintkezést,¹⁴⁷ amely nem volt az iszlám által kifejezetten megengedve.¹⁴⁸ Idetartozott a házasságtörés, a vérfertőzés, a homoszexualitás és a leszbikusság, bármilyen (akár házastársak közötti) szexuális érintkezés bőjt idején vagy a nő menstruációja alatt, sőt még az erőszakos nemi közösülés is (ez utóbbi természetesen csak az erőszaktevő részéről). Bár a Korán büntetésként csak 100 korbácsütést ír elő,¹⁴⁹ több, megbízhatónak tartott *hadisz* is van arra nézve, hogy Mohamed az ilyen ügyekben hozzá fordulónak azt tanácsolta, hogy házasságtörés esetén a paráznát meg kell kövezni.¹⁵⁰ Ezért az iszlám jogtudósok többsége szerint a prófétai gyakorlat mintegy „felülírta” a Koránt, pontosabban kiegészítette azt: eszerint a prófétai büntetés (a halálra kövezés) házások esetében, míg a Koránban található szankció (a megkorbácsolás) nem házások esetében alkalmazható. E bűncselekmény büntetésének vonatkozásában azonban nemcsak a házások és a nem házások között van különbség, hanem a szabadok és a rabszolgák között is,¹⁵¹ mégpedig az utóbbiak javára.¹⁵² A rabszolgákat ugyanis (kiszolgáltatottságuk okán) nem lehet halálra ítélni; őket csak megkorbácsolni szabad. És mivel az általános szabályok szerint a rabszolgák büntetésének mértéke fele a szabadokénak, ezért korbácsütésből is csak ötvenet lehet rájuk kimérni.

¹⁴⁷ Az állatokkal való fajtalanság, a bestialitás tehát nem tartozott ebbe a körbe, bár természetesen a világi normák ezt is büntették.

¹⁴⁸ Kifejezetten megengedett volt az a szexuális kapcsolat, amely vagy törvényes házasságon, vagy tulajdonjogon (*milk*), vagy „kvázi tulajdonjogon” (*shubat milk*) alapult. A tulajdonjogon alapuló nemi érintkezés a rabszolga és ura közötti szexuális kapcsolatot jelentette, míg a „kvázi tulajdonjog” olyan jogviszonyokat foglalt magába, mint például az érvénytelen, de a férj által alappal jogszerűnek gondolt házasság, avagy a férfi és az apja vagy fia (illetve bármely más felmenője és leszármazója) tulajdonában álló rabszolga közötti viszony.

¹⁴⁹ 24 *szúra*, 2. vers: „Ha egy férfi és egy nő paráználkodik, mindegyiküket száz korbácsütéssel korbácsoljátok meg! És Allah vallására való tekintettel ne fogjon el titeket könyörület irántuk, ha hisztek Allahban és a Végső napban! És a büntetésnél jelen kell lennie a hívők egy csoportjának!” (A továbbiakban a jelölés módja ehhez hasonlóan: Korán 24:2.). (A Korán-beli idézetek Simon Róbert fordításai.)

¹⁵⁰ A homoszexuálisokat azonban – rendhagyó módon – nemcsak megkövezni lehetett, hanem lefejezni, vagy akár máglyán elégetni is.

¹⁵¹ Az azonban mindegy, hogy a parázna muszlim-e, vagy sem; amennyiben a *zina* az iszlám által uralt területen történt, a büntetés bármely vallású számára kötelező és egységes.

¹⁵² Az iszlám vallásjog egyiké azon ritka ókori és kora középkori jogrendszereknek, amelyben a rabszolga büntetése minden esetben enyhébb vagy legfeljebb ugyanakkora, mint ugyanazon bűncselekmény elkövetése esetén a szabadok büntetése. Ennek oka elsősorban hatalom alattiságuk (a rabszolgák tetteiért sok tekintetben azok urai tartoztak felelősséggel), másodsorban pedig kiszolgáltatottságuk volt (hiszen cselekedeteiket nem mindig önként, hanem sokszor uraik parancsára hajtották végre).

Szintén a *hudud* körébe tartozik az alkoholfogyasztás (*shorb al-khamra*),¹⁵³ a rágalmazás vagy hamis vád (*badhf* vagy *qadh*) és a lopás (*sariqa*), ezek azonban halállal nem büntethetők. A *badhf* másnak paráználkodással való, alap nélküli megvádolását jelenti. Büntetési tételét a Korán 24. szúrájának negyedik versében találjuk meg,¹⁵⁴ amely (más vallásjogi bűncselekmények büntetéséhez képest) viszonylag enyhe: szabadok esetében nyolcvan, rabszolgák esetében negyven korbácsütés, valamint (nyilvánvalóan csak szabadok vonatkozásában) becsületvesztés, amely (többek között) azzal jár, hogy a hamis vádaskodó többé nem lesz alkalmas arra, hogy egy perben (akár „magánjogi” jellegűben is) tanúként szerepeljen. A *sariqa* pedig az iszlám jog szerint akkor valósul meg, ha valaki másnak a tulajdonában álló dolgot erőszak alkalmazása nélkül (titokban) elveszi, feltéve, hogy az egy meghatározott értékkel bír, megfelelő őrizet alatt állt, forgalomképes,¹⁵⁵ és az a személy, akitől a tolvaj a dolgot titokban elvette, azt jogszerűen birtokolja.¹⁵⁶ A lopás büntetése a Korán 5. szúra 38. verse alapján¹⁵⁷ kézlevágás, függetlenül attól, hogy muszlim vagy nem, férfi vagy nő, szabad vagy rabszolga. Mivel a Korán-beli büntetést legfeljebb kétszer lehet alkalmazni, ezért a *fukahák* jogértelmezése szerint a büntetés nem feltétlenül korlátozódik a kéz levágására: ennek értelmében az első lopás alkalmával a jobb kezet, a második alkalmával a bal lábat, majd ezt követően a bal kezet és a jobb lábat kell levágni, végül, ha ötödször is lop, az elkövetőt börtönbe kell zárni. Ezeket a rendkívül brutális és kegyetlen rendelkezéseket több állam még ma is alkalmazza;¹⁵⁸ a történelem folyamán azonban – részben humanitárius, részben praktikus megfontolásokból – e szabályok betartásától sokszor eltekintettek.¹⁵⁹

¹⁵³ Maga a *shorb* szó nem általában alkoholt, hanem erjesztett szőlőitalt jelent, ezért sok vallásjogtudós (például Abu Hanifa is) azon a véleményen volt, hogy a Korán csak a borfogyasztást tiltja. Mivel a büntetés mikéntjéről a Korán nem ír, abban ugyancsak véleménykülönbségek vannak; egyesek szerint a büntetés nyolcvan, mások szerint negyven korbácsütés.

¹⁵⁴ „Aki tisztas férjes asszonyoknak kelti rossz hírét, és azután nem hoz négy szemtanút, azt korbácsoljátok meg nyolcvan korbácsütéssel, és ne fogadjatok el tőle tanúságtételt soha többé!” [Korán 24:4.]

¹⁵⁵ Nem forgalomképesek azok a dolgok, amelyeknek a felhasználása is tilos, például a disznóhús vagy az alkohol. Aki ilyet lop, az nem büntethető, mert valójában nem károsította meg azt, akitől az adott dolgot eltulajdonította, hiszen jogszerűen azt úgysem használhatta volna semmire.

¹⁵⁶ További feltétel, hogy a dolog elvételének „befejezettnek” kell lennie, vagyis ténylegesen ki kell kerülnie a tulajdonos birtokából. Ennek értelmében ha a tolvajt még a házban elfogják, akkor az nem minősül befejezett lopásnak, ezért a „tolvaj” ebben az esetben nem is lesz büntethető. (Az iszlám vallásjog a kísérlet fogalmát nem ismeri, az ilyen jellegű cselekmények emiatt [ha egyáltalán] legfeljebb *tazir* büntetéssel sújthatók.)

¹⁵⁷ „A tolvajnak – lett legyen férfi, avagy nő – vágjátok le a kezét! [Így legyen ez] annak jutalmaként, amit szereztek [maguknak] és intő példaként Allahtól! Allah hatalmas és bölcs!” [Korán 5:38.]

¹⁵⁸ Így például Szaúd-Arábiában vagy Szudánban még napjainkban is rendszereznek a csonkítások, ezeket azonban már nem a nyilvánosság előtt, hanem kórházakban, steril körülmények között, szakorvosok közreműködésével végzik.

¹⁵⁹ Már a második *kalifa*, Omar ibn el-Khattáb megtiltotta a nagy éhínség idején az élelmiszertolvajok illetén megbüntetését. Érvelése szerint a büntetésre csak egy igazságos iszlám államnak van erkölcsi alapja. Ameddig maga az állam nem igazságos és nem gondoskodik alattvaló-

Részben a lopás, részben a *ginayát* körében elbírálandó testi sértés, illetve emberölés kombinációjának tekinthető az útonállás (*haraba* vagy *qat al-tariq*). Mivel az iszlám hit nem létezhet iszlám állam nélkül, annak a gazdasági alapja pedig a kereskedelem, ezért a muszlimoknak különös érdekük fűződött ahhoz, hogy a karavánutak biztonságosak legyenek, és a kereskedők igénybe merjék venni azokat. Ennek érdekében a Korán az útonállók elrettentésére alapozva előírta,¹⁶⁰ hogy őket halálra, ellentétes végtagjaik (jobb kezük és bal lábuk) levágására vagy száműzésre kell ítélni. A különböző iskolák között vita volt arról, hogy ezek közül mikor melyiket kell alkalmazni, abban azonban egyetértettek, hogy amennyiben az útonálló kioltotta valakinek az életét, akkor őt mindenképpen ki kell végezni¹⁶¹ (lefejezéssel vagy keresztre feszítéssel).¹⁶² Ha csak testi sértést okozott, akkor a málikiták szerint a kalifa választhat a kivégzés és a többi büntetés között, míg a sáfíták és a hanafiták szerint ilyenkor nem lehet halálbüntetést kiszabni. Ha az útonálló az egyes jogi iskolák által meghatározott minimális értéknél (*niszab*) nagyobb értékű tárgyat rabolt el, akkor szerintük jobb keze és bal lába levágásával kell őt büntetni; ha pedig nem vett el végül semmilyen értéket (vagy az nem haladja meg a *niszabot*), akkor száműzni kell őt.

Míg a *hudud* körébe tartozó bűncselekmények esetében az áldozatnak és családjának (a bűncselekménynek a hatóság tudomására hozásától eltekintve) nem sok szerepe volt, addig az iszlám „büntetőjog” másik nagy csoportjába, a *ginayát* vagy *qeszasz* büntettek közé tartozó tiltott magatartások vonatkozásban már fontos szerep jutott nekik. A *ginayát* ugyanis azon jogellenes cselekményeket öleli fel, amelyek az iszlám kialakulása előtti szokásjog szerint voltak büntetendők. A büntetés pedig nem állt másból, mint a *tálió* klasszikus elvének alkalmazásából, amelyet a Korán maga is elismert és megerősített, ezáltal pedig jogszerűnek tekintett: „Ti hívők! Ölés esetén előíratot nektek a megtorlás: szabad a szabadért, rabszolga a rabszolgáért és nő a nőért...”,¹⁶³ „Életet az életért, szemet szemért, orrot orrért, fület fület, fogat fogért és a sebesülésekért megtorlás.”,¹⁶⁴ „Valamely rossztett fizetsége

inak megfelelő ellátásáról, addig nincs joga polgárait büntetéssel sújtani. Ezzel Omar eltért a Korán betű szerinti értelmétől, és mindenféle előírás vagy precedens nélkül felülbírálta annak szövegét, ugyanakkor viszont a *sariá* szellemét sikerült érvényre juttatnia. Ugyan nem erkölcsi, hanem praktikus megfontolásból, de hasonló felfogás érvényesült az Ottomán Birodalomban is; a török szultánok ugyanis felismerték, hogy célszerűtlen és szükségtelen a tolvajok végtagjait levágni és koldusok tömegét az alattvalókra zúdítani; helyette hasznosabb őket kényszermunkára ítélni és a sáncokon vagy a gályákon dolgoztatni.

¹⁶⁰ Akik fegyvert fognak Allah és a küldötte ellen, s [csak] abban sérények, hogy romlást [idézenek elő] a földön, azoknak az a jutalma, hogy megöletnek, vagy keresztre feszíttetnek, vagy egymással ellentétesen a kezük és a lábuk levágatik, vagy elűzetnek [erről] a földről. Ez lesz az evilágon az ő szegyenük, a túlvilágon pedig [ráadásul] óriási büntetés lesz az ő osztályrészükhöz” [Korán 5:33.].

¹⁶¹ Ha az útonállást többen követték el, de csak egyikük ölt embert, a többiek akkor is felelősséggel tartoztak a társuk által elkövetett emberölésért is (vagyis ilyen esetben mindannyiukat ki kellett végezni).

¹⁶² A keresztre feszítésről egyedül itt szól a Korán; ezt a kivégzési módot a perzsák találták ki, és az arabok között (és általában véve az iszlám államok között is) perzsa hatásra terjedt el.

¹⁶³ Korán 2:178.

¹⁶⁴ Korán 5:45.

egy hozzá hasonló rossztett.”;¹⁶⁵ „Akik – miután jogtalanságot szenvedtek – segítenek magukon, azokkal szemben nincs útja [a számonkérésnek]”¹⁶⁶ stb.

Azáltal azonban, hogy az iszlám vallás jog félig-meddig integrálta a törzsi-nemzeti szervezeteinek korszakára jellemző vérbosszú, illetve az ezt megalapozó *tálió* intézményét, azt korlátok közé is szorította és kiszámíthatóvá tette. Például amíg az iszlám előtti szokás jog a vérbosszú jogát nem korlátozta az elkövetőre, hanem azt megengedte annak bármely közeli családtagjával szemben is, addig az iszlám azt már csak magával a bűnös szemben tartotta alkalmazhatónak. Továbbá elvi igénnyel fellépett a megbocsátás mellett, minek következtében kegyes és Allah akaratának megfelelő irgalmas cselekedetnek minősült a vérbosszúról (vérdíj fizetése fejében, vagy akár anélkül) lemondani. Ebből is következik, hogy a bosszú mint az állam által a sértett fél vagy annak családja számára megengedett büntetés nem volt kötelező; annak alkalmazása kizárólag az áldozat vagy családja akaratán múlott. Míg tehát a *hadd* bűnök esetében a büntetés elkerülhetetlen volt, és attól akkor sem lehetett eltekinteni, ha maga az áldozat „megbocsátott” az elkövetőnek (mivel e büntettek magát az iszlámot, ezáltal pedig a közösség egészét sértették), addig a *qesas* bűnöket úgy tekintették, mint amik csak az egyes személyeket veszélyeztetik, és amelyek esetében a büntetést ezért rá lehet bízni a sértett fél akaratára.

E körbe, a *ginayat* bűnök közé – az előbbi Korán-beli idézetekből következően – csak a testi sértések, illetve az emberölések tartoztak, ezért a magánbosszú is csak e körben volt igénybe vehető. Annak mértéke azonban különböző volt attól függően, hogy milyen típusú testi sértésről vagy emberölésről volt szó, illetve hogy ki volt az elkövető, és ki az áldozat. Ami az utóbbit illeti: az iszlám jog az emberölések három fajtáját különböztette meg: a szándékos emberölést (*amd*); a tévedésből elkövetett emberölést (*khata*), amikor valaki nem akart mást megölni, mégis ezt tette (például egy építkezésen kiejtett a kezéből egy követ, amely agyonütött egy embert, vagy tévedésből egy állat helyett egy embert nyilazott le); és a „félig szándékos” emberölést (*shibh al-amd*), amely leginkább a praeterintencionális bűncselekményekhez hasonlít, és nagyjából az általunk is ismert halált okozó testi sértésnek felel meg. A szándékos emberölés szankciója a bosszú¹⁶⁷ volt: a megölt sze-

¹⁶⁵ Korán 42:40.

¹⁶⁶ Korán 42:41.

¹⁶⁷ Bosszút csak akkor lehetett alkalmazni, ha az emberölést nagykorú és épelméjű személy követte el; a gyermekek és az elmebetegek általi emberölések esetén csak anyagi kompenzáció volt követelhető. A jogtudósok többségének véleménye szerint szintén nem lehetett bosszúból megölni egy szabadot egy rabszolgáért, egy muszlimant egy nem muszlimért, egy felnőtt egy leszármazója vagy házastársa meggyilkolásáért (mivel ekkor az apát vagy nagyapát a fia vagy az unokája kellett volna, hogy meggyilkolja), ez utóbbi azonban fordítva már lehetséges volt (az apa vagy nagyapa megbosszulhatta fián vagy unokáján valamely rokonának halálát), és lehetséges volt a férfin való bosszú is egy nő megöléséért. Ezekben az előbbi esetekben szintén csak vérdíjra lehetett igény tartani. Végül volt néhány eset, amikor más életének a tudatos és szándékos elvétele egyáltalában nem minősült bűncselekménynek (és emiatt ezen esetekben még *diya* sem volt követelhető): ha valaki egy aposztatát ölt meg (mert őt az iszlám jog törvényen kívülinek tekintette); ha valaki egy ellenséges (az iszlám országgal hadban álló) állam polgárát ölte meg (akár a harc téren a csatában, akár azon kívül);

mély családtagja a *kalifa* előtt saját maga vehetett elégtételt az elkövetőn, és ölhetette meg őt. A bosszúról azonban le lehetett mondani: ekkor meghatározott nagyságú vérdíj (*diya*) volt követelhető az illetőtől (de nem a családjától!) az életéért cserébe. Természetesen a megbocsátás *diya* követelése nélkül is lehetséges volt, bár nyilvánvalóan ez utóbbi (emberölés esetén legalábbis) igen ritkán esett meg. A *diya* mértéke szabad muszlim férfiért száz teve vagy annak megfelelő pénzösszeg¹⁶⁸ („teljes *diya*”); a muszlim nők vérdíja ennek a fele, a zsidóké és a keresztényeké a harmada, a zoroasztrianusoké a tizenötöde, a rabszolgáké pedig azok tényleges forgalmi értéke volt.

Ami a tévedésből elkövetett (ha úgy tetszik: gondatlan) és a „félíg szándékos” emberölést illeti: azok esetében az általános megítélés szerint a bosszú nem volt alkalmazható, csak *diya* volt követelhető (természetesen a kompenzáció megfizetéséről ebben az esetben is le lehetett mondani). Emellett az elkövetőnek vezekelnie is kellett.¹⁶⁹ a vezeklés (*kaffara*) vagy egy rabszolga felszabadításával, vagy kéthavi böjttel volt teljesíthető. A testi sértések vonatkozásában pedig a szabályok megegyeztek a szándékos emberölésnél vázoltakkal,¹⁷⁰ azzal az értelemszerű különbséggel, hogy itt a bosszú nem az élet elvételére irányult, hanem azon testrész megnyomorítására, amelyet az elkövető használhatatlanná tett.

A bűnök utolsó fajtája a *tazír*, mely az állami-világi *legislatio* által büntetendőnek nyilvánított, a vallást közvetlenül nem sértő, de az általánosan elfogadott társa-

önvédelem esetén, amennyiben a támadást kisebb erő alkalmazásával nem lehetett volna elhárítani; ha egy férfi a feleségét paráznaságon kapta, és „jogos indulatában” megölte akár őt, akár a csábító férfit, akár mindkettejüket (mivel azok amúgy is halálos bűnt követtek el); egyesek (például a hanafiták) szerint pedig nem számított bűnnek (legalábbis az elkövető részéről) a kényszer hatására végrehajtott gyilkosság sem.

¹⁶⁸ Teve pásztoroktól, pénz nem pásztoroktól volt követelhető; egyéb értéktárgy *diyaként* nem volt adható.

¹⁶⁹ A vezeklés akkor is szükséges volt, ha az áldozat családja a kompenzációról lemondott, és akkor is, ha igényt tartott arra; nem kellett viszont vezekelni szándékos gyilkosság esetében, mert ekkor az elszenvendő bosszú kiváltotta azt.

¹⁷⁰ Itt is csak a nagykorú és épelméjű személyen lehetett bosszút állni, melyre a *kalifa* vagy képviselője jelenlétében, hivatalos körülmények között kellett sort keríteni. A bosszúról kompenzáció fejében vagy anélkül is le lehetett mondani, és nem lehetett megbosszulni szabadot rabszolgáért, muszlimot nem muszlimért, felmenőt lemenőért (csak *diya* volt igényelhető). Itt is érvényesültek a mentesítő okok (jogos védelem stb.), és a fizetendő kompenzáció arányai is megegyeztek a szándékos emberölésnél előírtakkal, de a mértéke már nem. („Teljes vérdíjat” [szabad muszlim férfiért száz tevé vagy száz teve értékének megfelelő pénzösszeget, nőért ennek a felét, zsidóért, keresztényért harmadát, zoroasztrianusért tizenötödét, rabszolgáért pedig a rabszolga értékét] kellett fizetni minden páratlan testrészt [orrért, nyelvért, himvesszőért], ezen összeg felét a páros testrészek és szervek [kéz, láb, fül, szem] egyikének elvesztéséért vagy megkárosításáért [páros szerv vagy testrész mindkét tagjának megsértéséért természetesen ennek a duplája, vagyis teljes összegű kompenzáció járt]; egy szabad muszlim ujjá tíz tevé, foga pedig öt tevé ért. Ez utóbbi rendelkezés azzal járt, hogy nagyobb összegre [160 tevére] tarthatott igényt az, akinek mind a 32 fogát kiütötték, mint annak a családja, akit meggyilkoltak, de ugyanez igaz volt abban az esetben is, ha valakit úgy megvertek, hogy mindkét fülére megsüketült, mindkét szemére megvakult, mindkét lábára lesántult és minden ujjá megbénult, mert ezeket külön-külön kellett számítani [vagyis ebben a példában az áldozat négyszáz tevé vagy annak megfelelő összeget igényelhetett vérdíjként].)

dalmi-együttélési normákat és/vagy az uralkodó érdekeit veszélyeztető cselekményeket, valamint az azokra kiszabandó, ugyancsak az állam (*kalifa*) által előírt szankciókat öleli fel. Mivel e bűnök a *kalifa* megítélésétől és az aktuális állami-társadalmi érdekektől függően igen gyorsan változhattak, ezért felsorolásuk lehetetlen; lényegében minden cselekmény idetartozhatott, amelyet az uralkodó valamilyen okból büntetendőnek nyilvánított, az adók meg nem fizetésétől kezdve a hamis tanúzáson át a katonai szolgálat megtagadásáig. Ugyancsak a *tazír* bűnök közé tartoztak tipikusan mindazon cselekmények, amelyek a *hudud* körében valamilyen okból nem voltak büntethetők (például nem volt elég szemtanú, nem volt befejezett a cselekmény, hanem az a felfedezés pillanatában még csak kísérleti szakban maradt [noha magát a „kísérlet” fogalmát az iszlám jog még nem ismerte] stb.). Mivel e bűncselekmények elsősorban az államot és az állami (uralkodói) érdekeket sértették, ezért magánbosszú igénybe vételére értelemszerűen nem kerülhetett sor, mint ahogy (például a hamisan tanúskodóval szemben) kompenzáció sem volt követelhető (ami persze nem zárta ki, hogy a ténylegesen a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésére a sértett fél „magánjogi” alapon ne tarthatott volna igényt). Továbbá míg a *tazír* bűnök (a *qeszasz* bűncselekményekhez hasonlóan) megbocsáthatók voltak, addig a *hadd* büntettek (amelyek – mivel azok közvetlenül vagy közvetve az igaz hitet, az iszlám vallást sértik, vagyis azokat nem az emberi, hanem az isteni érdekek ellen követik el) nem voltak azok; a megbocsátás azonban *tazír* büntettek esetén természetesen nem a magánfél, hanem a kalifa joga volt. (Ez azt is jelentette, hogy míg a *qeszasz* vagy *ginayát* körébe tartozó jogellenes cselekedetek megbocsátása mint büntethetőségi akadály kizárta a felelősségre vonást, addig a magánfél [a közvetlen sértett] hasonló aktusa *tazír* bűnök esetében nem jelentett semmit, hiszen ott maga a *kalifa* volt „az ügy ura”).

A *tazír* büntetések – mint említettük – szintén az uralkodó akaratán múltak, ezért azok elvileg bármik lehettek, de minden valószínűség szerint a világi hatóságok ugyanazokat a büntetéseket alkalmazták, mint amit a vallásjog a *hudud* körébe tartozó büntetésekre előírt, legfeljebb az igénybe vétel jellege és mértéke volt más. Így a világi törvényhozás által tiltott magatartások szankciója a legsúlyosabb esetben halálbüntetés lehetett (akár megkövezés, akár lefejezés, akár keresztre feszítés¹⁷¹ által), az államra nézve kevésbé veszélyes tiltott cselekmények jogkövetkezménye pedig a testi és megszégyenítő büntetésektől (végtaglevágás, megbélyegzés,

¹⁷¹ A keresztre feszítésnek a *tazír* körében volt két speciális fajtája, amelyet nem halálbüntetésként, hanem testi, illetve megszégyenítő büntetésként alkalmaztak. Az első esetben a tettest élve kötözték (és nem szögelték) a keresztre, és legfeljebb három napig ott hagyták, de enni és inni adtak neki, illetve minden nap ötször leengedték őt onnan, hogy a napi imákat elvégezhesse. Ha azonban az illető mégis meghalt, az uralkodó kártérítéssel tartozott a családjának (ahogyan akkor is kompenzációt kellett fizetnie, ha más *tazír* büntetések végrehajtása járt nem kívánt halálos következménnyel, ellentétben a *hadd* büntettek megtörlése során okozott ugyanilyen eredménnyel, ahol – lévén a büntetés az isteni igazságszolgáltatás része – nem volt lehetőség az elhunyt családja részéről kártérítés igénylésére, ha valaki például belehalt kezének levágásába). A másik speciális esetben pedig a tettest előbb kivégezték (lefejezték vagy megkövezték), és csak utána feszítették a testét keresztre és hagyták ott három napig, hogy mindenki lássa, hogyan jár az, aki haramiává lesz, és okuljon belőle.

pellengér, kaloda) a börtönbüntetésen és a száműzetésen át a különböző nagyságú pénzbüntetésekig és a szóbeli megszégyenítésig (feddésig) terjedt. E büntetések (mint ahogy az az ókorban és a középkorban szinte minden jogrendszerre jellemző volt) nemcsak a büntett jellegétől, hanem az elkövető társadalmi státusától is függtek; előkelő és gazdag személyekre inkább a szóbeli feddést és a száműzetést, kevésbé előkelőkre pedig főleg a testfenyítő és csonkító, illetve a megszégyenítő büntetéseket és a börtönbüntetést alkalmazták.

A kínai jog. A kínai fejedelemségek és az azok egyesítésével létrejövő kínai császárság büntetőjogáról¹⁷² már az időszámításunk előtti időkből több írásos forrással rendelkezünk. E források elsősorban irodalmi művek, és csak másodsorban kifejezetten jogi szövegek; ezekből is levonható azonban az a következtetés, miszerint a kínai jog széles körben ismerte és alkalmazta a halálbüntetést. Az egységes kínai állam kialakulása előtt, az ún. Zhou-korból (kb. i. e. XI–III. század) származik a Dalok könyve (*Shijing*), az Írások könyve (*Shujing*), a Törvények könyve (*Fajing*), a Zhou-ház szertartásai (*Zhouli*) című alkotás, valamint ebből a korszakból, az i. e. IV. századból valók Shang Yang részlegesen ránk maradt törvényei. Az egyesítés korából, vagyis a Qin (Csin) dinasztia korából (i. e. 221–206) szintén értékes forrásokkal rendelkezünk: ezek az ún. *shuihudi* iratok,¹⁷³ amelyek Qin állam törvényeinek egy részét tartalmazzák. A Qin-beli törvények eszmeiségükben és valószínűleg részletszabályaikban is Shang Yang törvényein, illetve a legizmus filozófiáján alapulnak, amelyeket Qin korábbi uralkodója, a többi kínai fejedelemséget leigázó és a birodalmat egyesítő Qin Shi Huangdi¹⁷⁴ terjesztett ki az egész birodalomra. Mivel Kínában a hagyománytisztelet igen fontos értéknek számít, ezért e törvények a későbbi korokban is csaknem változatlan formában tovább éltek, egészen a császárság 1911-es bukásáig, jó okunk van tehát feltételezni, hogy azok a kínai történelem döntő részében hatályos szabályoknak minősültek. Nem véletlen tehát, hogy a Han-korból (i. e. 206 – i. sz. 220) vagy a Tang-korszakból (i. sz. 618–907) ránk maradt törvények is hasonló rendelkezéseket tartalmaznak.

E rendelkezések közös jellemzője, hogy azok kiemelt szerepet tulajdonítanak az állami hatalomnak, ezért a közösségi (állami) érdekeket az egyéni érdekek elébe helyezik. A közigazgatás működése igen aprólékosan kimódolt, az adók beszedése, a kereskedelem ellenőrzése és az igazságszolgáltatás részletesen szabályozott.

¹⁷² Ehhez lásd például SALÁT GERGELY: A kínai Qin állam törvényei. In Jany János (szerk.): *Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból*. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 99–140. p.; SALÁT GERGELY: *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003; LYONS: i. m. 76–83. p.

¹⁷³ A *shuihudi* leleteket, több mint 1100 teleírt bambusztekerccset 1975-ben találták meg a Hubei tartományi Shuihudinál egy sírban, amely valószínűleg egy kishivatalnoké lehetett, és a tekerccsek ezért feltehetőleg azokat a törvényeket és előírásokat tartalmazták, amelyekkel ez a hivatalnok az életében foglalkozhatott, és amelyekre ezért feltehetőleg a túlvilágon ellátandó munkája során is szüksége lehetett.

¹⁷⁴ „Qin (azaz Kína) első császára”, rövidítve Qin Shihuang; eredeti neve Ying Zheng volt.

Ugyanez igaz a bűnök és büntetések rendszerére is: minden lehetséges büntetendő magatartás egyesével meg van nevezve, az enyhítő és súlyosító körülmények részletesen fel vannak sorolva, mérlegelésre, „kreatív” szabályalkalmazásra nincs lehetőség. További jellemzője az ókori kínai jognak, hogy (a fentiek értelmében) a közigazgatási és a büntetőjogi szabályok nem válnak el egymástól (tartalmukban és szervezetiileg is összefonódnak: a bíraskodást és az adószedést ugyanaz a hivatalnok intézi); a magánjog háttérbe szorul, ezért a központi kormányzat annak szabályozását a helyi közösségekre és a szokásokra hagyja; nincsenek istenítéletek, a bíraskodás rendkívül racionális; a bizonyítási eszközök közül kiemelt szerepet játszanak az írott dokumentumok, a tárgyi bizonyítékok és a tanúk, de ezek hiányában a felek esküje is elfogadható; végül büntető ügyekben szükség van a vádlott beismerő vallomására, ezért a kínvallatás megengedett (de csak akkor, ha egyéb bizonyítékok már a vádlott ellen szólnak).

Ami a büntetéseket illeti, azok nyolcfélék lehetnek: halálbüntetés, testi és megszégyenítő büntetések (az orr, a láb és a nemi szerv levágása, bambuszcsíkkal való botozás, megbélyegzés az arcon vagy a homlokon, a haj és a szakáll leborotválása), száműzés,¹⁷⁵ rabszolgává tétel, kényszermunka,¹⁷⁶ pénzbüntetés, a hivatalnok elmozdítása hivatalából és/vagy a nemesi rangtól (*jue*) történő megfosztás,¹⁷⁷ valamint megrovás (*sui*). A halálbüntetésnek több fajtája van: a leggyakoribb ezek közül a „lefejezés a piacon” (*qi shi*) büntetése, amelynek – a korra jellemző módon – elrettentő erőt tulajdonítottak, ezenkívül létezett a „sima” lefejezés (*lu*), a derékban kettévágás (*yao zhan*), az élve eltemetés (*keng, sheng mai*), a darabokra vágás (*zhe*), a kocsikkal széttépés (*che lie*), a bordák kitépése (*chou xie*), az üstben megfőzés (*huo peng*), a vízbe fojtás (*sha shui zhong*), valamint a „lefejezés és a fej felfüggesztése egy póznára” büntetése (*xiao shou*). Volt továbbá két speciális büntetési fajta is: az ún. „öt büntetés” (*wu xing*) és kollektív büntetésként a „nemzettség

¹⁷⁵ A száműzetés büntetése kínai formájának érdekessége, hogy az nem külföldre, hanem a Birodalom egy távoli területére történt; a távolság a bűncselekmény súlyától függött, lehetett 2000, 2500 vagy 3000 *li* (egy *li* körülbelül 415 méternek felel meg).

¹⁷⁶ A kényszermunkának is több fajtája volt: a legsúlyosabb férfiak esetében a falépítés (*chengdan*), nők esetében pedig a gabonaörlés (*chong*) volt, amely öt évig tartott. Eggyel enyhébb fokozatot jelentett a rőzsegyűjtés (*guixin*), illetve rizsrostálás (*baican*), amelyek 3 évig tartottak; ezt követte a közrabszolgává (*lichen*) vagy közrabszolgánővé (*liqie*) tétel, amely szolgálat szintén három évet vett el az arra ítélt életéből; ez utóbbiak pontos tartalma azonban nem ismert. Végül negyedik fokozatként létezett a két évig tartó *sikou* („őr”) és ötödik fokozatként az egyéves tartamú *hou* („vigyázó”), ám konkrétan e büntetések mibenlétét sem ismerjük.

¹⁷⁷ A hivatali cím és a nemesi rang Kínában elvileg különálló kategóriákat jelentett; míg a hivatalokat az arra egyfajta versenyvizsga keretében kiválasztott, legrátermettebb emberek töltötték be, addig a nemesi címeket főszabály szerint katonai hőstettekkel (egészen pontosan ellenséges fejek levágásával) lehetett kiérdemelni, bár természetesen az uralkodónak tett különböző egyéb szolgálatok is alkalmassá tehettek valakit ilyen rangok megszerzésére. Mindez azt is jelentette, hogy azok egymástól függetlenek voltak; a hivatali pozícióból való eltávolítás nem vonta maga után a nemesség elvesztését, míg a rangtól szintén meg lehetett valakit fosztani önálló büntetésként is, sőt a rangról való (ideiglenes vagy végleges) lemondás felajánlásával a közeli rokonok által elkövetett enyhébb bűncselekmények büntetését is meg lehetett váltani.

kiirtása harmadíziglen” (*yi san zu*).¹⁷⁸ Az előbbi – ahogy a neve is mutatja – öt bűntetést foglalt magába: az arc vagy homlok megbélyegzését (tetoválását), az orr levágását, a láb levágását, a kasztrációt¹⁷⁹ és a halálbüntetést. Nem tudjuk biztosan, de valószínűleg ezek nem önálló büntetések voltak, hanem egyetlen szankciót jelentettek, így a *wu xing* kapcsán egyfajta minősített, kínzással egybekötött halálbüntetéssel állunk szemben. Ami pedig a *yi san zu*-t illeti, azt az uralkodóval szembeni bűncselekmények elkövetőivel szemben szabták ki, az ilyen tetteket ugyanis olyan fokban veszélyesnek ítélték és annyira elítélendőnek tartották, hogy a gonoszt „gyökerestől” ki akarták irtani. (Erre a sorsra jutott i. e. 208-ban például Qin Shi Huangdi főminisztere, a legista filozófus Li Si és családja is.) Megint csak nem tudjuk pontosan, hogy az elkövető mely hozzátartozóit kellett még a tettesen kívül kivégezni, de valószínűleg szüleiről, testvéreiről, feleségéről és gyerekeiről lehetett szó. Az is elképzelhető, hogy a gyerekek közül csak a nagykorúakra vonatkozott ez a büntetés, mivel a serdülőkort még el nem értéktől nem volt elvárható, hogy a bűncselekmény tervezéséről tudomást szerezzenek és attól a leendő elkövetőt eltántorítsák. Az viszont szinte biztos, hogy egyéb hátrányok a család többi tagját (nagyszülőket, unokákat, nagynéniket, nagybácsikat stb.) is érték, például vagyonukat elkobozták és/vagy száműzetésbe kellett vonulniuk.

Mint említettük, a bűnök és büntetések rendszere részletesen szabályozva volt, és a törvény által előzetesen meghatározott büntetési tételektől nem lehetett eltekinteni. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ugyanaz a bűncselekmény minden elkövető esetében pontosan ugyanazt a büntetést vonta volna maga után, mivel a jog előre meghatározta azt a személyi kört is, amely enyhébb vagy súlyosabb elbírálásban kellett, hogy részesüljön. Így például minél magasabb szinten állt valaki a hivatali hierarchiában vagy minél nagyobb nemesi címmel rendelkezett, annál enyhébb volt a büntetése (egyes kisebb vétségek büntetését pedig pénzzel vagy a rangról való lemondással meg is válthatta), míg például a rabszolgák esetében az általánosnál súlyosabb büntetési tételek érvényesültek. Ez azonban a kiszámíthatóságot és a „jogbiztonságot” nem sértette, mert mindez előre rögzítve volt, így mindenki pontosan ismerte a rá és a másokra vonatkozó szabályokat. Voltak azonban bizonyos bűncselekmények, amelyeket annyira elítélendőnek tartottak, hogy azok megvalósítása esetén a halálbüntetést nem lehetett elkerülni: ez volt „az utálat tíz tárgya”. Idetartoztak az állam és a császár személye elleni bűncselekmények, a vallással szembeni büntettek, egyes szexuális deliktumok (például vérfertőzés) vagy a szülők megölése. Mindezeket ugyanis úgy tekintették, mint amelyek vagy az állam

¹⁷⁸ Ezenkívül említést kell tennünk még a halálbüntetés egy (szó szerint) „legendás” fajtájáról, a *ling chi* („ezer vágás halála” vagy „hosszadalmas halál”) büntetéséről. Eszerint a hóhér apró vágások sokasával addig darabolta volna az elítélt különböző testrészeit, amíg az bele nem hal. Valószínűleg azonban ez csak egy, európai utazók által terjesztett romantikus elképzelés, amelyet ha tényleg alkalmaztak is Kínában, az nem lehetett több néhány vágásnál.

¹⁷⁹ Nőknél a kasztráció megfelelője az „elzárás a palotában” elnevezésű büntetés volt, amely valószínűleg ugyancsak valamilyen nemiszerv-csonkító szankció lehetett, mivel a „gong” szó a kínai nyelvben nemcsak palotát, hanem női hüvelyt is jelent.

alapjait ássák alá, vagy az isteni világrendet¹⁸⁰ bontják meg, és amelyeket ezért eltérni és megtorlatlanul hagyni nem lehet.

További jellemzője volt a kínai büntetőjognak, hogy a büntetés meghatározásakor nemcsak az elkövető, hanem az áldozat személyét is figyelembe vette; megkülönböztette a szándékos és a gondatlan elkövetési magatartást és ez utóbbit enyhébben büntette; a felbujtót ugyanúgy büntetni rendelte, mint a tettest. Ezenkívül egyes bűncselekményeknél (például a rablásnál) a csoportos elkövetés súlyosabb büntetést vont maga után, lehetőség volt viszont közkegyelemre, amivel a császárok rendszeresen éltek is. A büntetés célja a megsértett egyensúly, a bűn által felborult világrend eszmei visszaállítása volt, ami a bűnnel arányos (bár igen súlyos, gyakran kegyetlen) büntetésekkel volt megvalósítható. A halálbüntetés – csakúgy, mint a legtöbb ókori jogrendszerben – rendes büntetés volt, amelyet bűncselekmények széles (bár korszakonként eltérő mértékű) körére alkalmaztak, többek között az utálat tíz tárgyára, a szülők bántalmazására, az állami tulajdon szándékos rongálására vagy állami javak ellopására, illetve a hamis vádra akkor, ha a bevádolt halálbüntetést kaphatott volna, ha a vád igaznak bizonyul. A halálos ítéleteket egyébként mindig fel kellett küldeni a császárhoz jóváhagyás végett, anélkül tehát elvileg senkit nem lehetett kivégezni, hogy az uralkodó (illetve rendszerint annak egy erre szolgáló hivatala) abba bele ne egyezett volna.

Az ind jog – Manu törvényei. Manu törvénykönyve¹⁸¹ az ókor egyik leghíresebb jogszabálygyűjteménye, ugyanakkor a hindu vallás megismerésének az egyik legjelentősebb forrása is egyben, mely a világi előírásokon kívül nagyobb részben a brahmanizmus, kisebb részben a hinduizmus főbb vallási parancsait is tartalmazza.¹⁸² Keletkezésének idejére vonatkozóan nincsenek pontos információink; maga a mű feltehetőleg valamikor az i. e. II. századtól az i. sz. II. századig terjedő időszakban jött létre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maguk a szabályok is ugyanekkor keletkeztek volna, azok valószínűleg jóval régebbiek; kialakulásuk egészen a védikus korig (az i. e. III. évezredig) nyúlik vissza. A Manu törvénykönyvében található előírások tehát egy folyamatos, mintegy két-két és fél évezredes fejlődés

¹⁸⁰ Az isteni világrend; a *yin* és *yang* harmóniája, a természet egyensúlya a konfucianizmus számára alapvető fontosságú dolgok, melyek az emberek földi ügyei felett állnak, és amelyeket emiatt nem szabad megbotlygatni. Ebben annyira hittek, hogy még a kivégzéseket is csak ősszel és télen lehetett végrehajtani, vagyis a hanyatlás és a halál évszakaiban; ha nem így tettek volna, hitük szerint felborult volna a világ egyensúlya. (A kivégzésre várókat egyébként tömlöcökben tartották fogva; ezeket azonban helytelen lenne börtönöknékné nevezni, mivel itt az ítéletre és a kivégzésre várókat nem büntetésként őrizték, ezek a tömlöcök tehát pusztán a szökés megakadályozására szolgáltak.)

¹⁸¹ *Manu törvényei.* (Szanszkritből ford.: Büchler Pál). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai, VI. füzet. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1915. Ugyanezen törvénykönyv egyes részei magyarul hozzáférhetők a következő művekben is: Harmatta János (szerk.): Ókori keleti történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, valamint Jany János: Az ókori India. In Jany János (szerk.): Szemelvények az ókori Kelet jogforrásai-ból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 49–98. p.

¹⁸² Sőt, mennyiségileg ez utóbbi jellegű előírások vannak többségben.

termékei, amelyeknek pusztán az írásba foglalása (illetve talán azok kiegészítése és rendszerezése) történt a fenti időintervallumban.

Maga a törvénykönyv azonban kezdetben egyáltalán nem volt az összes hindura kötelező, általános érvényű gyűjtemény, sőt a saját korában még csak egyedinek sem volt mondható. Ebben az időben (az európai időszámítás kezdete körül) ugyanis számos *védaiskola* létezett, amelyek a legfelső kasztba, a papi kasztba tartozó *bráhma*ok vallási képzését látták el az ősi szent vallási iratok, a *védák* alapján, és amelyek ezen tanítás megkönnyítésére összefoglalták a *védák* vallási előírásait, az ítélkezésük során azokat értelmező és magyarázó tudós *bráhma*ok mint bírók által hozott eseti döntéseket, illetve a kialakult és általánosan bevett szokásokat. Manu törvénykönyve nem volt más, mint az egyik ilyen *védaiskolának*, a *manaváknak* oktatási célokat szolgáló gyűjteménye, amely mellett rengeteg más törvénygyűjtemény is létezett. Ami miatt mégis különös jelentőségre tett szert, az egyrészt az, hogy mind tartalmi teljességében, mind rendszerezettségében, mind irodalmi értékében (lásd később) kiemelkedett a többi közül, másrészt pedig az, hogy ezek következtében ezt mint a hindu vallás hiteles forrását kezdték használni, és az idők során az egyszerű hinduk úgy tekintettek rá, mint a vallási előírások autentikus lelőhelyére. Nem véletlen, hogy a hindu jog a középkorban és az újkorban Manu törvényeire épült, és hogy bizonyos jogi szabályai még a XX. században, az indiai angol gyarmati uralom idején is (formálisan is) hatályban voltak, India elmaradott vidéki területeinek szokásjoga (amely sokszor fontosabb, és erőteljesebben érvényesül, mint a hivatalosan érvényben levő állami jog) pedig még ma, a XXI. században is döntően ezen a törvénykönyvön alapul.

Manu törvénykönyve, a *Manava dharmaszásztra* tehát eredetileg pusztán egy *védaiskola* belső használatra szánt parancsgyűjteménye volt, hatálya ezért a tanítványokon túlra nem is terjedt ki. Az általánosan elterjedt tévhittel ellentétben az iskola nem a mitológiai Manuról, Brahma isten fiáról kapta a nevét, hanem alapítójáról, egy Manu nevű emberről. Manu tehát valóságos, élő személy volt, és a törvénykönyv összeállítása feltehetőleg már az ő idején megkezdődött (és talán be is fejeződött). Ez az összefoglaló mű volt a *Manava dharmaszútra*, melyben a „*dharma*” szó (amely Dharmának, az Igazság istennőjének nevéből vált köznévvé) egyszerre jelent „igazságot”, „jogot”, illetve „törvényt”, a „*szútra*” szó pedig a mű prózai formájára utal. Ezt a prózai művet alakították át később (az i. e. II. és az i. sz. II. század közötti időintervallumban) verses formájúvá (fennmaradását is részben ezen irodalmi értékének köszönheti – lásd előbb); ez a lírikus törvénygyűjtemény lett a *Manava dharmaszásztra* (ahol a „*sásztra*” szó a verses formát jelenti). Manu törvényei kizárólag ebben a formában maradtak ránk; a *szútra* (az eredeti forrás, amely a *sásztra* előtt, vagyis az i. e. II. századnál korábban kellett, hogy keletkezzen – feltehetőleg valamikor az i. e. 600. és az i. e. 200. év között jött létre) elveszett. Éppen ezért nem tudhatjuk biztosan, de a szöveg logikai ellentmondásaiból gyaníthatjuk, hogy az eredeti törvényekhez képest a *sásztrában* több olyan utólagos betoldás és kiegészítés is szerepel, amely a *szútrában* még nem volt benne.

Manu törvénykönyve – a kor viszonyaihoz képest – viszonylag fejlett jogi kódexnek tekinthető, legfőképpen azért, mert szabályai többé-kevésbé rendszerezettek, például már különbséget tesz a büntetőjog és a polgári jog között, továbbá azért is, mivel a ma létező jogintézmények közül igen sok már ebben a törvénykönyvben megtalálható. Ami kifejezetten a büntetőjogot illeti, az Manunál – mint említettük – nem volt „véresebb”, mint a többi ókori ország törvényei és szokásai, és sok bűncselekményre csak pénzbüntetés (illetve száműzetés) kiszabását rendelte el, de „természetesen” széles körben szabályozta a halálbüntetést is, sőt azt több esetben kizárólagos szankcióként írta elő (gyakran még magánjogi jellegű jogsértések esetén is), illetve annak különböző (általában igen kegyetlen) végrehajtási módjait ismerte. Ezenkívül ha valaki a vele szemben kiszabott pénzbüntetést nem tudta megfizetni, azt szintén ki kellett végezni; végül pedig a testi és megsemmisítő büntetéseknek úgyszintén változatos módzatait szabályozta.

Manu törvényeinek a kifejezetten a jogi szabályokról szóló VIII. és IX. fejezetén kívül „A király kötelességei” címet viselő VII. fejezete, illetve a halálos főbűnöket (*mahapataka*) felsoroló, „Adakozás. Bűnbocsánat. Vezeklés.” című XI. fejezete is tartalmaz büntetőjogi jellegű rendelkezéseket (bár ez utóbbi inkább csak a főbűnöket elkövető személyek vallási bűnhődéséről szól).¹⁸³ A VII. fejezetben Manu a király legfőbb kötelességévé a büntetést teszi: mivel a büntetés kormányozza az egész világot és az tartja féken a gonoszokat, ezért a király elsődleges feladata az, hogy „igazságosan büntesse meg azokat, akik igazságtalanul cselekszenek”.¹⁸⁴ A király nem más, mint maga a Büntetés; ez pedig „helyesen alkalmazva boldoggá teszi ... az egész emberiséget”.¹⁸⁵ „Ha [ugyanis] a király nem büntetné szüntelenül azokat, akik reászolgálnak, akkor akárcsak a nyárson a halat, úgy sütnék meg az erősebbek a gyengéket. ... Az egész világot a büntetés tartja féken... A

¹⁸³ A négy halálos főbűn: egy *bráhman* megölése; egy bizonyos fajta szeszes ital („*sura*”) fogyasztása; a *guru* feleségével elkövetett házasságtörés; lopás egy *bráhmantól*. Az ilyen bűnöket (illetve azok egy részét) ki lehet engesztelni; ekkor az elkövető megtisztul a bűntől, és nem kerül (legalábbis ezen bűn miatt) a pokolba, illetve nem egy alacsonyabb rendű életformában születik újjá. Az engesztelés elvégzése (a vallási megtisztulás) azonban gyakran maga is halálos következménnyel jár. Ha például egy *bráhman* egy másik *bráhmantól* aranyat lopott, úgy tisztulhat meg, ha a király a saját botjával agyonüti őt. Aki *guruja* feleségével szeretkezett, annak vagy le kell vágnia a saját ivarszervét, majd el kell indulnia délnyugati irányban, és addig kell mennie, amíg holtan össze nem esik, vagy bűnének bevallása után önként izzó vaságyra kell feküdnie. A szándékos *bráhmanölést* nem lehet kiengesztelni, a vétlent viszont igen, mégpedig úgy, hogy az ilyen embernek 12 évig az erdőben kell élnie és koldulnia kell. A *bráhmanok* szeszes italt egyáltalán nem ihatnak, a többi kaszthoz tartozók pedig csak bizonyos fajtákat; aki ezt a tilalmat megszegi, az addig kell, hogy forró pálinkát, tehénvizet, vizet, tejet vagy vaját igyon, amíg bele nem hal. A többi, nem halálos bűnöket is ki lehet engesztelni, ennek legfőbb módja a *védák* folyamatos tanulmányozása, illetve egy *bráhman* vagy egy téhen életének megmentése. Aki ugyanis megmenti egy *bráhman* vagy egy téhen életét, vagy saját életét áldozza azokért, az minden bűntől (még a halálos bűnöktől is) megszabadul. A magyar nyelvű idézetek Büchler Pál fordításai (*Manu törvényei*. Kolozsvár–Budapest, 1915.)

¹⁸⁴ Büchler, 90. p.

¹⁸⁵ Uo.

merre a ... Büntetés jár és elpusztítja a gonoszokat, ott az emberek békében élnek...”¹⁸⁶

Manu szerint tehát a büntetésnek „igazságosnak” kell lennie. Ez azt jelenti, hogy a bírónak (vagy a királynak) a büntetést az elkövetett bűn nagyságához kell igazítani (arányosság elve);¹⁸⁷ figyelembe kell vennie azt, hogy első büntényesről vagy visszaesőről van-e szó;¹⁸⁸ a büntetés kiszabása során értékelnie kell a bűncselekmény célját (a célzatot) és az idő múlását (ez utóbbit mint enyhítő körülményt);¹⁸⁹ továbbá figyelembe kell vennie és érvényesítenie kell a büntetés célját. A büntetés célja részben az elrettentés,¹⁹⁰ részben pedig a prevenció¹⁹¹ (mégpedig elsősorban a speciális prevenció, tehát főként annak megakadályozása, hogy maga az elkövető újabb bűncselekményt valósíthasson meg – a halálbüntetés és a testi büntetések léte jórészt ezt a célt szolgálja).

A Törvénykönyv a büntetések négy fajtáját ismeri: a pénzbüntetést („pénzbírságot”), a száműzetést, a szabadságvesztést és a testi büntetéseket. a „testi büntetések” kategóriájába tartoztak Manunál a mai értelemben felfogott ilyen elnevezésű deliktumokon (azaz a testcsonkításon és a megbélyegzésen) kívül a megszegyenítő büntetések (például fej leborotválása, pellengérré állítás) és maga a halálbüntetés is. Ez utóbbi néha önállóan, néha pedig testi büntetesként került szabályozásra, vagyis bizonyos bűncselekményeknek kizárólagos, más bűncselekményeknek pedig alternatív szankciója volt.¹⁹²

A testi büntetések főbb fajtáit a VIII. fejezet 124–125. pontja tartalmazza: „Tíz helyét a büntetésnek nevezte meg Manu ...: az ivarszervet, a hasat, a nyelvet, a két kezét, a két lábat ötödik helyen, továbbá a szemet, az orrot, meg a két fület, a va-

¹⁸⁶ Uo.

¹⁸⁷ „... tekintetbe véve a [vétkes] képességét s a bűn nagyságát, úgy szabja ki [a bíró] a büntetést a büntetendőkre” (M. VIII. 126. – i. m. 113. p.). „... olyan büntetést szabjon a király, amely a [bűnös] vagyonával és vétkességével arányos” (M. IX. 262. – i. m. 177. p.).

¹⁸⁸ „Először [enyhe] szóval büntessen; ezután szigorú szóval, harmadik esetben anyagi bírsággal, ezután pedig testi büntetéssel” (M. VIII. 129. – i. m. 113. p.).

¹⁸⁹ „... A király mérlegelje az időt és a célt, s úgy szabja meg a büntetést” (M. VIII. 324. – i. m. 135. p.). „Azt, aki földművelési eszközöket, fegyvereket, [kész] orvosságokat lop, [a fejedelem] úgy részesítse büntetésben, hogy kideríti [a lopás vagy használat] idejét és [a lopott holmi] célját” (M. IX. 293. – i. m. 180. p.).

¹⁹⁰ „Ha pedig valaki, aki nem tartozik a felső kasztokhoz, készakarva [testi] sértést követ el egy bráhma ellen, azt a fejedelem fenytse meg különféle testi büntetések módjaival, még pedig olyanokkal, melyek irtózatot keltenek” (M. IX. 248. – i. m. 175. p.). „Mert hát bizony büntetés nélkül nem lehet a földön titokban bújkáló gonoszlelkű tolvajoknak gaztetteit lehetetlenné tenni” (M. IX. 263. – i. m. 177. p.).

¹⁹¹ „Aszerint, hogy melyik tagjával követ el valaki lopást az emberek közt, annak az embernek éppen azt a tagját vegye el a fejedelem azon célból, hogy [ama bűnt] megakadályozza” (M. VIII. 334. – i. m. 136. p.).

¹⁹² A Törvénykönyv terminológiai rendezetlensége erre vezethető vissza: általában ahol „halálbüntetésről” (vagy annak egy bizonyos végrehajtási módjáról) van szó, ott a halálbüntetés szó szerint értendő, ahol pedig Manu „testi büntetést” ír elő, ott a bírónak (a körülmények mérlegelése alapján) lehetősége van mind a mai értelemben vett testi (azaz testcsonkító és/vagy megszegyenítő) büntetést, mind pedig halálbüntetést kiszabni.

gyont, úgyszintén az egész testet.” Manu tehát sajátos módon az egész vagyona kiterjedő pénzbüntetést is a testi büntetések közé sorolta (valószínűleg azért, mert akitől mindenét elvették, az testileg is nyomorogni [éhezni, fázni, szenvedni] kényszerült), illetve – ahogy arról már szó volt – idesorolta az egész testet érintő büntetést, azaz a halálbüntetést is. Ami konkrétan a halálbüntetést illeti, annak Manu többféle végrehajtási módját ismerte. Ezek közé tartozott például a karóba húzás, a vízbe fojtás, a száraz fűből rakott tűzben való megégetés, az elefántokkal agyontaposztatás, a kutyákkal szétszaggatás, az izzó vaságyon elégetés vagy az „egyszerű” lefejezés.

Már néhány, mai felfogásunk szerint magánjogi jellegű jogsértésért is halálbüntetés járt.¹⁹³ Halálra kellett ítélni a sikkasztót¹⁹⁴ és a csalót,¹⁹⁵ továbbá azt a tolvajt is, aki gabonából, avagy aranyból, ezüsből, drága ruhákból és más efféle értéktárgyakból egy bizonyos mennyiségnél többet lop, illetve aki drágakövet lop vagy embert rabol.¹⁹⁶ Halál járt a házasságtörés (22. cím) főbenjáró eseteiért is. Ezek közé tartozott már az is, ha egy idegen ember másnak a feleségét egy falun kívüli helyen (például erdőben) megszólította, ha valaki más feleségének ajándékot adott, ékszerét vagy ruháját megérintette,¹⁹⁷ ezekben az esetekben ugyanis a férfi részéről a házasságtörési szándékot vélelmezni kellett. A házasságtörés *tényleges* megtörténtét pedig *mindkét fél* részéről akkor is vélelmezni kellett, ha egy férfit másnak a feleségével egy fekvőhelyen találtak, illetve ha a férfi a nőt vagy a nő a férfit „meg nem engedett helyen” érintette meg.¹⁹⁸ Annak a nem *bráhma*n férfinak is halál járt, aki ugyan nem követett el házasságtörést, de egy *bráhma*n kaszthoz tartozó leánnyal közösült,¹⁹⁹ illetve annak a *súdra* férfinak is, aki *váj*sa, *ksatrija* vagy *bráhma*n asszonnyal (például özvegyel) szeretkezett.²⁰⁰ A kasztkeveredésnek tehát (amennyiben a férfi volt az alacsonyabb, a nő pedig a magasabb kasztú) minden formáját tiltotta Manu, és halállal rendelte azt büntetni.²⁰¹ Kegyetlen végrehajtási módot rendelt a Törvénykönyv mindazok számára, akik bármilyen *tényleges* házasságtörést követtek el, erről tanúskodik a VIII. fejezet 371–372. pontja: „Ame-lyik pedig megcsalja a férjét ... azt kutyákkal [szakíttassa szét és] falassa fel a ki-rály egy olyan helyen, melyet sokan látogatnak; a férfi-bűnöst pedig égesse meg

¹⁹³ Halál járt például azoknak, aki az özvegyek tulajdonát elvették (M. VIII. 29. – i. m. 102. p.), vagy akik a náluk elhelyezett letétet nem adták vissza (M. VIII. 191. – i. m. 120. p.).

¹⁹⁴ „Az elveszett, de őrizetbe átvett tulajdont bízta alkalmas emberek gondjára; akiket pedig azután lopáson kap rajta, azokat elefánttal tapostassa agyon” (M. VIII. 34. – i. m. 103. p.).

¹⁹⁵ „Az az ember pedig, aki hamis ürügy alatt veszi magához másnak a tulajdonát, a [bűn-]társával együtt a testi büntetés különböző fajaival nyilvánosan [megkinzandó, sőt még] ki [is] vég-zendő.” (M. VIII. 193. – i. m. 121. p.)

¹⁹⁶ M. VIII. 320., 321. és 323. (I. m. 135. p.)

¹⁹⁷ M. VIII. 356–357. (I. m. 139. p.)

¹⁹⁸ M. VIII. 357–358. (Uo.)

¹⁹⁹ M. VIII. 366. (I. m. 140. p.)

²⁰⁰ M. VIII. 374. és 377. (I. m. 141. p.)

²⁰¹ Lásd még: M. VIII. 382. (uo.)

izzó vaságyon; és [a hóhérok] folyton helyezzenek alája fahasábokat; ott égjen meg a gonosztevő.”²⁰²

Végül mérlegelés nélkül halálra kellett ítélni a Törvénykönyv értelmében azokat, akik „hivatali bűncselekményeket” követtek el. Ilyennek minősült a királyi rendeletek hamisítása, a király főemberei közt egyenetlenség szítása, asszonyok, gyermekek vagy *bráhman*-papok megölése, illetve a hazaárulás.²⁰³ Halállal kellett büntetni azt a katonát is, aki rablótámadás esetén nem avatkozott közbe és nem nyújtott segítséget a bajba jutottaknak,²⁰⁴ azt, aki a királytól lopott,²⁰⁵ aki betört egy királyi raktárba, katonai szertárba vagy templomi kincstárba, avagy királyi elefántokat, lovakat vagy kocsikat lopott,²⁰⁶ aki ellenszegült a király parancsának vagy a király ellenségeit ellene bujtogatta,²⁰⁷ aki valamely tó vizét (a nyári szárazság idején) lefolyatta,²⁰⁸ illetve „minden gaz közül a legártalmasabbat”, azt, aki aranyat hamisított.²⁰⁹ Ez utóbbi azért volt különösen kiemelt súlyú bűncselekmény, mert ha a pénzhamisító nagy mennyiségű hamis pénzt hozott volna forgalomba, azzal tönkretelhetne volna a kereskedelmet, alapjaiban megingathatta volna az általános csereeszközbe vetett bizalmat, ezzel pedig alááshatta volna az (egyébként virágzó) gazdaság egészének működését, ami végső soron a társadalom összeomlásához (például felkelésekhez, lázadásokhoz) is vezethetett volna.

A római jog. A római jog²¹⁰ a bűncselekmények két alapvető fajtáját különböztette meg: a *delictumokat* és a *crimeneket*. *Delictumoknak* a magánüldözés, *crimeneknek* pedig a közüldözés alá eső bűncselekményeket nevezték.²¹¹ Az előbbi kategóriába tartozókat általában nem érezték olyan súlyúnak, hogy megbüntetésük kötelező kell

²⁰² Természetesen mindez a *bráhmanokra* nem vonatkozott; ilyen esetben legfeljebb a fejüket lehetett megborotválni, vagy száműzni lehetett őket (M. VIII. 379–380. – uo.).

²⁰³ M. IX. 232. (I. m. 173. p.)

²⁰⁴ M. IX. 272. (I. m. 178. p.)

²⁰⁵ M. IX. 275. (Uo.)

²⁰⁶ M. IX. 280. (I. m. 179. p.)

²⁰⁷ M. IX. 275. (I. m. 178. p.)

²⁰⁸ M. IX. 279. (Uo.)

²⁰⁹ M. IX. 292. (I. m. 180. p.)

²¹⁰ Ehhez sok egyéb forrás mellett lásd ZLINSZKY JÁNOS: *Római büntetőjog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995; MAINE, HENRY SUMNER: *Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988, 266–288. p.; BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974, 457–467. p.; FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és institúciói*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 544–566. p.

²¹¹ E két kategória a királyságtól kezdve egészen a *dominatus* legvégéig létezett, csak az e kategóriákba tartozó konkrét bűncselekmények köre változott korszakról korszakra. A változás iránya pedig egyértelmű: miközben a *delictumok* száma fokozatosan csökkent, addig a *crimeneké* ezzel párhuzamosan nőtt, mígnem a császárkor végére az utolsó, még magánüldözéses jellegüként megmaradt vétek is ún. „*extra ordinem*” közbűncselekménnyé (vagyis a sértett akaratából közüldözés alá eshető bűncselekménnyé) váltak. A büntető anyagi jog római jogi fejlődése tehát a magánjogi jogsértésekhez hasonló módon kezelt magánbűncselekmények közüldözés alá eső bűncselekményekké válásának folyamatként írható le.

legyen, és ezek a bűncselekmények a közösséget rendszerint nem is sértették, éppen ezért a *delictumok* elkövetőinek felelősségre vonására csak akkor került sor, ha ezt maga a sértett (esetleg a bűncselekménnyel valamely egyéb módon érintett) kifejezetten kívánta. Ekkor ugyanúgy meghatározott keresetet kellett beadnia, mintha valamilyen magánjogi jellegű követelése lett volna, emiatt viszont a *delictumok* és az azok folytán keletkezett jogviszonyok nemigen különböztek a magánjogi jogviszonyoktól.²¹² Ha viszont a jogellenes cselekmény olyan súlyú volt, hogy az elkövető megbüntetését a közérdek („*utilitas publica*”) védelme érdekében nem lehetett a sértett vagy az egyéb érdekelt (például az emberölés áldozatának hozzátartozói) akaratától függővé tenni, esetleg a sérelem nem is konkrét személy, hanem a közösség egésze ellen irányult („*crimina*”), akkor az állam az üldözést és a szankcionálást maga vette kézbe. E két kategória a királyságtól kezdve egészen a *dominatus* legvégéig létezett, csak az e kategóriákba tartozó konkrét bűncselekmények köre változott korszakról korszakra.

Az archaikus korban a *crimenek* és a *delictumok* megkülönböztetése még viszonylagos volt, és a büntetés is őrizte még szakrális jellegét. Például a XII táblás törvény szerint a veteményesek megrontóit (akik éjszaka más veteményesét learatják vagy feldőlják), illetve a feleségét eladó férjet Ceres istennőnek („*suspensum Cereri necari*”), a telkek határának jelölésére hivatott határkövet, a szentnek tartott „*terminust*” elmozdító személyt pedig Terminus istennek kellett feláldozni. A „feláldozás” módja az akasztás volt, melyet a XII táblás törvény „*arbori suspendere*” („fára felfüggesztés”) néven említi, később azonban egyszerűen csak „*furcának*” („villás büntetésnek”) hívták a rómaiak. A vallást sértő egyéb bűncselekményeket ekkor még rendszerint ugyancsak halállal büntették: idetartozott például a *sacrilegium* (a szent dolgok [„*res sacra*”) meggyalázása [ellopása, megrongálása]), a „*malum carmen incantare*” („gonosz varázsnak ráolvasása”), a „*fruges excantare*” (más termésének ártó varázsnéssel való megrontása) és az is, ha a Vesta-szűz szüzességi fogadalmát megszegi. Ez utóbbit olyan súlyos bűnnek tartották, hogy a Vesta-szüzet a *Vicus Sceleratuson* egy föld alatti üregbe tették, adtak neki egy kenyeret, egy korsó vizet és egy korsó olajat, majd elföldelték. Nyilvánvaló, hogy a szerencsétlen, miután vize elfogyott, pár napon belül szomjan halt.²¹³ Mellesleg pedig ezután azt a férfit is, aki a szüzességét elvette, kivégezték.

²¹² Egy nagy különbség azonban volt a kettő között: amíg a magánjogi követeléseknél a felperest kártérítés illette meg, addig önmagában *delictum* alapján – egyéb jogcím hiányában – csak a pénzbüntetés (*poena*) iránti igénnyel lehetett fellépni, kártérítési követeléssel nem. (Ezt nevezték deliktualis kötelemnek [*obligatio ex delicto*]). E tekintetben a *delictumok* két fajtáját különböztethetjük meg. A „magánbűncselekmények” egyik csoportja esetében külön-külön keresettel mind pénzbüntetés, mind kártérítés követelhető volt; ekkor a pénzbüntetés iránti keresetet ún. („tisztá”) *poenalis actiónak* nevezzük. A másik kategóriába tartozó *delictumok* esetében pedig a pénzbüntetés már a kártérítés összegét is magában foglalta, ezért ilyenkor csak egy kereset volt indítható; ez volt az ún. *actio mixta*. A pénzbüntetés ilyen szabályozásából egyébként egyértelműen következik, hogy annak jellege egy nagyon fontos vonatkozásban eltért a mai pénzbüntetéstől, nevezetesen abban, hogy a *poena* összege nem az államot, hanem a sértett magánfelet (vagy annak jogutódját) illette meg.

²¹³ E különös végrehajtási mód oka az lehetett, hogy a Vesta-szüzet (szakrális jellege miatt) nem merték a hagyományos, véres módszerekkel kivégezni, sőt tulajdonképpen nem merték egyáltalán

Már ekkor halállal büntették a szándékos emberölés („*parricidium*”) elkövetőjét, ha azonban valaki csak gondatlanságból vagy véletlenül oltotta ki egy másik ember életét (e kettő között a római jog ezen szakaszában még nem tettek különbséget), akkor még kártérítést sem kellett fizetnie. Ennek oka az volt, hogy a rómaiak szerint egy ember élete nem fejezhető ki pénzben, ezért a más halálát nem szándékosan okozó személlyel szembeni következmény legfeljebb annyi volt, hogy egy állatot kellett áldoznia az isteneknek. Különösen súlyos bűncselekménynek minősült viszont a rokongyilkosság (egyes források csak ezt tekintik „igazi” *parricidiumnak*), melynek a büntetése az ún. „zsákbavarrás” („*culleus*”, „*poena cullei*”) volt. Ezt úgy hajtották végre, hogy a bűnöst egy marhabőr zsákba tették, egy kakas, egy kígyó, egy kutya és egy majom mellé, a zsák száját összekötözték, majd a zsákot, benne a bűnossal, a Tiberisbe vetették.

Ugyancsak halálbüntetés járt annak is, aki a hazáját árulta el. A *perduellio* („hazaárulás”) körébe tartozott a XII táblás törvény szerint az ellenség felbujtása Róma megtámadására, illetve római polgár kiszolgáltatása az ellenségnek, ám valószínű, hogy e bűncselekmény alkalmazási köre egyéb cselekedetekre is kiterjedt. A hazaárulót egy fához kötözték, és ott halálra ütlegették. Ezenkívül már a római jogban is léteztek katonai bűncselekmények (természetesen ekkor még nem így nevezték őket), amelyek hasonlóak voltak a hazaáruláshoz, ám csak katonák követhették el ezeket. E bűncselekményeket összefoglaló néven *proditio*-nak nevezték, és idetartozott például a katonai szolgálatban tanúsított engedetlenség. A *proditio* büntetése bárdal való lefejezés volt.

Az archaikus római jog – a többi ókori jogrendszerhez hasonlóan – ismerte és alkalmazta a *tálio* elvét (*ius talionis*). Ez a halálbüntetés esetében (a *parricidiumon* kívül) a szándékos gyújtogatás büntetése során volt megfigyelhető, ennek a büntetése ugyanis a tűzhalál („*vivi crematio*” – „élve elégetés”) volt. Szokták ezt „máglyahalálként” is emlegetni, ez azonban azért nem pontos, mert a gyújtogatót lehetőség szerint abba a tűzbe kellett vetni, amit ő maga gyújtott, és csak ha ez már kialudt, akkor kellett új tüzet rakni, és – jobb híján – abban elégetni a gyújtogatót.

Ismerte a királyság-kori Róma joga a Tarpeii-szikláról való letaszítást („*praecipitatio e saxo*”) is. Ezzel sújtották a hamis tanút, a hamis bírót és a tolvaj rabszolgát. E büntetés közösségi jellegű szankció volt (egyfajta „népítélet”), melyet a közösség egésze maga hajtott végre.

Formailag nem minősült halálbüntetésnek, de gyakorlatilag azzal volt egyenértékű a közösségből való kitaszítás, az ún. „*sacer esto*”; ugyanis akit „*homo sacernek*” nyilvánítottak, azt bárki bárhol megölhette, ha pedig elhagyta Rómát, védtelenné vált, ami gyakorlatilag ugyanilyen következménnyel járhatott. De ha életben is maradt, nagyon gyakran elfogták és eladták rabszolgának, és senki sem védte meg, mivel nem volt közössége, ahova tartozott volna. A *sacer esto* egy későbbi fajtája az „*aquae et igni interdictio*” volt, mely tulajdonképpen feltételes

tevőlegesen megölni sem, ezért találták ki azt, hogy úgy érik el a halálát, hogy azt ne közvetlenül ők maguk idézzék elő. Ezért tettek neki az üregbe ételt és italt, így keltve az istenek szemében azt a látszatot, hogy „gondoskodtak” róla.

halálbüntetést jelentett. Ebben az esetben ugyanis a halálra ítéltnek megengedték ugyan, hogy elhagyja Rómát, ám ha ezt nem tette meg időben, vagy ha visszatért és elfogták, a halálbüntetést végrehajtották rajta.

Végül a halálbüntetés körében kell megemlíteni az archaikus korban egyedüli azon *delictumot*, melynek elkövetője – kilétének felderítése után – számíthatott a halálra: ez pedig a lopás (*furtum*).²¹⁴ Elvileg – a *sacer est*óhoz és az *aquae et igni interdictio*hoz hasonlóan – ez sem tartozik a halálbüntetés körébe, mégis célszerű itt megemlítenünk. Az éjszaka tetten ért²¹⁵ (vagy a nappal tetten ért, de fegyverrel védekező) tolvajt ugyanis bárki szabadon megölhette, tehát a jog által felhatalmazottan annak halálát okozhatta. Ez tulajdonképpen a magánbosszúnak a jog által is szentesített formája, amely ebben az időben még egyébként is – minden tiltástól függetlenül – általánosan elterjedt gyakorlatnak számított, ám jelentősége fokról fokra csökkent, míg végül teljesen eltűnt. Érdekesség azonban, hogy a nappal tetten ért (és fegyverrel nem védekező) tolvajt már nem volt szabad megölni, azt a bíróság elé kellett állítani; ebben az esetben a büntetés megkorbácsolás és esetleg rabszolgaságba taszítás volt. A tetten nem ért tolvaj pedig mindössze az ellopott dolog kétszeresét (*duplum*) volt köteles megfizetni.²¹⁶ Ez alól egyetlen kivétel volt: a rabszolga; ha ugyanis egy rabszolga követett el lopást, le kellett őt vetni a Tarpeii-szikláról.²¹⁷

²¹⁴ A lopás *delictuma* római jogi szabályozásának sajátossága, hogy az nemcsak a mai értelemben vett lopásra (idegen dolog jogtalan eltulajdonítási célzattal másától történő elvétele) vonatkozott, hanem egyéb magatartásokra (például a mai magyar büntetőjog által ismert csalásra, sikkasztásra, jogtalan elsajátításra, orgazdaságra) is. Ezenkívül az előbb említett dologlopás (*furtum rei*) mellett a római jog ismerte még a használatlopást (*furtum usus*) és a birtoklopást (*furtum possessionis*). A használatlopás azt jelentette, hogy valaki a nála egyébként jogszerűen levő, azaz általa jogszerűen birtokolt dolgot jogtalanul használja (például a letéteményes vagy a felelős őrző a dolgot nemcsak őrzi addig, amíg a jogos birtokos azt tőle át nem veszi, hanem használja is); a *furtum possessionis* pedig olyan cselekményeket ölelt fel, amikor a dolog egyébkénti tulajdonosa a dologt az azt jogszerűen birtoklótól jogtalanul elveszi (például a bérbeadó, anélkül hogy a bérlő a bérleti szerződést megszegte volna, annak lejártá előtt a bérbeadott dolgot visszaveszi, vagy az adós a hitelezőnek biztosítékul adott kézizálogot (*pignus*) a záloghitelezőtől önkényesen elveszi).

²¹⁵ A római jog szerint az is tettenérésnek minősült, ha valakinél az ellopott dolgot szabályos („csészével és köténnyel” [„*lance et licio*”]) végrehajtott házkutatás során találták meg.

²¹⁶ A preklasszikus és a klasszikus korban, vagyis az állami hatalom végleges megszilárdulásával ez a szabály annyiban változott meg, hogy a tettenért tolvajt sem lehetett megölni; vele szemben is csak vagyoni követelésnek volt helye. A különbség a tettenért lopás (*furtum manifestum*) és a tetten nem ért lopás (*furtum nec manifestum*) között ekkor már mindössze annyi volt, hogy míg az előbbi esetben az ellopott dolog négyyszeresét (*quadruplum*), addig az utóbbiban csak a kétszeresét (*duplum*) lehetett követelni. Ha pedig a dolgot a házkutatás alkalmával találták meg (vagyis kvázi tettenérés történt), akkor a kereset az ellopott dolog értékének háromszorosára ment; ezt a kategóriát azonban Justinianus megszüntette.

²¹⁷ Ebből is látszik, hogy azért a rabszolgákat nem teljesen „dologként” („*res*”) kezelték. A hagyományos értelemben vett dolgokkal szemben ugyanis a rabszolgák gondolkodni, és ennek megfelelően cselekedni képes lények voltak, fel tudták mérni tettük lehetséges következményeit, vagyis rendelkeztek egyfajta „vétőképeséssel”, még ha ezt nem is így nevezték. Tetteikért ezért – mint értelmes lényeknek – felelősséget kellett vállalniuk; megbüntetésükre tehát akkor is mód nyílt, ha jogilag „dolognak” minősültek. Egyébként – a XXI. századi ember számára megdöbbentő módon – mindez nemcsak a rabszolgákra, hanem az állatokra is igaz volt. Ha például egy kutya nem figyel-

Az archaikus korban kezdetben a büntetőbíráskodás joga a király (*rex*) kezében volt, ám ezt valószínűleg csak a legkritikább esetben gyakorolta személyesen; helyette rendszerint valamely általa felruházott személy vagy szerv járt el. A királyság bukása (i. e. 510) után a büntetőbírói hatalom az *imperiummal* felruházott *magistratusokhoz* került, akiknek az ítélete ellen általában fellebbezni lehetett a népgyűléshez, különösen (az i. e. V. század közepétől, vagyis felállításának időpontjától kezdve) a *comitia centuriatához*. Ennek az időnek a „büntetőjogi” gyakorlatára egyébként általánosan jellemző a halálbüntetés rendes büntetésként (*poena ordinaria*) való alkalmazása, a büntetések szakrális jellege, a magánbosszú szokásának korlátozott továbbélése és a *tálio* elvének széles körű alkalmazása (nemcsak a halálbüntetés, hanem más büntetések tekintetében is).²¹⁸

A preklasszikus korban (i. e. III. – i. e. I. század) új, a mai bíróságokkal gyakorlatilag mindenben megegyező, „valódi” büntetőbíróóságok (*questiones perpetuae*) alakulnak ki,²¹⁹ amelyek fokozatosan átveszik a *magistratusoktól* a köz-

meztette a szomszédokat, hogy a ház urát éppen bántalmazzák vagy a feleségét megerőszakolják, akkor a szerencsétlen állatot ugyanúgy kivégezték. Ezt a jogintézményt a középkorban „*deodandnak*” nevezték el, amely alapján már nemcsak állatoknak, hanem tárgyaknak a megbüntetése (sic!) is lehetségessé vált. Ez a „hagyomány” csak az újkorban tűnt el végleg, ám Svájcban még a XIX. század végén és a XX. század elején is feljegyeztek állatokkal szemben indított büntetőpereket.

²¹⁸ Például ha valaki eltöri másnak a kezét vagy a lábát, az ő kezét vagy lábát is el kell törni.

²¹⁹ Az állandó büntetőbíróóságok (*questiones perpetuae*) a következő fejlődés eredményeképpen jöttek létre. Az archaikus és a preklasszikus korban a kezdeti néhány közbűncselekményt a *comitia* külön törvényhozói aktussal büntette. Mivel ilyen bűncselekmény kevés volt, és azokat (hazaárulás, hűtlenség) viszonylag ritkán követték el, ezért ilyen eljárásra csak néha volt szükség. Az eljárás maga abban állt, hogy ha valakit ilyen bűncselekmény elkövetésével vádoltak, akkor vele szemben a népgyűlés egy olyan határozatot („*privilegiumot*”) adott ki, amely tartalmazta a konkrét bűncselekmény konkrét, személy szerint megnevezett elkövetőjével szemben a büntetőjogi felelősségre vonás igényét, továbbá a bűnössége megállapítása esetére általa elrendelt szankciót. E korszakban tehát az állami büntetőhatalom érvényesítésének az igénye minden egyes konkrét bűncselekmény gyanújának felmerülésekor új törvényhozói határozat hozatalát tette szükségessé. Amint azonban ezek a bűncselekmények elszaporodtak, illetve maguknak a *crimeneknek* a köre is bővült, ez az eljárás nehézkessé vált, és leterhelte a népgyűléseket. Ezért a *comitia* (a három közül elvileg bármelyik) bizottságokat (ún. *questiókat*) küldött ki az adott bűncselekmény kivizsgálására és az ítélezésre. Ezek a *questiók* az őket kiküldő népgyűlés nevében, annak minden jogát gyakorolva jártak el, ám megbízatásuk csak az adott konkrét esetre szólt; annak kivizsgálásával és az ítélet meghozatalával be is fejezték tevékenységüket. Amikor több ilyen eseti bizottság is működött egyidejűleg, felmerült az igény, hogy bizonyos, gyakrabban elkövetett bűncselekmények kivizsgálására időszakosan működő bizottságokat állítsanak fel. Ezek már nem egy-egy konkrét bűncselekmény elkövetése után, annak kivizsgálására lettek kiküldve, hanem előzetesen, egy meghatározott típusú bűncselekmény minden olyan elkövetőjével szemben eljárhattak (el kellett, hogy járjanak), akik az adott típusú bűncselekményt egy meghatározott időszakban (az ideiglenes bizottság számára a kiküldője által előre megállapított időintervallumon /például egy adott naptári éven/ belül) követték el. Az ilyen bizottságot tehát már nem konkrét ügyekre, hanem ügyek meghatározott csoportjára hozták létre, és tagjait is a *questiót* felállító törvényhozási határozatban egy meghatározott időre nevezték ki. Végül e bizottságok fejlődésének végső fázisaként létrejött a *questiók* azon formája, amely már semmiben sem különbözött a modern büntetőbíróóságoktól. E forma a *questio perpetua* („állandó bizottság”) elnevezést kapta, lévén hogy az ilyen bizottságokat felállító törvényhozói aktusok („*privilegiumok*”) e *questiók* működési idejét nem korlátozzák (azok tehát a számukra rendelt ügyekben egy új törvény meghozataláig, vagyis előre meghatározatlan ideig eljárhatnak). További új sajátossága az állandó bizottságoknak az ideiglenes

üldözés alá eső bűncselekmények elbírálását. Ezek a halálbüntetést egyre ritkábban alkalmazzák, azáltal hogy lehetőséget adnak az elítélteknek arra, hogy ehelyett a száműzetést (*exilium*) válasszák. A keresztre feszítés a rabszolgák és az idegenek büntetésévé válik, megszűnik a zsákbavarrás (vízbefojtás), a lefejezés – amely egyre inkább a római polgárok kizárólagos büntetése lesz – eszközévé pedig a bárd helyett a kard válik. A kivégzések továbbra is nyilvánosan zajlanak, kivéve akkor, ha az elítélt nő: ebben az esetben ugyanis az állami börtönnek (a *carcernek*)²²⁰ az őre, a *carnifex* a börtönben a nyilvánosság kizárásával hajtja végre az ítéletet, mégpedig úgy, hogy egy hurokkal megfojtja őt.

A köztársaság korának végére a halálbüntetés rendkívüli büntetési nemmé (*poena extraordinaria*) válik, melyet csak a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetőivel szemben szabnak ki. E legsúlyosabb bűncselekmények körébe tartoznak az államellenes bűncselekmények („*crimina maiestatis*”), melyek az állam érdekeit sértő vagy veszélyeztető bűncselekményeket jelölték. A „főbenjáró bűncselekmények” e kategóriája a régi „hazaárulást” váltotta fel, míg a korábban is halállal fenyegetett „*parricidium*” több önálló bűncselekményi fajtára bomlott. Ezek közül az első az új értelemben felfogott „*parricidium*” lett, mely immár nem pusztán az emberölést, hanem csak a rokongyilkosságot, ezen belül is csak meghatározott közeli rokonok meggyilkolását jelentette. Emellett immár megkülönböztetik a közönséges emberölést (*homicidium*), a méregkeverést (*veneficium*) és az orgyilkosságot, vagyis az előre kitervelt, aljas indokból elkövetett szándékos emberölést (*crimen inter sicarios*).

A halálbüntetés azonban a köztársaság korában még ezekben az esetekben is egyre ritkább lett, míg végül csak különleges esetekben szabhatták ki. Már i. e. 194-ben kimondták a halálbüntetés tilalmát római polgárral szemben²²¹ (amely természetesen nem vonatkozott az idegenekre és a rabszolgákra), és ezen tilalom alól csak a katonák voltak kivételek (a „*crimina maiestatis*” is döntően csak katonák követhették el), illetve azok a római civilek, aki a haza biztonsága elleni merényletet követtek el, vagy ilyenben részt vettek.²²² A halálbüntetés ezután (az előbb említett kivételekkel) gyakorlatilag a rabszolgák és idegenek büntetésévé vált. I. e. 97-ben végleg betiltják az emberáldozatot, Pompeiustól kezdve pedig még a rokongyilkosságot is csak száműzetéssel (*aquae et igni interdictio*) büntetik.

bizottságokhoz képest, hogy ezek tagjait már nem név szerint nevezik ki, hanem a bizottságot létrehozó törvényben bizonyos kritériumokat állítanak fel, amely kritériumokkal rendelkező személyek közül a bizottság tényleges tagjainak kiválasztása megtörténhet, illetve ez a törvény általános jelleggel rendelkezik a bizottság tagjainak folyamatos cseréjéről és a megüresedő helyek betöltésének követendő módjáról. Mindezen jellegzetességek pedig gyakorlatilag megegyeznek a mai büntető törvényszékek főbb jellegzetességeivel. Vö. MAINE: i. m. 276–287. p.

²²⁰ A *carcer* nem a mai értelemben vett börtön volt, vagyis nem büntetésnek minősült, pusztán azt a célt szolgálta, hogy a vádlottat ideiglenesen, az ítélet meghozataláig (eleinte átlagosan öt-tíz napig, később ennél hosszabb időre is) ott őrizték, megakadályozva ezzel annak esetleges szökését, elrejtőzését.

²²¹ Ugyanekkor törölték el a patriciusokkal szembeni megsegyenítő büntetéseket is.

²²² Az i. e. I. század és az i. sz. I–II. század proskribálásai, politikai célú, kvázi-legális likvidálási tipikusan ide, a *crimina maiestatis* körébe tartoztak.

A klasszikus kor elején, a *principatus* korának kezdetén még megmaradnak a régi *questiók* (sőt néhány új *questio* is létrejön), ám jelentőségük fokozatosan csökken, míg végül a büntető igazságszolgáltatást teljesen át nem veszi a császári bírászkodás (*cognitio extra ordinem*). Fontos változás, hogy míg a *questiók* csak a bűnösség kérdésében dönthettek, ám a büntetést nem állapíthatták meg (mivel azt az a *privilegium* tartalmazta, mely az adott *questiót* létrehozta, mégpedig szigorú jelleggel, vagyis a bírónak semmilyen mérlegelési jogot nem adott), addig a *cognitio*s eljárásban a császári bíróságokat sem anyagi jogi, sem eljárásjogi szabályok nem kötötték, ezért ezek már nemcsak a bűnösségről, hanem az adott elkövetővel szemben alkalmazandó büntetés fajtájáról és mértékéről is szabadon dönthettek. Fellebbezni immár nem a népgyűléshez, hanem vagy magához a *princeps*hez, vagy a *senatus*hoz lehetett, amely utóbbi a *crimina maiestatis* esetében önálló döntési jogkört is kapott. E bűncselekmény egyébként már nem pusztán (vagy nem elsősorban) az állam elleni bűncselekményeket jelentette, hanem egyre inkább magának a császárnak a személye ellen irányuló felségsértést.

A *principatus* korában halálbüntetést római polgárral szemben csak ritkán alkalmaztak, ha mégis, ennek a formája általában lefejezés (*capitis amputatio*), esetleg (gyújtogatás esetében) élve elégetés volt. Azonban kivételesen az is előfordult, hogy a halálra ítélt maga választhatta meg a halálnemet, vagy lehetőséget biztosítottak számára arra, hogy a kivégzés helyett öngyilkosságot kövessen el. Ekkor általában vagy az ereit vágta fel, vagy mérget ivott, vagy füsttel bódíttatta el magát, de választhatott más, általa kevésbé fájdalmasnak vagy félelmetesnek tartott halálnemet is. A rabszolgák büntetése továbbra is a keresztre feszítés (*crucifixio*) maradt, amelyet később, a keresztényüldözések idején a keresztényekkel szemben is előszeretettel alkalmaztak; továbbá szintén elsősorban a keresztényeket vetették a cirkuszi játékok során vadállatok elé (*damnatio ad bestias*). Ez utóbbi büntetésnek hármas funkciója volt: egyrészt a régi római istenekbe vetett hitet megrontó, illetve a császár tényleges teljhatalmát tagadó keresztények fizikai likvidálásának, ezáltal azok számának csökkentésének szándéka; másrészt ennek következtében a többi római polgár elrettentése attól, hogy maguk is keresztény hitre térjenek; harmadrészt pedig ingyenes élő „alapanyag” szolgáltatása a cirkuszi játékok számára, kiszolgálva ezzel a vérre és halálra éhes római polgárok alantas igényeit.²²³ (Mint a történelemből közismert, a második célt minden erőfeszítés, és kegyetlen vérfürdők sorozatának ellenére sem sikerült elérni.)

A posztklasszikus korban a halálbüntetés újra széles körben alkalmazásra kerül. A *principatus* végétől, nagyjából a Severusok korától (i. sz. III. század) egyre több és több tényállást fenyegetnek halálbüntetéssel, köztük mind nagyobb számú vagyon elleni, személy elleni vagy vallási bűncselekményt. Halállal sújtják például az állami javak elsikkasztását és az állami pénzek hűtlen kezelését (*peculatus*), a *sacrilegiumot* (amely immár nem a régi római vallás, hanem a kereszténység elleni

²²³ Természetesen a cirkuszi játékok harcosai, illetve a vadállatok prédái nemcsak (kezdetben pedig egyáltalán nem) a keresztények közül kerültek ki, hanem rabszolgákból, hadifoglyokból, közveszélyes bűnözőkből, kivételesen pedig még önként jelentkező szabadokból is.

bűncselekményeket jelöli), az eretnekséget (*haeresis*), a keresztény hit elhagyását (*apostasia*), a nőrablást (*raptus*) stb. A *dominatus* korában tehát a halálbüntetés ismét *poena ordinariává*, rendes büntetési nemmé válik; ezt a szigor pedig alapvetően a iustinianusi kodifikáció sem törte meg, csak valamelyest enyhített rajta.

Mint látható tehát, a halálbüntetés az ókor folyamán (néhány ritka kivételtől eltekintve)²²⁴ mindvégig valamennyi országban, valamennyi birodalomban általánosan alkalmazott büntetési nem volt, mégpedig igen változatos, kegyetlenebbnél kegyetlenebb végrehajtási módokkal; még a civilizáltságára, műveltségére, humanizmusára (sic!) oly büszke és ma is sokszor kimagasló példaképként emlegetett Római Birodalomban is kb. egy tucat, cseppet sem humánus kivégzési mód létezett.²²⁵ A halálbüntetés a legtöbb ókori jogrendszerben rendes büntetésként (*poena ordinaria*) nyert alkalmazást, ami azt jelentette, hogy általában nemcsak az életlenes bűncselekményeket, hanem sok más (vagyon elleni, szexuális, vallási és erkölcsi stb.) vétséget is halállal toroltak meg. Az emberi élet egy olyan korban, amikor az emberek többsége egyébként is viszonylag korán meghalt, nem számított különös értéknek, az uralkodók tehát szabadon „pazarolhatták” azt. Mivel pedig a társadalom, a kultúra (különösen az evilágihoz képest a túlvilági életet középpontba helyező vallási felfogás) és az egészségügyi feltételek ezt követően sem nagyon fejlődtek, a halálbüntetésre vonatkozó középkori és kora újkori jogfelfogás sem változott sokat az ókorihoz képest. Az igazi eszmei megújulást csupán a felvilágosodás százada, a XVIII. század hozta meg, de a gyakorlat megújulására, a halállal büntetendő cselekmények körének szűkülésére és a kivégzések számának radikális csökkenésére egészen a XX. század második feléig várni kellett.

²²⁴ Ilyen kivételt jelent például Amandagambani, Lanka (Sri Lanka) buddhista királya, aki az i. sz. I. században, vagy a japán Saga császár, aki i. sz. 818-ban megszüntette országában a halálbüntetést (és itt, Japánban a következő 300 évben nem is állítják azt vissza; arra majd csak a XII. században kerül sor).

²²⁵ Az egyetlen, amiben Róma kiemelkedik a többi ókori állam közül, az a kivégzésen kívüli kínzások korlátozott körű alkalmazása. Ilyenre szabadokkal (különösen előkelőkkel, patríciusokkal) szemben csak az archaikus jogban és a preklasszikus kor elején került sor, ám a rabszolgák és az idegenek e tekintetben is hátrányos megkülönböztetésnek voltak kitéve. A keresztre feszítés (amely majdnem az egész római történelem során tipikus rabszolgabüntetésnek számított) például eleve együtt járt a kivégzés előtti testi fenytétellel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ahmad ibn Naqib al-Misri: Umdat al-Saliq. Reliance of the Traveller: Classic Manual of Islamic Sacred Law. (Translated by Nuh Ha Mim Keller.) Amana Publications, 1994.
- Arisztotelész: Nikomakhoszi ethika. (Ford.: Szabó Miklós) Magyar Helikon, Budapest, 1971.
- Bakóczy Antal: Az emberölés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Bassiouni, M. Cherif: Death as a penalty in the *Shari'a*. In: Hodgkinson, Peter – Schabas, William A. (ed.): Capital Punishment. Strategies for abolition. Cambridge University Press, 2004, pp. 169–185.
- Molnár Ernő (szerk.): A Talmud könyvei. Paginarum Kereskedelmi és Kiadói Vállalat: Saxum Kiadó, Budapest, 1997.
- Brósz Róbert – Pólay Elemér: Római jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.
- Dezső Csaba: Az ókori Irán. In Jany János (szerk.): Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 9–48. p.
- Doleschall Alfréd: Halálbüntetés. In Márkus Dezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon, III. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1900, 896–901. p.
- Domán István (szerk.): A Babilóniai Talmud. Origó-Könyvek, Budapest, 1994.
- Drienyovszki Lilla: Emberi jogok az iszlámban. Jogtudományi Közlöny, 2003/10. szám, 440–446. p.
- Finkei Ferenc: Büntetéstan problémák. Budapest, 1933.
- Firon András: Káinbélyeg. Nyugdíjazzuk-e végleg a hóhért? Panoráma Kiadó, Budapest, 1991.
- Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és institúciói. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- Gönczi Katalin – Horváth Pál – Stipta István – Zlinszky János: Egyetemes jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
- Harmatta János (szerk.): Ókori keleti történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- Innes, Brian: A kínzás és kínvallatás története. Canissa Kiadó, Nagykanizsa, 2001.
- Jany János: Az ókori India. In Jany János (szerk.): Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 49–98. p.
- Khalil, Akasha Izeldien: Bűncselekmények és büntetések az iszlám jogban (Sarija). Jogtudományi Közlöny, 1992/9. szám, 413–422. p.
- Korán. (Ford.: Simon Róbert). Helikon Kiadó, Budapest, 2001.
- Kraus, Naftali: A 613 parancsolat. PolgART Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Lyons, Lewis: A büntetés története. Magyar Könyvklub, Budapest, 2005.

- Maine, Henry Sumner: Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Manu törvényei. (Szanszkritből ford.: Büchler Pál). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai, VI. füzet. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1915.
- Mustafa, Elloulou Maged: A hodoud jog az iszlámban. In Stipta István (szerk.): Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai. Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Kiadványsorozata, Tomus 5/1., Fasciculus 1–18. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004.
- Nemere István: A kivégzések története. Alexandra Kiadó.
- Németh Pál: Az iszlám. In Tüske László (szerk.): Muszlim művelődéstörténeti előadások. Iskolakultúra, Pécs, 2001, 21–45. p.
- Platón: Az állam. (Ford.: Jánossy István) Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2001.
- Platón: Törvények. (Ford.: Kövendi Dénes) In Platón összes művei, Harmadik kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Rostoványi Zsolt: Mit kell tudni az iszlámról? Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Salát Gergely: A kínai *Qin* állam törvényei. In Jany János (szerk.): Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 99–140. p.
- Salát Gergely: Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a *shuihudi* leletek alapján. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
- Sáry Pál: Büntetett és büntetés az ókori Rómában. Jogtudományi Közlöny, 1999/7–8. szám, 358–360. p.
- Sáry Pál: Bünvádi eljárások az Újszövetségben. Szent István Társulat, Budapest, 2000.
- Sáry Pál: Keresztre feszítés az ókorban. Szent István Társulat, Budapest, 2004.
- Sebes Ágnes (szerk.): A halálbüntetésről. Medvetánc Füzetek, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Simon Róbert: A Korán világa. Helikon Kiadó, Budapest, 2001.
- Szathmáry Béla: A zsidó jog alapjai. Századvég – LUX, Budapest, 2003.
- Szemere Bertalan: A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről. Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1990.
- Szent Biblia. Károli Gáspár fordítása.
- The Misnah. Yale University Press, New Haven and London, 1988.
- The Principles of Jewish Law. Encyclopaedia Judaica. Edited by Menachem Elon. The Hebrew University of Jerusalem, the Institute for Research in Jewish Law. Keter Publishing House, Jerusalem, 1996.
- Velkovich Vilmos: Az iszlám jog egyes kérdései a saría és a Korán tükrében. Magyar Jog, 2000/2. szám, 104–110. p.
- Zlinszky János: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.

ZOLTÁN TÓTH J.

CAPITAL PUNISHMENT IN THE ANTIQUE LEGAL SYSTEMS

(Summary)

The death penalty is one of the most ancient legal sanctions, the emergence thereof is coeval with the beginnings of the evolution of formal law. Up to the Enlightenment capital punishment was a regular sanction (*poena ordinaria*) for the majority of the felonies nearly every time and everywhere and this claim is especially true for the antiquity. The present paper wishes to introduce the capital punishment regulations of the main antique legal systems. Firstly, I am going to examine the Babylonian law with especially regard to the Code of Hammurabi, the Mosaic law in the Torah and the Talmudic Jewish law. Thereafter I will analyze the Chinese law, the Ind law (Manu's Code) and the Islamic law rulings concerning this legal institution. Finally, I will briefly introduce the history of the death penalty in the Roman law from the *Regnum Romanum* until the end of the Roman Empire.

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
KARÁNAK E SZOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus LXIX.

Tanulmányok dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára. (Szeged, 2007.)

Szabó Imre: Előszó 5–7. p.

Fasc. 1. Balogh Elemér: Az anyagi büntetőjog egyes intézményei első kódextervezeteinkben (Szeged, 2007.) 9–24. p.

Fasc. 2. Barzó Tímea: Reformok és reformtörekvések az egészségügyben (Szeged, 2007.) 25–47. p.

Fasc. 3. Bérczi Imre: Az iparjogvédelmi tevékenységgel kapcsolatos oltalmi kérdések (Szeged, 2007.) 49–55. p.

Fasc. 4. Bíró György: Egyes (magán)jogi elvek egymás közti viszonyáról (Szeged, 2007.) 57–78. p.

Fasc. 5. Blazovich László: A gyulai uradalom 1525. évi jövedelemjegyzéke (Szeged, 2007.) 79–93. p.

Fasc. 6. László *Blutman*: Union citizens, free movement and self-sufficiency (Szeged, 2007.) 95–113. p.

Fasc. 7. Bobvos Pál: A szövetkezet vezető tisztségviselőinek jogállásáról és felelősségéről (Szeged, 2007.) 115–129. p.

Fasc. 8. Csécsy Görgy: A védjegyjog nemzetközi intézményrendszerének jellemzői (Szeged, 2007.) 131–145. p.

Fasc. 9. Cséka Ervin: A kétfokú fellebbvitel bevezetése büntető eljárásjogunkba (Szeged, 2007.) 147–158. p.

Fasc. 10. Fábián Ferenc: Alkotmány és tulajdon (Szeged, 2007.) 159–177. p.

Fasc. 11. Farkas Csaba: A tagkizárás szabályainak változása az 1988. évi VI. törvénytől napjainkig (Szeged, 2007.) 179–189. p.

Fasc. 12. Gellén Klára: A színlelt szerződés meghatározó jegyei és egyéb ismérvei (Szeged, 2007.) 191–202. p.

Fasc. 13. Görög Márta: A nem vagyoni kártérítés összege (Szeged, 2007.) 203–215. p.

Fasc. 14. József *Hajdú*: The implementation of applicable legislation principle of the Regulation 1408/71 (Szeged, 2007.) 217–235. p.

Fasc. 15. Harmathy Attila: A tulajdonjog korlátozásáról (Szeged, 2007.) 237–245. p.

Fasc. 16. Hegedűs Andrea: Az élettárs öröklési jogi helyzete (Szeged, 2007.) 247–261. p.

Fasc. 17. Homoki-Nagy Mária: Bérleti szerződés a 19. század bírói joggyakorlatában (Szeged, 2007.) 263–283. p.

Fasc. 18. Jakab Éva: Panem gabonafuvarozás az ókori forrásokban (Szeged, 2007.) 285–298. p.

Fasc. 19. Józsa Zoltán: Állam, közigazgatás, kormányzás: tradíciók, elméletek, gyakorlatok (Szeged, 2007.) 299–315. p.

Fasc. 20. Juhász Zvolenszki Anikó: A felülvizsgálati eljárás újraszabályozása hatályos Polgári perrendtartásunkban (Szeged, 2007.) 317–334. p.

Fasc. 21. Jenő *Kaltenbach*: Rights of Minorities in the Third Republic of Hungary (1990–2006) (Szeged, 2007.) 335–347. p.

Fasc. 22. Karsai Krisztina: Gondolatok a büntetőjogi fogyasztóvédelemről (Szeged, 2007.) 349–363. p.

Fasc. 23. Kecskés László: A gyakorlatias angol jogászképzés kialakulása az Inns of Court falai között (Szeged, 2007.) 365–382. p.

- Fasc. 24. *Kisfaludi András*: A jogi személyek ellenőrzésének szabályai az új Polgári Törvénykönyv tervezetében (Szeged, 2007.) 383–399. p.
- Fasc. 25. *Kiss Barnabás*: Az alapjogok korlátozása és a közérdek (Szeged, 2007.) 401–416. p.
- Fasc. 26. *Kónyáné Simics Zsuzsa*: A Ptk. alapelveiről és változásairól (Szeged, 2007.) 417–436. p.
- Fasc. 27. *Kovács Péter – Petres Tibor*: A Petres-féle Red-mutató (Szeged, 2007.) 437–443. p.
- Fasc. 28. *Köblös Adél*: Joghatósági megállapodás a 2005. évi hágai egyezményben (Szeged, 2007.) 445–459. p.
- Fasc. 29. *Lenkovics Barnabás*: A harangszó megmaradásának joga (Szeged, 2007.) 461–471. p.
- Fasc. 30. *Mészáros Rezső*: A társadalomföldrajz és a kibertér (Szeged, 2007.) 473–486. p.
- Fasc. 31. *Miskolczi Bodnár Péter*: Az engedélyköteles összefonódási szerződés léte, hatálya és érvényessége (Szeged, 2007.) 487–510. p.
- Fasc. 32. *Molnár Imre*: Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban (Szeged, 2007.) 511–536. p.
- Fasc. 33. *Nagy Ferenc*: Vázlat a büntetőjogi dogmatikáról (Szeged, 2007.) 537–555. p.
- Fasc. 34. *Paczolay Péter*: Különnvélemények a tulajdonhoz való jog alkotmányos korlátairól (Szeged, 2007.) 557–572. p.
- Fasc. 35. *Tekla Papp*: Timesharing Contract (Szeged, 2007.) 573–584. p.
- Fasc. 36. *Pokol Béla*: Jogdogmatika és értelmi rendszer – jogtörténeti vázlat (Szeged, 2007.) 585–604. p.
- Fasc. 37. *József Ruszoly*: Das Nationalitätengesetz von Szeged und die Verfassungsentwicklung in Europa (1848–1849). Ein Grundriß (Szeged, 2007.) 605–616. p.
- Fasc. 38. *Klaus Sojka*: Umweltrecht als Herausforderung der Gegenwart und der Zukunft. Eine selbsterlebte Epoche mit ihren Folgen (Szeged, 2007.) 617–629. p.
- Fasc. 39. *Szabó Imre*: A polgári peres eljárás hatékonysága (Szeged, 2007.) 631–654. p.
- Fasc. 40. *Csaba Szilovics*: The fight against tax fraud in Hungary (Szeged, 2007.) 655–661. p.
- Fasc. 41. *Thür Gerhard*: Stipulatio és építési vállalkozás (Szeged, 2007.) 663–675. p.
- Fasc. 42. *Tóth Károly*: Előkérdések az Európai Unióhoz csatlakozás miatti alkotmánymódosításokhoz (Szeged, 2007.) 677–691. p.
- Fasc. 43. *Tóthné Fábíán Eszter*: A szerződések teljesítésének egyes szabályai. Átalakulás az EK irányelvek hatására (Szeged, 2007.) 693–711. p.
- Fasc. 44. *Trócsányi László*: Régiók és közösségek szerepe az európai integrációban: egység és sokszínűség (Szeged, 2007.) 713–723. p.
- Fasc. 45. *Vékás Lajos*: Az öröklési jog az új Polgári Törvénykönyv Vitatervezetében (Szeged, 2007.) 725–743. p.
- Fasc. 46. *Veres József*: Egy nevesített jogi személy. Társaság vagy szövetkezet (Szeged, 2007.) 745–758. p.
- Fasc. 47. *Zakar András*: A szegedi első éves joghallgatók pályaválasztási indítékai (Szeged, 2007.) 759–771. p.
- Fasc. 48. *Zámbó Géza*: Gondnokrendelés a gyámhatóság által. Történeti gyökerek, jelenbeli problémák (Szeged, 2007.) 773–796. p.
- Besenyi Lajos tudományos munkáinak jegyzéke 797–802. p.

- Fasc. 1. *Bezdán Anikó*: A vadászati jog szabályozása az Európai Unió néhány tagállamában (Szeged, 2007.) 30 p.
- Fasc. 2. *Blutman László*: Uniós polgárok és egyenlő bánásmód: a szociális jogok határai (Szeged, 2007.) 17 p.
- Fasc. 3. *Farkas Csamangó Erika*: Köztestületek az agráriumban (Szeged, 2007.) 24 p.
- Fasc. 4. *Gyémánt Richárd*: Magyarország népesedéstörténete a 12. században (Szeged, 2007.) 48 p.
- Fasc. 5. *József Hajdú*: Coordination of unemployment benefits in the European Union (Szeged, 2007.) 27 p.
- Fasc. 6. *Heka László*: A szláv államok jogrendszerei (Szeged, 2007.) 64 p.
- Fasc. 7. *Horváth Szilvia*: Az emissziókereskedelem közösségi szabályozásának egyes részletei (Szeged, 2007.) 49 p.
- Fasc. 8. *Klenanc Miklós – Mészáros János – Szondi Ildikó*: A vajdasági magyarság oktatásügyi helyzete (Szeged, 2007.) 32 p.
- Fasc. 9. *Kovács Judit*: A vádelv fejlődése és gyakorlata Magyarországon (Szeged, 2007.) 30 p.
- Fasc. 10. *Mezei Péter*: A magáncélú szabad felhasználás a német szerzői jogban (Szeged, 2007.) 41 p.
- Fasc. 11. *Miklós László*: Az épített környezet védelmének szabályozása (Szeged, 2007.) 35 p.
- Fasc. 12. *Nagy Ferenc*: Kant büntetési teóriájáról metafizikai-morálfilozófiai felfogásának tükrében (Szeged, 2007.) 37 p.
- Fasc. 13. *Révész Béla*: A titkosszolgálatok a politikában és a politológiában (Szeged, 2007.) 235 p.
- Fasc. 14. *József Ruszoly*: Institutionelle Grundlagen der Legislation in Ungarn (1920–1944/45). (Szeged, 2007.) 49 p.
- Fasc. 15. *Rúzs Molnár Krisztina*: A munkaügyi viták alternatív megoldásával foglalkozó közintézmények eredményessége (Összehasonlító elemzés az amerikai, a brit, illetve a magyar társszervezetek példája alapján). (Szeged, 2007.) 43 p.
- Fasc. 16. *Schiffner Imola*: A II. világháború alatti katonai megszállások során elkövetett bűncselekmények (A származtatott felelősség vizsgálata). (Szeged, 2007.) 49 p.
- Fasc. 17. *Szomora Zsolt*: A fajtalanság és a nemi cselekmény (Büntetőjog-dogmatikai alapkategóriák jogösszehasonlító elemzése). (Szeged, 2007.) 56 p.
- Fasc. 18. *Tóth J. Zoltán*: A halálbüntetés az ókori államok jogában (Szeged, 2007.) 56 p.